

T.C.
GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SÜVEYDİYE ERMENİLERİ VE MUSA DAĞI OLAYI

Hazırlayan
Ahmet Acar

Tarih Ana Bilim Dalı
Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Danışman
Doç. Dr. Mustafa Çolak

TOKAT – 2013

T.C.
GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SÜVEYDİYE ERMENİLERİ VE MUSA DAĞI OLAYI

Hazırlayan
Ahmet ACAR

Tarih Ana Bilim Dalı
Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Danışman
Doç. Dr. Mustafa ÇOLAK

TOKAT – 2013

SÜVEYDİYE ERMENİLERİ VE MUSA DAĞI OLAYI

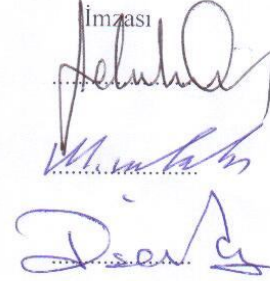
Tezin Kabul Ediliş Tarihi: 08/04/2013

Jüri Üyeleri (Unvanı, Adı Soyadı)

Başkan : Doç. Dr. Selçuk Duman

Üye : Doç. Dr. Mustafa Çolak

Üye : Yrd. Doç. Dr. İsa Tak

İmzası

Bu tez, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun 25/03/2013 tarih ve 2013/10-6 sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Enstitü Müdürü: Prof. Dr. Ali AÇIKEL

Mühür
İmza

T.C.
GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik ilkelere uygun olarak toplanıp sunulduğunu, bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçlara atıf yaptığımı ve kaynağını gösterdiğimi beyan ederim.

25/03/2013

Ahmet Acar

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın hazırlık aşamasında ve kaynak temininde sonsuz desteklerini gördüğüm Türk Tarih Kurumu kütüphane çalışanlarına; Başbakanlık Osmanlı Arşivi çalışanlarına ve bilhassa Ahmet Ergün Bey'e, Cumhurbaşkanlığı Arşivi ve ATASE Arşivi çalışanlarına ve Okutman Sibel Orhan Vayvalak'a sonsuz şükranlarımı sunuyorum. Çalışmamızdaki İngilizce kaynakların çevirisinde yardımlarını esirgemeyen Doç. Dr. Hatice Pamir'e teşekkür ediyorum. Ayrıca lisans ve yüksek lisans eğitimim boyunca değerli bilgilerinden faydalandığım, maddi ve manevi desteğini sürekli üzerimde hissettiğim, kıymetli hocam Doç. Dr. Songül Çolak'a sonsuz şükran ve minnet borçluyum.

Üniversite hayatım boyunca engin bilgilerinden istifade ettiğim, akademik çalışmalara başlamamı sağlayarak ufkumu ve yolumu açan, muhterem hocam Doç. Dr. Mustafa Çolak'ın bu çalışmadaki katkısı büyüktür. Çalışmamızın konusunun belirlenmesinde, Almanca kaynakların temininde ve çevirilerin yapılmasında, çalışmanın ilk kelimesinden son kelimesine kadar çalışmayı her an inceleyerek iyi bir tarihçi olabilmem yönündeki telkinleri dolayısıyla tez danışmanım Doç. Dr. Mustafa Çolak'a sonsuz şükran ve minnetlerimi sunuyorum.

Çalışmalarımız esnasında desteklerini gördüğümüz ancak isimlerini burada zikretmeyi unutmış olabileceğim kişilerin affına sığınarak onlara da teşekkürü bir borç biliyorum.

SÜVEYDİYE ERMENİLERİ VE MUSA DAĞI OLAYI

Ahmet ACAR

Tarih Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi 2013

Danışman: Doç. Dr. Mustafa ÇOLAK

ÖZET

Osmanlı Devleti'nin 1915 yılında tehcire tabi tuttuğu Ermenilerin içinde Süveydiye Ermenileri de vardır. Süveydiye'den göç ettirilen Ermeniler, burada bulunan Yoğunluk, Kebûsiye, Hacı Habibli, Vakıflı, Bityas ve Hıdır Bey köylerinin tarihin çok önceki devirlerinden bu yana Ermenilere ait olduğunu iddia etmektedirler. Ancak bu köylerin etnik temeli Ermeni olmadığı gibi isimleri de tarihsel süreçte Ermenice bir isimle anılmamıştır. Dolayısıyla Bizans'ın iskân politikası sonucu Kilikya'ya getirilen Ermenilerin bir kısmı oradan Süveydiye'ye göç etmişlerdir.

Süveydiye'deki isyan hareketlerini, Meclis-i Mahsus tarafından alınan tedbir kararlarının durduramaması Süveydiye Ermenileri hakkında tehcir kararının alınmasına yol açacaktır. Tehcir kararının alınması ise Süveydiye Ermenilerini isyana sevk edecektir. Osmanlı Devleti'nin tehcir kararına isyan eden Süveydiye Ermenileri 20 Temmuz 1915 tarihinde Musa Dağı'na çıkarak isyan etmişlerdir. 12 Eylül'e kadar dağda kalan Ermeniler 12 Eylül gecesi İtilaf Devletleri'nin gemilerine bindirilerek Mısır'ın Port Said Limanı'na götürülmüşlerdir. Port Said'de Fransız ve İngilizlerin çekişmesine sebep olan bu Ermeniler, orada tarak ve kaşık fabrikalarında çalıştırılmışlardır. Bunun yanında bazı Ermeniler de Mondros Limanı'nın yapımında kullanılmıştır.

Ermenilerin tehcire tabi tutulmuş olduklarını Suriye gezisi sırasında öğrenen Franz Werfel bu konuda "Musa Dağ'da Kırk Gün" adlı bir roman yazar. Bu roman, Osmanlı Devleti'nin Ermenileri tehcire tabi tutarak onları yok etme politikasına giriştiğini iddia etmektedir. Bu romanın Almanya'da satışının serbest olması, Amerika'da 1938 yılında bir filme uyarlanma çalışmaları, aynı yıl İtalya'da operaya uyarlanarak sergilenmesi ve Bulgarların bu roman üzerinden Türkiye'ye bedel ödetmeye çalışmaları sonucunda, Türkiye 1933'te yazılan bu romanın iç ve dış siyasete

zarar vereceği düşüncesi ile ilgili ülkelere bu romanın yasaklanması yönünde müracaatlarda bulunmuştur. Türkiye'nin bu çabasını bazı ülkeler olumlu karşılarken bazıları da bu durumla çok ilgilenmemiştir.

ANAHTAR KELİMELEK

Ermeni, Halep, Musa Dağı, Süveydiye, Süveydiye Ermenileri

SUVEYDIYE ARMENIAN AND THE INCIDENT OF MOUNT MOSES

AHMET ACAR

Department of History Master Thesis 2011

Supervisor: Assoc. Dr. Mustafa ÇOLAK

ABSTRACT

Armenians of Suveydiye took part in the deportation of the Armenians by Ottoman Empire In 1915. The deported Suveydiye Armenians from Yoğunluk, Kebusiye, Hacı Habibli, Vakıflı, Bityas and Hıdır Villages on Mount Moses claimed that these villages belonged to Armenians ever after. However, neither the origin of these villages is Armenian, nor the villages were called in Armenian during any historical times. Some of the Suveydiye Armenians who were brought to Cilicia by the relocation policy of the Byzantine Empire migrated to Suveydiye from there.

Because the precautionary decisions of the Meclis-i Mahsus (the Parliament) couldn't stop the rebellions in Suveydiye, the decision of deportation of the Suveydiye Armenians had to be taken by the parliament. This decision would cause further rebellion of the Suveydiye Armenians. Suveydiye Armenians objected to the deportation decision of the Parliament, organized a rebellion and ascended the Mount Moses in July 20th 1915. They stayed there until September 12th, were taken and moved to the Port Said in Egypt by military ships of the Allies, afterwards. Suveydiye Armenians in Port Said, who caused conflicts between the English and the French, were employed in the comb and spoon factories. Some of the Armenians were also made to work in the construction of the Mondros Harbour.

Franz Werfel who is the author of the novel of "The Forty Days on Mount Moses", learned of the deportation of the Armenians during a visit to Syria and decided to write the novel. In this novel he claims that Ottoman Empire deportation policy against Armenians aims at the annihilation of them. The unrestricted sell of this novel in Germany, the attempts of its adaptation for the screens in United States in 1938, the exhibition of the novel as the opera following its adaptation in Italy and the Bulgarian's

efforts to make the Ottomans compensate for the loss of those Armenians through this novel all resulted in Turkey's calling upon the concerning countries for the ban of that novel written in 1933 with the thought of its potential to do great harm for the interests of both the internal and external politics. While some states responded to that appeal affirmatively, others, on the other hand, didn't pay much attention.

KEY WORDS

Armenian, Aleppo, Mount Moses, Suveydiye, Suveydiye Armenians.

İÇİNDEKİLER

ETİK SÖZLEŞMESİ.....	i
TEŞEKKÜR	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vii
TABLolar LİSTESİ.....	ix
Kısaltmalar.....	xii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SÜVEYDİYE ERMENİLERİ

1.1. Süveydiye Ermenilerinin Menşei.....	6
1.1.1. Süveydiye’de 1895 Öncesi Ermenilerin Durumu.....	9
1.1.1.1. Osmanlı Fethinden Sonra Süveydiye’de Ermeniler.....	9
1.1.1.1.1. Kebusiye.....	10
1.1.1.1.2. Hacı Habibli.....	10
1.1.1.1.3. Hıdır Bey.....	11
1.1.1.1.4. Bityas.....	13
1.1.1.1.5. Yoğunluk.....	14
1.1.1.1.6. Vakıf.....	16
1.1.1.1.7. Zeytûniye, Sürütme ve Mişrâkiye.....	16
1.1.1.2. Süveydiye’de Ermeni Nüfusunun Artması.....	18

İKİNCİ BÖLÜM

SÜVEYDİYE’DE ERMENİ OLAYLARI

2.1. Avrupalı Devletler için Anadolu’ya Güney’den Giriş Kapısı: Süveydiye...20	
2.1.1. Süveydiye’de Ermeni Olaylarının Başlaması.....	20
2.1.2. Halep Vilayeti’nde İstihbarat Zayıflığı.....	27
2.1.3. Ermeni ve Müslüman Köyleri Arasında Anlaşmazlıkların Baş Göstermesi.....	33

2.2. Süveydiye’de Hınçak Şirketi’nin Faaliyetleri.....	35
2.2.1. Süveydiye’de Sosyalist Cemiyeti’nin Ortaya Çıkarılması.....	35
2.2.2. Hınçak Şirketi’nin Süveydiye’de Faaliyet Göstermesi.....	37
2.2.3. Süveydiye’deki Fesat Komitesi İle İlgili Meclis-i Mahsus’un Büyük Yanılgısı.....	40
2.2.4. Zabtiye Nezareti’nin, Süveydiye Olayı’na Bakışı.....	51
2.2.5. Süveydiye Ermenilerinin Uluslararası Destek Arama Çabaları.....	52
2.2.5.1. Binbaşı Mehmet Ali Bey Olayı.....	52
2.2.5.2. Musa Dağı Ermenilerinin Fransa’dan Yardım Talebi.....	54
2.2.6. Meclis-i Mahsus’un Süveydiye’de Tedbir Kararı.....	56
2.2.7. Musa Dağı’na Dışarıdan Gelen Ermenilerin Ortaya Çıkması.....	58
2.2.8. Derviş Kılığında Ermeni Çeteleri.....	65
2.3. Musa Dağlı Papazın Amerika’da Mahkûm Edilmesi.....	68
2.4. Musa Dağı Olayı Öncesi Süveydiye’de Ermeni Olayları.....	72
2.4.1. 1901-1904 Yılları Arasında Süveydiye’de Ermeni Olayları.....	72
2.4.2. Ermenilerin Gizlice Toplanarak İsyân Planlaması.....	73

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MUSA DAĞI OLAYI

3.1. İtilaf Devletlerinin Akdeniz Planı.....	78
3.1.1. İtilaf Devletleri’nin Süveydiye Sahiline Saldırması.....	79
3.2. Musa Dağı Ermenilerinden Tehcir Kararına İsyân.....	84
3.3. Musa Dağlı Ermenilerin İtilaf Devletleri İle Teması.....	90
3.3.1. Musa Dağlı Ermenilerin Port Said’e Taşınmaları ve Osmanlı’nın Tepkisi.....	92
3.4. Musa Dağı Ermenileri Ve Port Said.....	96
3.4.1. Musa Dağı Ermenilerinin Port Said’e Ulaşması.....	96
3.4.2. İtilaf Devletlerinin Musa Dağlı Ermenileri Kullanma Çabaları.....	100
3.5. Musa Dağ’da Kırk Gün Romanı, Operası Ve Filmine Yurtiçi Ve Yurtdışında Tepkiler.....	106
3.5.1. Franz Werfel Ve Musa Dağ’da Kırk Gün.....	108
3.5.1.1. Franz Werfel Kimdir?.....	108
3.5.1.2. Musa Dağ’da Kırk Gün Romanını Yazma Düşüncesi.....	109

3.5.1.3. Musa Dağ'da Kırk Gün.....	110
3.5.2. Musa Dağ'da Kırk Gün Romanının Almanya'da Yasaklanması.....	114
3.5.3. Musa Dağ'da Kırk Gün Filminin Amerika'da Yasaklanması.....	118
3.5.4. Bulgaristan'da Musa Dağ'da Kırk Gün Romanına Tepkiler.....	119
3.5.5. Musa Dağ'da Kırk Gün Operası'nın İtalya'da Yasaklanması.....	121
SONUÇ.....	123
KAYNAKÇA.....	126
DİZİN.....	136

TABLULAR LİSTESİ

Tablo 1: Musa Dağı'ndaki Ermeni Köylerinin Tarihsel Süreçte Kullandığı İsimler....	9
Tablo 2: Tarihsel süreçte Süveydiye'de Ermeni Nüfusu.....	17
Tablo 3: Fransızlar tarafından Musa Dağı'ndan Port Said'e Taşınan Ermeniler.....	96

EKLER

Ek-1: 15 Eylül 1895 tarihli Meclis-i Mahsus Kararı.....	142
Ek-2: 15 Eylül 1895 tarihli Meclis-i Mahsus Kararı'nın Transkribi.....	143
Ek-3a: Yaver-i Ekrem Derviş Bey ile Halep Jandarma Kumandanı Derviş Bey arasında cereyan eden 18 Eylül 1895 tarihli telgraflaşmanın kopyası-1.....	146
Ek-3b: Yaver-i Ekrem Derviş Bey ile Halep Jandarma Kumandanı Derviş Bey Arasında Cereyan Eden 18 Eylül 1895 Tarihli Telgraflaşmanın kopyası-2.....	147
Ek-4: Yaver-i Ekrem Derviş Bey ile Halep Jandarma Kumandanı Derviş Bey Arasında Cereyan Eden 18 Eylül 1895 Tarihli Telgraflaşmanın Transkribi.....	148
Ek-5: 18 Eylül 1895 tarihli Meclis-i Mahsus Kararı'nın kopyası.....	151
Ek- 6: 18 Eylül 1895 tarihli Meclis-i Mahsus Kararı'nın Transkribi.....	152
Ek-7a: İstefan Yarbuzuyan'ın 15 Mart 1900 Tarihinde II. Abdülhamit'e Hitaben Amerika'dan Yazdığı Mektup, 1.sayfa.....	155
Ek-7b: İstefan Yarbuzuyan'ın 15 Mart 1900 Tarihinde II. Abdülhamit'e Hitaben Amerika'dan Yazdığı Mektup 2.sayfa.....	156
Ek-7b: İstefan Yarbuzuyan'ın 15 Mart 1900 Tarihinde II. Abdülhamit'e Hitaben Amerika'dan Yazdığı Mektup 3.sayfa.....	157

Ek-8: İstefan Yarbulzuyan'ın 15 Mart 1900 Tarihinde II. Abdülhamit'e Hitaben Amerika'dan Yazdığı Mektubun Transkribi.....	158
Ek-9a: National Archives and Research Administration of the United States of America (US ARCHİVES NARA, 867.4016/386)p.1.....	165
Ek-9b: National Archives and Research Administration of the United States of America (US ARCHİVES NARA, 867.4016/386) p.2.....	166
Ek-10: Genelkurmay Askerî Tarih Ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Arşivi, Osmanlı Devleti'nin Musa Dağı'ndaki İsyanı Öğrenmesi, belge kopyası	167
Ek-11: Genelkurmay Askerî Tarih Ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Arşivi, Osmanlı Devleti'nin Musa Dağı'ndaki İsyanı Öğrenmesi, Orijinal Belgenin Transkribi.....	168
Ek-12a: Fransa'nın Kahire Konsolosu Defrance Tarafından Ülkesine Gönderilen Musa Dağlı Ermeniler İle İlgili Detaylı Raporun Orijinali s.1.....	170
Ek-12b: Fransa'nın Kahire Konsolosu Defrance Tarafından Ülkesine Gönderilen Musa Dağlı Ermeniler İle İlgili Detaylı Raporun Orijinali s.2.....	171
Ek-12c: Fransa'nın Kahire Konsolosu Defrance Tarafından Ülkesine Gönderilen Musa Dağlı Ermeniler İle İlgili Detaylı Raporun Orijinali s.3.....	172
Ek-13: Fransa'nın Kahire Konsolosu Defrance Tarafından Ülkesine Gönderilen Musa Dağlı Ermeniler İle İlgili Detaylı Raporun Tercümesi.....	173
Ek-14: Falih Rıfkı'nın 25 Birinci Kanun 1933 tarihli Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi'ndeki Köşe Yazısı.....	176
Ek-15: Almanya'nın, Musa Dağ'da Kırk Gün Romanı'nı Yasaklama Kararı.....	177
Ek-16: Almanya'daki Yahudilerin Musa Dağ'da Kırk Gün Romanı'nda Kendini Bulması.....	178
Ek-17: Türkiye'nin Almanya Büyükelçisi Korgeneral Kemalettin Sami Gökçen'in Musa Dağ'da Kırk Gün Romanının Yasaklanmasından Dolayı Alman Propaganda Bakanı'na Teşekkür Etmesi.....	179
Ek-18: Musa Dağ'da Kırk Gün Romanının Amerika'da Filme Uyarlanmasına Türkiye'nin Tepkisi.....	180
Ek-19: Musa Dağ'da Kırk Gün Romanı'na Bulgaristan'daki Tepkiden Bir Örnek...181	
Ek-20: Musa Dağ'da Kırk Gün Romanı'nın İtalya'da Opera'ya Uyarlanması.....	182

FOTOĞRAFLAR

Fotoğraf-1: Musa Dağı Ermenilerinin Zeytinlu Ruhani Lideri Dikran Antreassian.	183
Fotoğraf-2: Musa Dağlı Ermenileri Port Said'e Taşıyan İtilaf Devletlerine Ait Gemilerin Amirali D'Artige Fournier.....	184
Harita-1: Süveydiye Ermeni Köyleri Haritası.....	185
ÖZGEÇMİŞ.....	186

KISALTMALAR

A.MKT.MHM	: Sadâret Kalemi Mektubi Mühime Tasnifi
ASAM	: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi
ATASE	: Askeri Tarih Ve Stratejik Etüt Başkanlığı
B.Y.Y	: Basım Yılı Yok
Bkz	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C	: Cilt
CA	: Cumhurbaşkanlığı Arşivi
Çev	: Çeviren
DH.EUM.6.ŞB	: Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umûmiye Dariesi 6. Şube
DH.MKT	: Dâhiliye Mektûb-i Kalemi
DH.MKT.MHM	: Dâhiliye Mektûb-i Mühimme Kalemi
DH.ŞFR	: Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi
DH.TMİK.M	: Dâhiliye Nezareti Tesrî'i Muamelât Ve Islahat Komisyonu/ Muamelât
Edt	: Editör
HR.SYS	: Harciye Siyasi Kalemi
HVS	: Halep Vilayeti Salnamemeleri
İ.DH	: İrade Dahiliye Tasnifi
İ.HUS	: İrade Hususi
MV	: Meclis-İ Vükelâ
NARA	: National Archives And Research Administration Of The United States Of America
Nr	: Numara
PA-AA	: Politisches Archiv des Auswärtiges Amt
s	: Sayfa
TD	: Tapu Tahrir Defterleri Tasnifi
TDK	: Türk Dil Kurumu
TTK	: Türk Tarih Kurumu

- Y.A.HUS** : Yıldız Sadâret Hususi Ma'ruzât Evrakı
Y.MTV : Yıldız Mütenevvî Ma'ruzât Evrakı
Y.PRK. ASK : Yıldız Perâkende Askeri
Y.PRK.BŞK : Yıldız Perâkende Mabeyn Başkitabeti
Y.PRK.MYD : Yaveran Ve Maiyet-i Seniyye Erkan-ı Harbiye Dairesi
Y.PRK.UM : Yıldız Perâkende Umum Vilayetler Tahriratı

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin güçlü bir devlet imajı verdiği ve Fransız İhtilâli'nin sonuçlarının dünyada henüz etkili olmadığı dönemlerde, devlet içerisinde Ermeniler ile yönetim arasındaki problem dikkate alınmayacak kadar azdır. Ancak 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin, dış güçlerin baskısı altına girmesi ve milliyetçilik akımı dolayısıyla dış güçlerin, Osmanlı politikalarının bir bölümünü, Osmanlı Ermenilerinin üzerinden yürütmeye çalıştıkları aşikârdır. Zira Avrupalı devletler bu amaçla Ermeni cemaatini tahrik ederek siyasi, dini ve ekonomik emelleri doğrultularında kullanmaya çalışmışlardır. Avrupalı Devletlerin bu konuya yaklaşım tarzlarını Şark Meselesi çerçevesinde değerlendirmek gerekir.

1878 Berlin Antlaşması'ndan sonra Osmanlı Devleti'nin Ermenilerin bulunduğu yerlerde ıslahat yapma çalışmalarına rağmen Ermenilerin isyan teşebbüslerinin devam etmesi, Osmanlı Devleti'ni bu konuda yaptırım uygulayacak kararlara imza atmaya zorlamıştır. II. Abdülhamit 4 Eylül 1895 tarihinde yayınladığı fermanında bu konuda: *“Bir taraftan ıslahat icrası için teşebbüsâtta bulunulmakta olduğu halde bir taraftan da Ermenilerin yine ahval ve harekât-ı mefşedetkârâne ikândan hâli kalmamalarına nazaran bunların bir maksada vusûle çalışmakta oldukları anlaşılmakta.”* (BOA, İ.HUS., 41/110) şeklinde beyanat vererek Avrupalı devletlerin ve Ermenilerin ıslahat isteklerinin altında bağımsızlık gibi farklı amaçlar yattığını Meclis-i Mahsus'a¹ bildirmiştir.

---

¹ Meclis-i Mahsus: Tanzimat sonrası Osmanlı Devleti'nde, bürokratik yeniliklerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti'nin nazırlarından oluşan Meclis-i Mahsus aynı zamanda Meclis-i Hass-ı Vükelâ, Meclis-i Mahsus-u Vükelâ veya Meclis-i Vükelâ isimleri ile de anılmıştır. Geniş bilgi için bkz. (Akyıldız, 2004: 45-81)

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'ndan en çok etkilenen devletlerden biri konumundaydı. Osmanlı Devleti çok uluslu zayıf bir devlet olmanın bedelini Birinci Dünya Savaşı'nda çöküşü ile ödemiş, Osmanlı Ermenileri de bu çöküşte payına düşen trajediyi yaşamıştır. Mamafih vuku bulan savaşta öncelikle din birliğini tercih eden Osmanlı Ermenileri, Avrupalı devletlerin gözünde, kendi çıkarlarına uygun olarak kullanılabilir konumdaydı. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin hemen her tarafında Ermenilerin isyan teşebbüslerinin görülmesi, Meclis-i Mahsus'u bu konuda, Ermenilere karşı dikkatli olunması yönünde karar çıkarmaya sevk etmiştir.

Berlin Antlaşması'ndan Birinci Dünya Savaşı'na kadar olan süreçte Ermenilerin isyan teşebbüsleri artarak devam etmiştir. Osmanlı Devleti bu duruma karşı önce tedbir kararı almış ve Ermenilerin isyan faaliyetlerine karşı dikkatli olunması yönünde tüm birimlerini uyarmıştır. Ancak Ermeniler yine de buldukları yerlerde Osmanlı askerlerine yardım etmek yerine düşman askeri ile birlik olmuşlar ve Osmanlı askerlerine mühimmat ve erzak yardımlarının ulaşmasını engellemeye çalışmışlardır. Diğer yandan yabancı deniz kuvvetlerine erzak yardımında bulunarak onlardan silah yardımı almışlar ve yabancı birliklere asker olarak da iltica etmişlerdir. (Göyünç, 1983: 15) Ancak Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı başlarında almış olduğu kararlar Ermenilerin bu faaliyetlerine son verememiştir. Osmanlı Devleti de Van'ın düşmesi ve Ermenilerin Kafkas Cephesi'nde Ruslar tarafında Türklere karşı savaşması üzerine, 30 Mayıs 1915 tarihinde Sevk ve İskân Kararı olarak Ermenileri savaş bölgesinin dışına çıkarmayı amaçlamıştır. Düşmana yakın bölgelerde oturan Ermeniler yerlerinden göçürülerek, daha güvenli olan iç bölgelere iskân ettirildiler. Sevk ve İskân Kararı ve bu kararın uygulanma süreci araştırmacılar tarafından "Ermeni Meselesi" olarak

adlandırılmıştır. Biz de bu çalışmada “Ermeni Meselesi” kavramından bahsederken, bu süreci kastetmiş olacağız.

Osmanlı'nın birçok yerinde isyan eden Ermenilerin isyan hazırlıklarında olduğu bölgelerden biri de o dönemde Halep Vilayeti'ne bağlı Antakya Kazasının Süveydiye² nahiyesidir. Süveydiye nahiyesinde Ermenilerin meskûn olduğu 6 köy bulunmaktaydı. Musa Dağı'nda bulunan bu köylerin önemi, Anadolu'ya Doğu Akdeniz'den giriş kapısında olmalarıdır. Zira Avrupalı devletlerin gemileri Süveydiye sahiline yanaşarak buradaki Ermeni köylülere mühimmat desteği sağlayabilmekteydi.

Çalışmamız Musa Dağı'ndaki Ermenilerin, Osmanlı Devleti'ne karşı dış güçlerin ve Hınçak Şirketi'nin de desteğiyle kalkıştıkları isyan hareketlerini ve bunun sonuçlarını kapsamaktadır. Ancak çalışmamız esnasında gördüğümüz bir eksikliğin giderilmesine de katkıda bulunmak isteriz. Musa Dağı'nda bulunan Ermenilerin kökeni ile ilgili ülkemizde spesifik bir çalışma mevcut değildir. Süveydiye'deki Ermeniler üzerinde bir çalışma yapmadan önce onların kim oldukları ve kökenleri hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır. Bunun için çalışmamızın “Birinci Bölüm”ünü bu konuya ayırdık.

“Süveydiye Ermenileri” başlıklı birinci bölümde Süveydiye Ermenilerinin kökeni ve 1536 tarihinden başlayarak buradaki Ermeni köyleri ve nüfusları hakkında bilgiler vereceğiz. Bu bağlamda da 1915'ten kısa bir süre önce bu bölgede nüfus artışları gözlenmeye başlamıştır. Bu bölümün temel kaynaklarını Halep Tapu Tahrir Defterleri, Halep Vilayeti Salnameleri ve Musa Dağı ile ilgili California Üniversitesi'nde çalışılmış bir doktora tezi oluşturmaktadır.

---

² Hatay'ın Samandağ İlçesi

Çalışmamızın “Süveydiye’de Ermeni Olayları” başlıklı ikinci bölümü, Musa Dağı’nda 1895 yılından başlayarak 1915’e kadar belirli aralıklarla devam eden Ermeni isyan hareketlerini kapsamaktadır. Ermenilerin çıkardığı isyanların önemi ilk etapta, Meclis-i Mahsus tarafından dikkate alınmamış ancak Ermeni olaylarının artması üzerine isyancı Ermenilere karşı tedbirler alınması yönünde kararlar çıkarılmıştır. Dolayısıyla bu durum, tehcire giden süreçte Musa Dağı’ndaki olayları açıklığa kavuşturmak için etkili olacaktır. Zira bu çalışmanın amacı burada vuku bulan olayların yargıçlığını yapmak değil; bu olayları belgeler ışığında açıklığa kavuşturmaktır. Bundan dolayı bu bölümün temel kaynağı olarak kullandığımız Osmanlı Arşiv Belgelerini tarih metodolojisinin öngördüğü bir şekilde çalışmamıza yansıtmaya çalıştık.

“Musa Dağı Olayı” başlıklı üçüncü bölümde ise Musa Dağı köylerindeki Ermenilerin Musa Dağı’ndaki 53 günlük direnişini inceledik. Bu Ermenilerin daha sonra Akdeniz’den Süveydiye sahiline yanaşan İtilaf Devletleri’ne ait gemilerle Mısır’ın Port Said Limanı’na götürülmelerini, Fransa, Amerika ve Osmanlı Arşivlerinden ve tetkik eserlerden, kaynak desteğiyle aydınlığa kavuşturmaya çalıştık.

Bu bölümün devamında çalışma konumuz olan Musa Dağı Olayı’nı romanlaştıran ve bu konunun dünya kamuoyunda duyulmasında ciddi bir yeri olan Franz Werfel’in “Musa Dağ’da Kırk Gün” adlı eserini ve bu eserden esinlenerek hazırlanan opera ve filmle ilgili yurtiçi ve yurtdışındaki tepkilere değindik. Bunun için Cumhurbaşkanlığı Arşivi ve Alman Dışişleri Bakanlığı Arşivi (Politisches Archiv des Auswärtiges Amt)’nden yararlandık.

Süveydiye Ermenileri ile ilgili Türkiye’de daha önce detaylı bir çalışma yapılmamıştır. Bu bağlamda bu çalışmayla Ermeni Meselesi ile ilgili literatüre katkıda bulunmayı ümit ediyoruz.

BİRİNCİ BÖLÜM

SÜVEYDİYE ERMENİLERİ

Günümüzde Türk-Ermeni ilişkileri ve Osmanlı Ermenileri ile ilgili çok sayıda eser mevcuttur. Ancak Süveydiye'deki Ermeniler hakkında ülkemizde hususi bir çalışma olmadığından Süveydiye'de yaşayan Ermenilerin menşei ile ilgili de ülkemizde özel bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu bölümde, Türk-Ermeni ilişkileri ve Osmanlı Ermenileri hakkında daha önce yapılan çalışmaların tekrarına düşmemek adına bu konulara temas etmeden Süveydiye'deki Ermenilerin menşei ile ilgili bilgiler sunacağız.

“Ermeniler kimdir?” sorusuna yeterli cevaplar bulabildiğimiz günümüzde; sınırlı sayıda bulunan eserlerde Süveydiye Ermenilerinin menşei ile ilgili varsayımlar üzerinde durulmuştur. Bu konuda bir akademik çalışma Vahram Leon Shemmassian tarafından California Üniversitesi'nde doktora tezi olarak hazırlanmıştır. Ancak bu çalışmada Süveydiye Ermenilerinin menşei hakkında varsayımlarda bulunulmuştur. Bunun yanında Musa Dağlı Emeniler, kendi hatıralarında kökenleri ile ilgili Shemmassian'ın yaptığı gibi varsayımlarda bulunmuşlardır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde (BOA) bulunan Tapu-Tahrir Defterleri Tasnifi'nde 397 numarada kayıtlı ve 1536 tarihli Halep Tapu-Tahrir Defterlerinde bu köylerdeki Ermeni nüfusu ile ilgili bilgilere ulaşmaktayız. Ancak Halep'in Osmanlı hâkimiyetine girmesinden önceki dönemle ilgili olarak; Süveydiye'de yaşayan Ermenilerin yazdığı hatıralar ve Shemmassian'ın çalışmasından yararlanacağız. Zira tarihte, Osmanlı İmparatorluğu sınırlarına dâhil olmuş bir yerleşim yerinin araştırması yapılırken, Osmanlı araştırmaları ile ilgili ana kaynak olarak değerlendirdiğimiz Tapu Tahrir Defterlerinden yararlanılmadığı takdirde o konu ile ilgili doğru bilgilere ulaşmak

zor olacaktır. Binaenaleyh o bölgenin Osmanlı sınırlarına girmeden önceki durumu ile ilgili de o konuda yapılan araştırmalara başvurmak gereklidir. Biz de Süveydiye'deki Ermenilerin kökeni ve nüfus bilgileri için çalışmamızda bu iki noktayı nazar-ı dikkate aldık.

1.1. SÜVEYDİYE ERMENİLERİNİN MENŞEİ

İ.Ö. I. yüzyıl başında Suriye'de Seleukos Krallığı'nın³ çöküşü üzerine Pontus Kralı Tigranes (M.Ö. 95-55) Yukarı Mezopotamya ve Suriye'ye doğru yayılma siyaseti izleyerek egemenliğini bugünkü Lübnan'ın güneyine kadar genişletmeyi başarmıştır. Dolayısıyla Tigranes'in egemenlik alanı Kilikya Pedias (Çukurova Bölgesi), Suriye ve Lübnan'dan oluşmaktadır. (Pamir, 2001: 50) Ancak Doğu Akdeniz'deki güçler dengesinin bozulmasından rahatsız olan Roma İmparatorluğu'nun müdahalesi üzerine Tigranes, Pompeius komutasındaki Roma kuvvetlerine yenilmiş ve fethettiği toprakları terke mecbur bırakılmıştır. (Pamir, 2001: 50)

Ermeni Krallığı'nın yıkılmasından uzun bir süre sonra Kilikya'da, Anadolu Selçuklu Devleti ile çağdaş olan bir Ermeni Prenslığı'nden de söz etmek gerekmektedir. Bu Prenslık, aşağıda bahsedeceğimiz Kilikya Ermeni Prenslığı'dir.

Kilikya'daki Ermeni varlığı, Bizans'ın Ermenilere uyguladığı tehcir politikası sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Doğu Anadolu'daki son Ermeni Prenslikleri, Bizans tarafından yıkılmış (www.ermenisorunu.gen.tr⁴) Bizans'ın Maraş valisi olan Ermeni asıllı Vahram, 1078 yılında Antakya'yı topraklarına katmıştır. Vahram, Bizans'a bağlı gözükrken Selçuklu Sultanı Melikşah'a da bağlılığını bildirmiş ve Müslüman olmuştur. (Göyünç, 1983: 47; Süslü, Kırzioğlu, Yinanç, Halaçoğlu, 1995: 87;

³ Seleukos Krallığı, İ.Ö. 40'ta Seleukos Nikator tarafından Doğu Akdeniz'de kurulmuştur. Dört şehre sahip olan krallığın şehirleri Seleukeia, Antiocheia, Apameia ve Laodiceia'dır. Seleukos Krallığı, Roma İmparatorluğu, bölgeyi ele geçirene kadar Doğu Akdeniz'e hâkim olmuştur. Geniş Bilgi için bkz. (Pamir, 2001: 72-76)

⁴ <http://www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/yanitlar/yanit17.html> (20 Kasım 2011)

Halaçoğlu, 2001: 1) Bunun üzerine Kilikya'ya yeni bir Ermeni göçü daha başlamıştır. Vahram'ın ölümü ile kurduğu devlet kısa sürede dağılmıştır. Vahram'ın ölümünden sonra bu son göç ile gelen Ermeniler, küçük prenslikler meydana getirmişlerdir. Bu göçmenlerin kurduğu prenslikler içerisinde en önemlisi 1080 yılında kurulan Kilikya Ermeni Prenslığı'dir. (Süslü, vd., 1995: 87; Halaçoğlu, 2001: 1)

Haçlı Seferleri sırasında ise Haçlılara yaptığı yardımlar ve Bizans'ın giderek zayıflaması nedeniyle varlığını sürdürebilen, ancak yine de Bizans'a, daha sonra Haçlılara ve Moğollara ve nihayet Katoliklere bağımlı durumda bulunan (www.ermenisorumu.gen.tr⁵) bu Ermeni Prenslığı, 1243 yılında Selçukluların mağlup olduğu Köseadağ Savaşı'ndan sonra Moğolları desteklemiştir. (Süslü, vd., 1995: 87) Çukurova'da Memlûkların nüfuzunun artmaya başlaması da Ermeni Prenslığı için yeni bir tehdit unsuru olmuştur. Nitekim bu prenslik 1375 yılında Memlûklar tarafından ortadan kaldırılmıştır. (Süslü vd., 1995: 87)

Osmanlı Devleti ile Memlûklar arasında 24 Ağustos 1516 tarihinde vuku bulan Mercidabık Muharebesi'ni Osmanlıların kazanması Güney Anadolu'nun Osmanlı Devleti'nin elinde kalmasını sağlamıştır. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin Memlûklarla yaptığı muharebeden sonra Güney Anadolu'yu ele geçirmesi Osmanlıların bu bölgeyi, bir Ermeni yönetiminden değil de Memlûklardan aldığı gerçeğini gözler önüne sermektedir. Osmanlı Devleti'nin Güney Anadolu'yu Memlûk Devleti'nden alması esnasında Kilikya Ermeni Prenslığı'ndan kalan az sayıda Ermeni'nin bu bölgede yaşadığı kabul edilebilir. Yabancı kaynaklar: “*Musa Dağı'ndaki Ermenilerin kökeni şimdiye kadar belirlenememiştir.*” (Shemmassian, 1996: 11-12) şeklinde bilgi verseler

⁵ <http://www.ermenisorumu.gen.tr/turkce/yanitlar/yanit17.html> (20 Kasım 2011)

de, tarihsel sürece baktığımızda bu Ermenilerin Süveydiye'ye, Bizans'ın iskân politikası sonucunda geldikleri görülmektedir.

11. ve 14. yüzyıllar arasında var olan Kilikya Ermeni Prenslığı yıkıldıktan sonra Kilikya'da bulunan Ermenilerin bir kısmı Kilikya'nın güneyinde bulunan Süveydiye'ye göç ederek burayı yeni bir yerleşim yeri haline getirmişlerdir. Daha sonraki yüzyıllarda kaçakların ve maceracıların buraya gelmesiyle Süveydiye'de Ermeni nüfusu artmıştır. (Shemmassian, 1996: 12) Gelen Ermenilerin mesken olarak tuttıkları yerlerin içinde Süveydiye'deki bazı köyler de mevcuttur. Birinci Dünya Savaşı'na kadar çevre köylere de yayılan Ermeniler, 1900'lere kadar Musa Dağı'nda bulunan altı köyü mesken haline getirmişlerdir.

Osmanlı Devleti'nin Berlin Antlaşması'nı imzalamasına kadar olan süreçte Süveydiye'deki Ermeni nüfusunda olağan dışı artışlar olmamıştır. Ancak Berlin Kongresi ile birlikte Avrupalı devletler gayrimüslim halkın özellikle de Ermenilerin statülerini genişletecek reformların Osmanlı Devleti tarafından yapılması için çalışmalara başlamışlardı. (Tekemen, 2006: 105) Avrupalı devletlerin bu çalışması Ermenileri bir araya toplanmaya ve birlik olmaya yöneltmiştir. Bundan dolayı da Süveydiye'de 1867-1895 yılları arasında olağanüstü nüfus artışları meydana gelmiştir. (Bkz. Tablo: 2) Bunun için de Süveydiye Ermeni nüfusunu, Osmanlı Devleti'nin Halep'i fethinden 1867'ye kadar ve 1867-1895 yılları arası Süveydiye'de Ermeni nüfus olarak iki kısımda incelemek mümkündür.

1.1.1. Süveydiye’de 1895 Öncesi Ermenilerin Durumu

1.1.1.1. Osmanlı Fethinden Sonra Süveydiye’de Ermeniler

Osmanlı Devleti’nin Halep Vilayeti’ne bağlı Antakya kazasının Süveydiye nahiyesinde, 1895 yılında, sadece Ermenilerin yaşadığı altı köy bulunuyordu. Bu köyler:⁶ Kebûsiye (Kapı Suyu), Yoğunluk, Vakıf (Vakıflı), Hıdır Bey, Hacı Habibli (Eriklikuyu) ve Bityas (Batı Ayaz) köyleridir⁷. Köylerdeki Ermeni nüfusuna ve çıkan isyanlara değinmeden önce bu köylerin, Osmanlı’nın fethinden sonraki nüfusuna kısaca bir göz atmak faydalı olacaktır.

BOA’da bulunan 1536 tarihli Halep Tapu-Tahrir Defteri’nde o dönemde, Süveydiye’de Ermeni köyleri olduğu gibi içerisinde Türk ve Ermeni ahalinin beraber yaşadığı köyleri de görmek mümkündür. Öncelikle çalışmamızın alanı içerisine giren Musa Dağı Ermeni köylerini inceleyeceğiz. Daha sonra o dönemdeki Ermeni ahalinin yaşadığı köyleri ele alacağız.

Köyler	Kebûsiye	Hacı Habibli	Hıdır Bey	Bityas	Yoğunluk	Vakıf
Köylerin Tarihsel Süreçteki İsimleri	Kebûsiye	Al-Hababliye	Huzur	Bottios	Al-Gulluk	Vakf
	Kebûsiye	Kablak	Hıdır	Bottiaus	Kighe	Vakıf
	Kapısuyu	Hacı Habib	İddeyr	Babilas	Yoğunluk	Vakıflı
		Hacı Habiblü	Kheder Beg	Babülaye		
		Eriklikuyu	Hıdır Beg	Bityas		
			Hıdır Bey	Batı Ayaz		

Tablo 1: Musa Dağı’ndaki Ermeni köylerinin tarihsel süreçte kullandığı isimler

⁶ Parantez içinde yazılanlar köylerin günümüzdeki ismidir. Biz çalışmamızda köylerin 1915’teki isimlerini kullanacağız.

⁷ Bu köylerin harita üzerindeki yerleri için bkz. Harita: 1

1.1.1.1.1. Kebûsiye

Kebûsiye köyünün ismi 1536 yılında Tapu Tahrir Defterinde “Kebsiye” olarak zikredilmektedir. (BOA, TD, 397:346) Kebûsiye, denizden 270m yükseklikte olan ancak denize uzak olmayan bir köydür. Kebûsiye veya Kebsiye ismi özellikle Süveydiye’de bulunan antik kentin yüzeyinde 3 km boyunca uzanan kaya mezarları ve sayısız lahit kalıntılarının doğululaşmış bir adıdır. (Shemmassian, 1996: 21) Cumhuriyet Dönemi’ne kadar Kebsiye veya Kebûsiye olarak anılan köyün ismi daha sonra Kapısuyu olarak değiştirilmiştir.

1536 tarihine baktığımızda Kebûsiye köyünde tahmini nüfus 180 olmakla beraber, köyden alınan vergilerin içinde Hıristiyanlardan ve dolayısıyla Ermenilerden alınan “Cizye-i Gebrân” olmadığından, burada Ermeni nüfusu olmadığını anlamaktayız. (BOA, TD, 397: 346) 1536 tarihinden sonra buradan göç etmeye başlayan Müslümanlardan zamanla kimse kalmamıştır. Zira 1536-1860 yılları arasında bu köy Ermeni köyü haline gelmiştir. 1860’larda Süveydiye’ye gelen bir seyyah Kebûsiye’de 10 kadar Ermeni ailenin burada barakalarda yaşadığı bilgisini vermiştir. (Shemmassian, 1996: 21) 1860-1867 yılları arasında Kebûsiye Köyü Ermeni nüfusunda artış görülmezken 1867-1895 yılları arasında ise bu köye bir Ermeni göçü sağlanarak, köy tamamen Ermeni köyü haline gelmiştir.

1.1.1.1.2. Hacı Habibli

Köy, ismini Hacı Habib isimli toprak ağasından almıştır. Al-Hababliye olarak da bilinen Hacı Habibli Köyü, Ermeni literatüründe Kablak olarak geçmektedir. (Shemmassian, 1996: 19) Kuruluş tarihi tam olarak bilinmemekle beraber burası, Musa Dağı’ndaki en eski yerleşim yerlerinden biridir. (Shemmassian, 1996: 21)

Hacı Habibli Köyü, 1536 yılında Tahrir Emîni tarafından Tapu-Tahrir Defterlerine “Hacı Habibli” olarak kaydedilmiştir. (BOA, TD, 397:349) Köy, bu ismini de 17. yüzyıla kadar muhafaza etmiştir. (BOA, TD, 397, 454, 493, 530, 544, 610, 786, 963, 1040) Ancak köyün ismi son olarak Eriklikuyu olarak değiştirilmiştir. 1536 yılında yapılan tahrirde, köyde Müslüman nüfusu tahmini olarak 32 ve Ermeni nüfusu da tahmini 70 civarındadır. (BOA, TD, 397:349) 1550 yılında ise Hacı Habibli’de Ermeni nüfusu tahmini olarak 125 iken Müslüman nüfus da 35’tir. (BOA, TD, 454: 630) Osmanlı’nın son dönemine kadar burada yaşayan Ermeniler, köyde azınlıkta olan Müslümanlarla sorunsuz bir şekilde yaşamışlardır. Ancak 1867’den sonra burada Ermeniler ile Müslümanlar arasında Osmanlı Devleti’nin birçok yerinde olduğu gibi sorunlar çıkmış ve “Ermeni Sorunu” buraya da sıçramıştır.

1.1.1.1.3. Hıdır Bey

Hıdır Bey Köyü’nün ismi İslami kaynaklardan gelmektedir. Kuran-ı Kerim’e göre İsrailoğullarına gönderilen peygamberlerden biri olan Hazreti Musa ile âb-ı hayat⁸ içerek ölümsüz bir şahsiyet olan Hıdır (Celâleyn, C.2: 9), Antakya’da buluşmuş (Celâleyn, C.2: 10) ve daha sonra ilerleyerek Süveydiye’ye gitmişlerdir. Süveydiye’deki

⁸ “İçeni ölümsüzlüğe kavuşturduğuna inanılan efsanevi su. Efsanelerin dışında, âb-ı hayâta Kur’ân-ı Kerîm’de Hz. Mûsâ ve Hıdır kıssası anlatılırken, dolaylı olarak temas edilmiştir. Âyet metinlerinde anlatılanlar özetlenecek olursa karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır: İsrâiloğulları’nın peygamberi Hz. Mûsâ bir gün genç arkadaşıyla birlikte, kendisiyle buluşması emredilen şahsiyetle görüşmek üzere yola çıkar. Buluşma mevkii “İki denizin birleştiği yer” (mecmau’l-bahreyn)dir. Hz. Mûsâ burasını tanıyabilmek için yanına azık olarak aldığı balıktan faydalanacaktır. Çünkü balığın canlanıp denize atılması, buluşma yerini belirleyen bir işarettir. Ancak Hz. Musa’nın genç arkadaşı, deniz sahilinde uğradıkları kayanın yanında balığın canlanarak denize atıldığını ona haber vermeyi unutmamıştır. Yolda yemek için konakladıklarında ise durumu kendisine anlatır, Bunun üzerine Hz. Mûsâ tekrar o yere döner ve gerçekten aradığı kişinin orada bulunduğunu görür. Kendisine Allah tarafından “Rahmet” ve “Gizli ilim” verilen bu kulun Hıdır adını taşıdığı, başta Buhârî ve Müslim olmak üzere Ebû Dâvûd, Tirmizî ve el-Müstedrek’te yer alan bazı hadislerde bildirilmiştir. Kur’ân-ı Kerîm’de ve Buhârî dışındaki hadis kaynaklarında Hz. Mûsâ ile arkadaşının yanlarına azık olarak aldıkları tuzlu balığın nasıl dirildiğine dair herhangi bir açıklama yoktur. Sadece Buhârî’de mevcut değişik bir rivayette bu sebebin açıklandığı görülmektedir. Bu hadise göre “Hızır”la buluşacakları kayanın dibinde bir kaynak (ayn) vardı ki buna “Hayat kaynağı (aynül-hayât, âb-ı hayât) deniyordu. O suyun temas edip de diriltmediği hiçbir şey yoktu. İşte balığa bu sudan sıçramıştı.” Âb-ı hayât kavramına İslâm ilahiyatı literatüründe rastlanılan ilk yer burası olmalıdır.” (DİA, C.1, 1988: 1)

Musa Dağı'ndan geçmişlerdir. Bu dağ, Hz. Musa'nın buradan geçmesinden dolayı Musa Dağı olarak adlandırılmıştır. (Karakut, 2005: 377) Bu dağdan geçerken daha sonra adı Hıdır Bey olacak olan köyde konaklamışlardır. Konaklama esnasında elindeki âsâsını toprağa saplayan Hıdır, bir müddet sonra âsânın filizlendiğini görünce âsâyı orada bırakarak Hz. Musa ile yoluna devam etmiştir. Hıdır'ın bıraktığı âsâ zamanla büyümüş ve günümüzde dünyanın ikinci büyük ağacı haline gelmiştir. (Karakut, 2005: 377) Günümüzde hala varlığını koruyan bu ağaç 2400 yaşında, gövde çapı 7.50 m, dış çevresi 20 m, iç kısım çapı 5.40 m, Yükseklik 16.70 m. Ve ağacın yer altındaki bölümü 33.5 metredir. (Karakut, 2005: 455) Ağaç hâlâ Hıdır Bey Köyü'nün meydanında bulunmaktadır.

Semmassian, Hıdır Bey ismini şu şekilde değerlendirmiştir.

“Hıdır Bey, Ermeni olmayan bir toprak sahibi olmalıdır. O dönemde Ermeniler yoktu. (Shemmassian, 1996: 14) Daha sonra Ermenilerin olacak yere adını veren kişidir. Tvali isminde Gürcü manastırının yeri ve ismindeki kişi ile ilişkilendirilebilir. Wachtang Z. Djobadze'ye göre Tvali, pınar olan coğrafik bir yeri ima etmeyi içerir.” (Shemmassian, 1996: 15)

Shemmassian'ın bu değerlendirmesi tahmini bir değerlendirme olup hiçbir bilimsel temele oturmamaktadır. Dolayısıyla Hıdır Bey isminin kökeni hakkında bilgilere ulaştığımız Kuran-ı Kerim tefsirlerindeki bilgiler yerine Hıdır Bey'i sadece orada bir “toprak ağasının ismi” olarak tahmin yürütmek bilimsel araştırma metotlarına uymamaktadır. Ancak kaynakların çoğunda karşılaştırma yaptığımızda Hıdır Bey ismi ile ilgili yukarıdaki tezimiz doğruluk arz etmektedir.

Hıdır Bey ismini, yerli Ermeniler “*İddeyr*” olarak da kullanmışlardır. Ancak köyün ismi 1536 tarihinde Tapu-Tahrir Defteri'ne “Mezraa-i Hıdır nâm-ı diğer Huzur” olarak kayıtlara geçmiştir. O dönemde mezra olan Hıdır Bey'de nüfus mevcut değildir. (BOA, TD, 397:352) Bu da 1536 yılında Hıdır Bey'de Ermeni nüfus olmadığını

göstermektedir. Köyün ismi zaman içerisinde Hıdır Beg ve Hıdır Bey olarak değişse de günümüzde bu adını korumaktadır.

1.1.1.1.4. Bityas

Bityas Köyü'nün ismi ile ilgili üç açıklama vardır. İlki Zeus Bottios ya da Bottiaos'tan türemiştir. Apollo ile birlikte olan bir tapınım kültürüdür. Bu inanca göre Apollo, Selevkit hanedanlığının kurucusu olarak kabul edilir. Bu da Seleukoslarla birlikte düşünülen bir kültürdür. (Shemmassian, 1996: 18) Bir antik kaynağa göre Alexander the Great (Büyük İskender) 333 yılında Amik Ovası'nda Perslere karşı kazandığı zaferin ardından Fenike'ye doğru yol alır. (Özer, 2006: 29) Ve gelecekte Antakya olacak olan şehrin yanında Zeus Bottios'a ithafen bir tapınak inşa ettirir. (Shemmassian, 1996: 18) Bir diğer kronik yazarı olan Granville Downey'e göre ise aynı kutsal yerin inşası, Antioch'un kurucusu olan Seleukos Nicator'a izafe edilir. Bu durumda burası Silpius⁹ Dağı'nın aşağısında Orontes Ovası'nda¹⁰ adı Bottie olan bir köy olması gerektiğini düşündürmektedir. Ancak açık bir şekilde Musa Dağı üzerinde yerleşmiş olan Bityas'ın bu kaynaklarda geçen Bottia olmaması gerekir. (Shemmassian, 1996: 15)

İkincisi Antakya Piskoposu Babilas'ın (M.S. 250'de öldürüldü) ismine benzer şekilde ilişkilendirilmektedir. Bityas-Babilas bağlantısının destekçileri, erken 19. yüzyıl seyyahlarıdır. Onlardan biri olan John Macdonald Kinnier, Defne'deki Aziz Babilas'ın mabedi olarak bilinen yer ile Bityas'ın lokasyonları arasındaki farklılıkları, 1813-1814'te fark ederek buranın eski dönemlerdeki Babülaye olduğunu çekinmeden kullanmaktadır. (Shemmassian, 1996: 19)

⁹ Günümüzde Antakya'nın Güneydoğusu'nda bulunmakta ve Habib Neccar Dağı olarak adlandırılmaktadır.

¹⁰ Günümüzde Amik Ovası olarak adlandırılmaktadır.

Üçüncü olarak 1831’de Süveydiye’ye gelen İngiltereli Seyyah George Robinson, aynı civarda olan Babila, Betias Motias’ı aynı nokta olarak tarif etmektedir. Bunu da Bityas’ta bulunan Aziz John Chrysostom Kilisesi ile ilişkilendirerek bu sonuca varmıştır. (Shemmassian, 1996: 19) Robinson hatıralarında şöyle demektedir:

“Süveydiye’den 2.5 saat sonra Babila’ya vardım. Yarım saat sonra da Betias Motias’a vardım. Sık rastlanmayan muhteşem bir inşaya denk geldim. Ve akşama doğru vadinin aşağısına inerek bir köye geldim. Burada da büyük bir kilisenin kalıntularına rastladım. Buna Hannah el-dahab yani Altın Ağız deniyordu. Bu da Aziz John Chrysostom Kilisesi idi.” (Shemmassian, 1996: 19)

Görüldüğü üzere Bityas isminin menşei ile ilgili farklı bilgiler mevcuttur. Sonuç olarak baktığımızda Bityas’ın tarihsel süreçte kullanılan isimleri birbirine yakındır ve çok değişiklik arz etmemiştir. Nitekim Osmanlı Devleti de fetihden sonra köyün ismini değiştirmemiştir. Bityas ismi Osmanlı’nın Halep’i fethinden Osmanlı’nın yıkılışına kadar aynı şekilde kalmıştır. Bityas Köyü 1536 yılında mezra olarak görülmekle beraber buradan da “Cizye-i Gebrân” alınmamıştır. (BOA, TD, 397:352) Köyün ismi değişmeden Cumhuriyet dönemine kadar gelmiştir. Ancak Cumhuriyet döneminden sonra köyün ismi Batı Ayaz olarak değişmiş ve günümüze bu şekilde ulaşmıştır.

1.1.1.1.5. Yoğunluk

Yoğunluk kelimesi, Yoğun (kalın), oluk (suyun aktığı yer) anlamına gelir. Bu gerçeğe rağmen Yoğunluk’ta yeterli miktarda su olmamıştır. Bol su akışı tanımını göz önünde bulundurursak her zaman susuz kalan bir köy olduğu için bu isim bu köye uymaz. Muhtemelen geçmişte Yoğunluk’un fazla suyu vardı. Daha sonra depremlere maruz kalmış olmalıdır. Ve bu nedenle de suyu azalmış olmalıdır. Köy Arapça al-Gulluk olarak adlandırılır. Dahası yerli Ermeniler “oluk”un Hıdır Bey ve Vakıf köyleri gibi daha geniş bir anlamı olduğunu ileri sürerler. (Shemmassian, 1996: 14)

Hıdır Bey ve Vakıf'ın yerleşimcileri Yoğunluk'u "Kighe" olarak adlandırırlar ki bu da köy demektir. Ermeniler alt lehçelerde bu şekilde kullanır. (Shemmassian, 1996: 19) Ermeni Araştırmacı Shemmassian, Yoğunluk'un köklü bir yer olduğunu ve burada bulunan Ermenilerin, Musa Dağı'ndaki Ermenilerin kökenini oluşturduğunu iddia etmektedir. Şöyle ki: "*Yoğunluk, buradaki toplumların ebeveyni olarak kabul edilir.*" (Shemmassian, 1996: 19)

Yoğunluk Köyü, BOA 397 No ve 1536 tarihli Halep Tapu-Tahrir Defterinin kayıtlarında da mevcuttur. Tapu-Tahrir Defteri'nde "*Mezraa-i Yoğunluk Fî Yed-i Ahâli-i Sürütme*" şeklindeki tabirden Yoğunluk'un aslında, aşağıda bahsedeceğimiz Sürütme Köyü yerlilerinden oluşan bir mezra olduğu anlaşılmaktadır. Shemmassian, "*Yoğunluk, buradaki toplumların ebeveyni olarak kabul edilir.*" iddiası ile Ermenilerin, "Süveydiye'de milattan önceden beri var olduğu" kendi tezini bilmeden çürütmektedir. Burada tamamı Ermeni olan ve Sürütme Köyü'nün ahalisinden olan Ermeniler oturmaktadır. Yani çevre köylerdeki su kaynaklarının azalması ile Yoğunluk'a göç eden Ermeniler, buranın asıl yerlileri değildir. Yoğunluk'un toplam vergi miktarına bakıldığında 400 akçelik küçük bir mezra olduğu anlaşılmaktadır. (BOA, TD, 397: 353) 1526 tarihli (BOA, TD 47;1040) ve 1536 tarihli (BOA, TD, 397: 353) Tapu Tahrir Defterlerinde "*mezra*" olarak belirtilen Yoğunluk, 1550 tarihinde 24 hanelik (BOA, TD, 454: 625) bir köy olmuştur.

Yoğunluk denizden 275 metre yükseklikte yerleşmiştir. Kuzeyde Hacı Habibli ve Bityas, Güney Batısında Hıdır Bey, Vakıf ve Kebûsiye vardır. Yoğunluk'un merkezî konumu Musa Dağı Ermenilerinin bir merkezi olarak kabul edilir. (Shemmassian, 1996: 14)

1.1.1.1.6. Vakıf

Vakıf Köyü, Hıdır Bey Köyü'nün 2 km batısındadır. Shemmassian, “Vakıf” kelimesinin Türkçe kökenli bir kelime ve Arapça'sının da “Waaf” olduğunu (Shemmassian, 1996: 17) iddia etse de bu kelime Arapça (وقف) kökünden gelmektedir. Arapça'da “*Asla satılmamak ve bahşedilmemek üzere bir malı Allah yolunda feda ve hibe etmek.*” demektir. (Maarif Nezareti, 1924: 527; Y.İ.Y., H.1318: 947; Bahâeddin, B.Y.Y., 774; Naci, B.Y.Y.: 880; Devellioğlu, 2004: 1134)

Köyün yaşlılarının aktardığı bilgilere göre Vakıf'ın ilk yerleşimcileri Yoğunluk ve Hıdır Beyli'dirler. Bu köylüler, kiliseye vakfedilen araziye, tarım işlerinde kullanan birkaç aileden oluşmaktadır. Musa Dağı'nın yerlilerinden olan bu aileler Vakıf'ı yaşam alanı olarak belirlediler ve buraya Vakıf adını verdiler. Bununla birlikte köyün arazisi vakıf arazisidir (Shemmassian, 1996: 17) ve köyün ismi de görüldüğü üzere buradan gelmektedir.

1.1.1.1.7. Zeytûniye, Sürütme ve Mişrâkiye

Osmanlı'nın fethinden sonra, Süveydiye'deki Ermeni nüfusunu anlayabilmek için Süveydiye Nahiyesi'ne bağlı diğer köyleri de göz önünde bulundurmamak gerekiyor. 1536 tarihinde Süveydiye nahiyesine bağlı olan Zeytûniye köyünde tahmini 55 Müslüman nüfusuna karşılık 398 Hıristiyan nüfusu mevcuttur. (BOA, TD, 397:347) Bu nüfusun kaç tanesinin Ermeni olduğu bilinmemektedir. Ancak Ermeni olaylarının olduğu dönemde buradaki olaylara Ermenilerden başka azınlıkların iştirak ettiği belgelere yansımamıştır.

Süveydiye'ye bağlı yukarıda bahsettiğimiz Sürütme Köyü, kayıtlarda “Taife-i Ermeniyân” (BOA, TD, 397:349) olarak geçmektedir. Buradan da nüfusun tamamının

Ermeni olduğunu görmekteyiz. Toplam nüfusu tahmini olarak 152 görünen köyde zaten imam da bulunmamaktadır. (BOA, TD, 397:349)

Süveydiye’de Ermeni nüfusu bulunan son köy olan Mişrakiye’de tahmini 196 Müslüman nüfusuna karşılık Ermeni nüfusu 87’dir. (BOA, TD, 397:350) Bu köylerde görüldüğü üzere, Osmanlı’nın son dönemine kadar Ermeni nüfusu fazla değildir. Berlin Antlaşması sonrasında ise bu köylerin Ermeni nüfusu artış göstermiştir.

	Kebûsiye	Hacı Habibli	Hndır Bey	Bityas	Yoğunuluk	Vakf	Zeytuniye	Sürütme	Mişrakiye	Toplam
1536	-	70	-	-	20±10	-	398	152	87	727
1550	213	125	-	-	120	-	78	-	95	631
1867	70	80	-	30	300	-	-	-	-	480
1872	-	-	-	300	400	-	-	-	-	700
1882	150	250	-	550	450	-	-	-	-	1400
1891	150	200	200	150	200	-	-	-	-	900
1893	250	250	250	225	400	50	-	-	-	1425
1898	250	300	300	100	250	-	-	-	-	1200
1906	150	288	308	120	214	30	-	-	-	1110
1909	150	288	310	110	214	30	-	-	-	1102
1910	220	300	230	170	300	70	-	-	-	1290
1910	225	300	300	180	300	-	-	-	-	1305
1911	200	300	150	200	285	135	-	-	-	1270
1911	237	293	189	220	297	102	-	-	-	1338h¹¹
1915	251	257	195	195	255	82	-	-	-	1040h
1915	230	300	160	180	230	80	-	-	-	1180h

Tablo 2: Tarihsel Süreçte Süveydiye’de Ermeni Nüfusu¹²

¹¹ Hane sayısını belirten rakamlardır. Bu durumda tahmini nüfus 6000 civarındadır.

¹² Tablodaki rakamların kaynağı, ilgili metinler içerisinde mevcut olduğundan burada tekrar verilmemiştir.

1.1.2. SÜVEYDİYE'DE ERMENİ NÜFUSUNUN ARTMASI

Süveydiye'de yukarıda da bahsettiğimiz gibi Osmanlı Klasik Çağı'nda Ermeni nüfusu fazla değildir. Görüldüğü gibi 1536'da Süveydiye'deki Ermenilerin tahmini nüfusları Tablo 2'de görüldüğü gibidir. Osmanlı Devleti'nin yıkılış sürecine girmesi döneminde ise Süveydiye Ermeni nüfusunda sistematik artışlar olmaya başlamıştır.

1867 yılında Yoğunluk, Hacı Habibli, Kebûsiye ve Bityas köylerinde Ermenilerin toplam nüfusu 480 civarında; Vakıf ve Hıdır Bey köylerinde ise hiç nüfus bulunmamaktadır. (Shemmassian, 1996: 27) Ermenilerin bir araya toplanmaya başlamalarının sebebi ise Berlin Kongresi'nin Osmanlı Devleti'nin içinde bulunan azınlıklara bazı haklar tanınmasıdır. Zira 5 yıl içerisinde yani; 1867'den 1872'ye kadar bu altı köyün nüfusu 700'e yükselmiştir. (Shemmassian, 1996: 27) 1895 yılına gelindiğinde ise aşağıda da bahsedeceğimiz gibi bu artışın asıl sebebinin Berlin Kongresi'nden doğan haklar olduğu düşünülebilir.

1867-1872 döneminde Halep vilayeti topraklarında, Ermeniler tarafından çıkarılan bir ayaklanma veya bir olay belgelere yansımamıştır. Bunun karşılığında Osmanlı Devleti'nin de Ermenilere yönelik yönetim zafiyeti söz konusu değildir. Ancak 1895'e yaklaştıkça Süveydiye nahiyesindeki Ermeni nüfusunda artışlar olmaktadır. 1872 ile 1882 arasında geçen on yıllık süreçte bu altı köydeki Ermeni nüfusu 150 kişi artarak 850'ye ulaşmıştır. (Shemmassian, 1996: 27) On yılda normal doğum oranları düşünülürse, nüfusun 150 kişi artması olağandır. Diğer taraftan 1536-1867 arasındaki uzun döneme bakıldığında ise Musa Dağı'ndaki Ermeni köylerinin nüfusunda, bu artışın yarısını bile görmek olanaksızdır. 1895'e hatta 1915'e uzanan zaman diliminde bu artış daha da abartılı bir hal alacaktır.

Musa Dağı köylerindeki Ermeni nüfusu artışı 1882-1891 yılları arasındaki dönemde sekteye uğramış ve sadece 50 kişi artarak 1891’de toplam nüfus 900 olmuştur. Ancak hemen iki yıl sonra 1893 yılında ise Musa Dağı’ndaki köylerin toplam nüfusu 1435’e çıkmıştır. (Shemmassian, 1996: 27) Bu döneme kadar Osmanlı Devleti’nin kayıtlarında bu bölgede bir huzursuzluk olduğuna dair belge mevcut değildir. Ancak 1895 yılında Halep vilayetinde Ermenilerin bulunduğu bölgelerde hareketlilikler gözlenecektir. Ve bu hareketlilik 1895-1900 arası yoğun olmak kaydıyla 1915 yılına kadar belirli aralıklarla devam edecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

SÜVEYDİYE'DE ERMENİ OLAYLARI

2.1. AVRUPALI DEVLETLER¹³ İÇİN ANADOLU'YA GÜNEYDEN GİRİŞ KAPISI: SÜVEYDİYE

2.1.1. Süveydiye'de Ermeni Olaylarının Başlaması

Osmanlı Devleti'nde, çöküş dönemine kadar sorunsuz yaşayan Ermeni milletinin bulunduğu yerlerde, 1800'lere gelindiğinde birtakım huzursuzluklar meydana gelmeye başladı. Bu, gerek Ermenilerden kaynaklansın, gerekse yurtdışından gelen kışkırtıcı unsurlar vasıtasıyla olsun, Ermenilerin meskûn olduğu yerleşim yerlerinde artık insanlar huzurla yaşayamıyorlardı.

Süveydiye'de Ermenilerin yaşadığı köyler mevcut olduğundan burada önemli gelişmeler yaşanmıştır. 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi'nin sona ermesi ve Osmanlı'nın bu savaştan yenik çıkması devletin gücünü zayıflatan etkenlerden olmuştur. Osmanlı Devleti'nin dağılma sürecine girmesi, Fransız İhtilali'nden etkilenen Osmanlı'nın içindeki milletlere de güç vererek, bağımsızlık düşünceleri için onları cesaretlendirmiştir. Bu durum başta Fransa olmak üzere dış güçler için büyük bir fırsat olmuştur.

Osmanlı'nın içerisinde bulunan ve Osmanlı tebaasından olan Ermeniler, dış güçler tarafından içeride hazır bekleyen askerler olarak görülüyordu. Bunun için de Osmanlı Devleti içerisinde bulunan Ermenileri galeyana getirmek amacıyla Süveydiye'ye Ermeni göçü yapılmıştır. Osmanlı Devleti, 26 Mayıs 1896 tarihinde Süveydiye'ye dışarıdan gelen Ermenileri ilk etapta iyi niyetli düşünmüştür. Harput ve

---

¹³ Çalışmamızda Avrupalı Devletlerden kastımız Birinci Dünya Savaşı'nda İtilaf Devletleri grubu olacak devletlerdir.

Diyarbakır'dan Amerika'ya giden Ermenilerin tekrar dönmüş olabileceklerini öngören Halep Valisi Hasan Hakkı Paşa, (HVS, 1312: 134; 1313: 114) önce Kıbrıs'a, sonra Süveydiye'ye geldiklerini düşünmüştür. (BOA, Y.PRK.ASK., 8/64) Uzun yoldan geldikleri için de tüfek taşımalarını normal karşılayan Vali Hasan Hakkı Paşa, halkı telaşlandırmamak için işin aslını öğrenene kadar hareket etmeyeceğini bildirmiştir. Ancak ertesi gün 27 Mayıs 1895 tarihinde İskenderun Kaymakamlığı'ndan aldığı telgrafla işin gerçeğini öğrenmiştir. Gelen telgrafta İskenderun Kaymakamlığı, Ermenilerin yaşadığı köylerden olan Kebûsiye karyesinde Ermenilerin silahlanıp toplandıklarını belirtmiştir. (BOA, Y.PRK.ASK., 8/64)

Ermenilerin galeyana getirilmesine öncülük edecek kişilerin Süveydiye'ye taşınmasını Osmanlı belgelerinden takip edebiliyoruz. Şöyle ki: Süveydiye, sahilde ve gemilerin yanaşabileceği limanı bulunan bir yerleşim yeri olduğu için bir yelken gemisi buraya yanaşarak silahlı şahıslar bırakmıştır. 28 Mayıs 1895'te Halep Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen telgrafa bu olay şu şekilde yansımıştır:

“Ermeni kurâsından Kebûsiye ve civarı daha dört beş Ermeni karyesine sahilten sefine ile başları kalpaklı, sert pantolonlu ve Martin Henri tüfengi ile cebhâneli, hasıl ellişer, otuzar, yirmişer, kişiden ve gurebâdan adamlar çıkub keş ve güzâr itmekte ve yerli Ermenilerden dahi bunlara iltihak itmeyenlerle beraber sarp dağlarda ve mağaralarda gezmekte ve bunların me'külâtı Ermeni karyeleri ahalisi tarafından virilmekte olduğuna dair oradaki yirmi haneli ve Kabaklı namlı bir İslam karyesi ahalisi taraflarından bâ varaka-i mahsûsa bildirildiği ve tahkik için gönderilen jandarma mülazımı ile Süveydiye müdirinin iş'arı dahi bunu müeyyid bulunduğu...” (BOA, Y.A.HUS., 329/57)

Telgrafın giriş kısmında, sahile yakın olan Ermeni köyleri civarına, yelkenli bir gemiyle bazı yabancı şahıslar indirildiği anlatılıyor. Süveydiye ahalisinden olmadığı anlaşılan kişilerin başlarında kalpak, ellerinde Henri Martini tüfekler ve yanlarında cephaneleri ile dağlara dağıldıklarını görüyoruz. Süveydiye'de yerel yöneticiler, gelen kişileri tanımamış ve nasıl geldikleri de meçhul olan bu kişiler kısa süre ortalarında

görünmemişlerdir. Daha sonra özellikle Ermeni köylerine dağılıp oradaki ahali ile dağlarda dolaşmaları da gelen şahısların Osmanlı Devleti'nde kanunsuz işler yapacağını teyit etmektedir.

Yukarıda da görüldüğü gibi Osmanlı Devleti, gelen ihbarları araştırdıktan sonra harekete geçmiştir. Süveydiye Ermenileri arasında ilk defa ortaya çıkan bu ciddi olay için de hemen bir tahkikat yapmıştır. Öncelikle oraya yakın bir köydeki ahali tarafından gönderilen mektubu değerlendirmiştir. Bunun üzerine gönderdiği jandarmalar da Süveydiye sahiline yanaşan bir yelken gemisinden ellişer, otuzar ve yirmişer kişilik gruplarla indiklerini ve yine bu şekilde dağlara dağıldıklarını teyit etmiştir. Bu gelen kişilerin yeme-içme ihtiyaçlarını da Ermeni köylülerin karşılaması, köylülerin gelen kişilerle anlaşmalı olduklarını veya gelen kişileri en azından düşman olarak görmediklerini ortaya çıkarmaktadır.

Süveydiye'ye sahilden çıkan kişilerin sayısı 300-400 arası olmakla beraber Ermeni köylerinde 1000'e yakın erkek Ermeni nüfusu mevcuttur. Halep vilayeti yöneticilerinin çekindiği nokta burada bulunan erkek Ermeni nüfusunun fazla olmasıdır. (BOA, Y.A.HUS., 329/57)

Sahilden gelen şahısların kim olduklarını araştıran Osmanlı Devleti herhangi bir bulguya rastlamamıştır. Çünkü gelen kişiler sadece Süveydiye-Arsuz arasındaki dağlarda geziyorlar ve keşif yapıyorlardı. Orada bulunan Müslüman köylerine ve köylülerine dokunmuyorlardı.

Yelken gemisiyle izinsiz gelen kişilere Osmanlı Devleti yine de dokunmamıştır. Sadece İslam ahalisine dokundukları ve onların köylerine saldırıda buldukları takdirde Osmanlı askerleri müdahalede bulunacaktı. Bunun için de Asliye Mahkemesi Başkanı Mustafa Bey ile Süvari Albayı Said Bey'i, olası bir isyan hareketini bastırmak

ve isyancıların yargılamasını yapabilmek için bir bölük süvari ile Süveydiye’de görevlendirmiştir. (BOA, Y.A.HUS., 329/57)

Bu olaylardan bir müddet önce, Amerika Zırhlı Gemileri Komutanlığı, İskenderun Kaymakam vekiline bu bölgedeki Hıristiyanların koruyucusunun Amerika olduğunu bildirmekle görevlendirildiğini ifade etmektedir. (28 Mayıs 1895). Bunun üzerine Amerika elçisi de Süveydiye’ye gelerek buradaki Ermenileri görmek istediğini bildirmiştir. (BOA, Y.A.HUS., 329/57) Osmanlı Devleti bu isteklere olumlu yanıt vermemiş ve Süveydiye Ermenileri arasında bazı entrikalar döndüğünün farkına varmıştır. Amerikan yetkililerinin bu sözlerinden sonra Süveydiye’de görülen başları kalpaklı ve silahlı kişilerin de buraya indirilmesi, Süveydiye’de büyük siyasi olayların döndüğünü göstermektedir. (BOA, Y.A.HUS., 329/57)

Halep Vilayeti, 1895 Mayıs’ındaki Amerika ile olan bu temastan sonra Beyrut’ta bulunan Arkadi Vapuru’nu hemen Süveydiye ve İskenderun bölgesine istediğini bildirmiştir. (BOA, Y.A.HUS., 329/57; BOA, Y.PRK.MYD., 16/46) Halep’te bu zamana kadar bir huzursuzluk olmadığından, ihtiyat birliklerinin haricinde fazla askeri güç bulunmuyordu. Ama bu olaydan sonra her an bir saldırı veya Amerika’nın Ermenileri kullanarak bir olay çıkarması durumunda bu kuvvetler yeterli olmayacaktı. Bunun için de Halep vilayeti, Lazkiye’de bulunan taburun da Süveydiye’ye yerleştirilmesini istiyordu. (BOA, Y.A.HUS., 329/57) Sadaret Makamı, sahilden kolay müdahale edebileceği için Arkadi Vapuru’nun Süveydiye’ye gitmek üzere hemen yola çıkmasını istemiştir. Ancak askeri taburun şimdilik durmasını ve ihtiyaç olduğu takdirde gönderileceğini uygun görmüştür. (BOA, Y.A.HUS., 329/57) İlk etapta Lazkiye’deki taburun taşınmasını uygun görmeyen Sadaret Makamı, Kıbrıs’ın Süveydiye’ye yakın olması ve İngilizlerin Kıbrıs’tan Süveydiye’ye asker getirebilecekleri düşüncesiyle 29

Mayıs 1895 tarihinde Halep Vilayeti, Lazkiye'deki taburun taşınmasını uygun gören bir telgraf göndermiştir. (BOA, Y.PRK.MYD.,16/46)

Osmanlı Devleti merkez yöneticileri bu konu hakkında ciddi istişareler yapmışlardır. Bu bölgede ilk defa bir huzursuzluk meydana gelmektedir. Bu döneme kadar Osmanlı tebaasından olan ve Osmanlı'ya bağlılıklarına halel getirmeyen Ermenilerin bulunduğu Süveydiye'de yerel yöneticilerin tanımadıkları ve bilmedikleri şahıslar, silahlı olarak Ermeni köylerine dağılmışlardır. Osmanlı Seraskeri de bazı çıkarımlarda bulunarak Padişaha bu durumu arz etmiştir. (BOA, Y.PRK.ASK., 111/50)

“Birincisi Kıbrıs'da İngiliz donanması bulunduğu ve Kıbrıs, Süveydiye karşusunda olduğundan eşhâs-ı merkûmenin sevâhil-i mezkûreye çıkmış İngilizler'in teşvikine mübtenî olacağı gösterilmiştir. Gerçi bu eşhâsın oraya çıkmalarında İngilizlerin teşviki olabileceği ve içlerinde ecnebi dahi bulunabilmesi melhûz ise de, oraya İngilizlerin donanma ile nümâyiş icrâ itmeleri baîd-el ihtimâldir. Zira ma'lum-u azze-i Hilafetpenâhileri buyrulduğu üzere oralarda diğer ecnebilerin de entrika ve menfaatleri olduğu emsâl-i vilayetle sabit bulunduğu cihetle gerek bu mânia sebebiyle ve gerek İngilizler entrikalarını dâimen perde altında yürüttükleri hasebiyle böyle düşman ile o sevâhilde nümâyiş icrâ itmeleri muhtemel olmadığı vârid hatır-ı kâsd-ı mülûkânem olmaktadır.”
(BOA, Y.PRK.ASK., 111/50)

Kıbrıs'ın İngiliz işgaline uğramasından sonra buraya yerleşen İngiliz kuvvetlerinin Ermenileri, karışıklık çıkarmak için teşvik edeceğini düşünen Osmanlı Seraskeri bu görüşünü padişaha bildirmiştir. Ancak İngilizlerin Süveydiye'de fesat hareketlerini açık bir şekilde yapabileceklerine ihtimal vermemektedir. Çünkü Osmanlı Devleti'nin bu bölgesinde diğer devletlerin de emelleri, entrikaları ve menfaatleri vardı. İngilizler böyle bir ihtimali göz önünde bulundurarak bunu açık şekilde yapamazdı. Zaten İngilizler bu tür entrikalar çevireceği zaman gizli hareket ederler ve bunu diğer devletlerin dikkatini çekmeyecek şekilde yapardı. Onun için de ilk ihtimal olarak Süveydiye'deki karışıklıkları İngiltere'nin çıkardığını düşünmek mümkündür. (BOA, Y.PRK.ASK., 111/50)

Musa Dağı'na gelen ve ellerindeki silahlarla dağın içinde dolaşan şahısların neden burada olduklarını anlamaya çalışan Osmanlı Devleti, bu konuda itinalı davranarak bu şahıslar üzerine hemen ateş açmamış ve onları hemen yargılama yoluna da gitmemiştir. Ancak burada tedbirini arttıran Bâb-ı Âlî, Süveydiye'ye gönderdiği Lazkiye'deki taburun iki bölüğünün dışında diğer bölükleri de buraya kaydırılmak üzere hazır tutmuştur. (BOA, Y.PRK.ASK., 111/50)

“Haleb'den dâhi bir iki bölük daha sevk olunabilür. Ma'a mâfih Haleb'de sekiz yüz yetmiş dokuz mevcudlu iki piyade taburu ve üç yüz doksan dokuz efrad ve yüz yetmiş dokuz re's binek hayvanatdan mürekkeb bir süvari alayıyla biri cebel olmak üzere dörd topçu bataryası ve Adana'dan dahi dörd yüz otuz dörd mevcudlu bir piyade taburu mevcud olduğu gibi Antakya, İskenderun, Lazkiye, Haleb ve İdlid mevkiilerinde de ikişer taburluk redif esliha ve cebhâne mevcud olduğundan tebliğ edien iki bölükden başka Asâkir-i Şâhane'ye lüzûm'ı hakiki olduğu tahakkuk eylediği halde mezkûr kıtaat-ı nizamiye ile redif taburlarımıza îcâbı kadarına dahi derhal sevki mümkündür.” (BOA, Y.PRK.ASK., 111/50)

Yukarıda bahsedilen askeri kuvvetleri hazırda tutan Seraskerlik makamı bu kuvvetlerin küçük olaylar için harekete geçirilmesini öngörmemektedir. Seraskerlik makamı belgelerden anlaşılacağı üzere daha sonra olacak olayları ferasetiyle anlayarak bunu padişaha bildirmiştir. *“Fakat ru'su halden anlaşıldığına göre bu eşhâsın misâlen oraya çıkmaları kendülerine bir muamele-i şedîde da'vet itdirerek şu aralık o tarafca da bir mesele kapusu açmak maksad-ı zannânesiyle bu işin müretteb bir şey olacağı melhûz olunduğuna...”* Olayın gidişatına bakarak ve dağlardaki Müslüman köylüye herhangi bir tecavüzî harekette bulunmamaları onların önce Osmanlı askerleri tarafından bir hareket beklediklerini göstermektedir. Silahlı şahıslar o dağlara çıkarak kendilerini hedef haline getirmekte, Osmanlı Devleti'nin kendilerine karşı harekete geçmelerini beklemektedirler. Osmanlı askerlerinden bir hareket gördükleri takdirde de kendilerini haklı çıkaracak ve Osmanlı Devleti'ne baş kaldıracak bir sebep

bulabileceklerdi. (BOA, Y.PRK.ASK., 111/50) Seraskerlik Makamı, büyük bir isyanı bastırabilecek güçte olan Halep vilayetindeki Asâkir-i Şâhâne'nin üç-dört eşkıya için naklinin yapılmasını uygun görmemektedir. Ancak büyük bir olayın çıkması halinde de askerlerin zaten hazır bulunduğunu ve 24 ile 48 saat arasında olay yerine ulaşabileceklerini bildirmektedir.

Seraskerlik Makamı, Süveydiye'deki durum için şu anda hükümete yakışır şekilde davranılmasını ve küçük bir olay olması halinde şahısların hemen tutuklanarak olayların gerçekliğinin tam olarak öğrenilmesini tavsiye etmiştir. (BOA, Y.PRK.ASK., 111/50)

Burada tedbirin elden bırakılmamasını isteyen Serasker Rıza Bey, Süveydiye'de sivil ve askeri memurların sahilde daha fazla güvenlik önlemleri almalarını istemiştir. Buradaki güvenliğin artırılmasından sonra yabancı gemilerin gelip buradaki Ermeni köylerle irtibat kurmalarına da mani olunacaktır. Sivillerin silah kullanmasını yasaklayacak olan jandarma güçleri de silah kullanan kişileri derhal tutuklayarak sorgulamaya alacaktır. (BOA, Y.PRK.ASK., 111/50)

Son olarak da Serasker Rıza Bey Süveydiye'de bulunan askerin şu durumda yeterli olduğu "*Cenâb-ı mülûkânelerinde o civarda bulunan ve led-el hâce bulundurulabilecek olan Asâkir-i Şâhânelerinin her dürlü uygunsuzluğun vuku' ve raf'ine derece-i kifâyede olduğu...*" ve çıkacak küçük olayları da bastırabileceğini 29 Mayıs 1895 tarihinde bildirmiştir. (BOA, Y.PRK.ASK., 111/50) Nihayetinde Süveydiye'de tehcire sebep olan olayların başlaması ve Osmanlı Devleti tarafından alınan tedbirler yukarıda anlattığımız şekildedir. Şunu bilmek gerekir ki 1915'te ortaya çıkan Sevk ve İskân Kararı, bir anda alınmamıştır. Osmanlı Devleti'ni bu kararı almaya sevk eden âmiller oluşmuştur. Süveydiye'deki âmillerin başlangıcını, dışarıdan gelen

silahlı kişilere Süveydiye Ermenilerinin yardımcı olması ve onları saklaması oluşturmuştur.

2.1.2. Halep Vilayetinde İstihbarat Zayıflığı

Osmanlı Devleti'nin Süveydiye'de meydana gelen olayı ne kadar ciddiye aldığı belgelerden anlaşılmaktadır. Merkezdeki bu ciddiyete rağmen aradan dört gün geçtiği halde Halep Vilayeti sahilden köylere çıkan kişilerin kimler olduğunu anlayamamaktadır. Haberleşmenin zayıf olması ve Süveydiye'de de telgrafhanenin bulunmaması belki bu durumu biraz açıklığa kavuşturacaktır. Lakin Halep-Süveydiye arasındaki haberleşme şu şekilde yapılmaktadır. *“Bulunduğu mahalde (Süveydiye’de) telğraf bulunmaması cihetle Antakya’dan ilerüsi Süvari Postalarıyla muhabere olunduğundan matlûb arz olunan cevap ancak yigirmi dört saate kadar alınabileceğinden...”* (BOA, Y.MTV., 121/ 88) Aradan yaklaşık bir hafta geçmesine rağmen Süveydiye Kaymakamlığı ve Beşinci Ordu Komutanlığı, sahile çıkan kişilerle ilgili araştırmayı hızlandırmak yerine tahmin yürütmektedir.

Seraskerlik Makamı'ndan, bunların kim olduklarının araştırılmasına dair gelen emre karşılık Süveydiye Kaymakamlığı aynı gün farklı bir şekilde bilgi vermiştir. Halep Nizamiye Kumandanlığından Miralay Said Bey Süveydiye'ye gelerek inceleme yapmış ve buradaki halkın *“kemâl-i emniyet”* üzere olduğunu ve gelen kötü haberlerin abartılı olduğunu bildirmektedir. (BOA, Y.PRK.MYD., 16/49) Bu bilginin hemen ardından olayın ciddiyetini anlayamadığını belirten şu cümleleri Seraskerlik makamına yazmaktadır: *“... bizzat tahkikât-ı mükemmele icra olunmadıkca sahih nazariyle bakılamamalarından tahkikat-ı lâzımının î'kasına kadar müsaade buyrulması iş'ar idilmiş ...”* Görüldüğü gibi Miralay Said Bey, işin gerçeğini öğrenmesi için gönderilmesine rağmen Halep Vilayeti'ne ilk etapta tahmin üzerine bilgiler vermiştir.

Bu durumu belgenin diğerk bir cümlesini okuduğumuz takdirde daha net anlamamız mümkündür. “... iş’ârâtın pek mübalağalı olub beyhûde bir telaş icab itirdiği mütefehhim olduğunu, İskenderun ve Arsuz cihetinde olan şeriatın dahi bihatt-ı teâlâ bunun gibi çürük çıkacağı me’mûl olunmakda ...”. (BOA, Y.PRK.MYD., 16/49)

Seraskerlik Makamı’ndaki bilgilerin yersiz ve abartılı olduğunu tahmin eden Miralay Said Bey, kendisinin bu bilgiyi vermeden bir gece öncesinde yine 200 kişinin Süveydiye sahilinden köylere dağılmasından habersizdir. Seraskerlik Makamı bu durum için padişahı şöyle izin istemiştir.

“Dün akşamüzeri dahi beyaz bordalı bir gemi ile hayli eşhâsın Süveydiye’ye çıkub Ermeni köylere yayıldıkları ve iki yüz kadar eşkıyanın Süveydiye cihetinden İskenderun’a doğru ilerülemekte ve Ermeniler ol havalideki ehli İslam’dan şurada burada bulduklarının silahlarını toplamakta ve halk beyninde heyecân-ı azîm vuku’u gelerek silahlanmakta oldukları köylülerin ifadesi ve ihbârâtına atfen mahal kaymakamlığından bildirildiğine ve bundan dolayı Antakya ve ordu taburlarına heman ve icab iderse dört taburun dahi muahhiren teslihi suretinin Haleb Vilayeti’nce Atabe-i Ulyâ-yı Mülûkane’den istid’a kılındığına ve sevâhilin muhafazası için iki vapurun ta’yini lüzumuna dair Beşinci Ordu-yu Humayun Kumandanlığı’ndan şimdi alınan telğrafnamenin ...” (BOA, Y. PRK. ASK., 104/75)

1 Haziran 1895 tarihli ve padişaha arz edilen bu belge bir gün öncesi yani 31 Mayıs 1895 tarihi akşamını işaret etmektedir. 31 Mayıs akşamı Süveydiye’de artık havanın yumuşadığı, fırtınanın dindiği zamanda, yan tarafı beyaz olan bir gemi Süveydiye sahiline yanaşarak iki yüz kadar Ermeni bırakmış ve bunlar da Ermeni köylere dağılmışlardır. Bunun üzerine Müslüman köylülerden alınan bilgiler de şunu göstermektedir. Bu gelen kişiler Musa Dağı’na çıkarken buldukları silahları da toplayarak yanlarında götürmüşlerdir. Miralay Said Bey’in bu durumu bilmemesi ve bu çıkarmanın ertesi günü Musa Dağı’ndaki köylere için “kemâl-i emniyettedir” şeklinde bilgi vermesini anlamak mümkün değildir.

Bu dönemde Süveydiye Ermenileri ile Osmanlı yerel yöneticileri arasında herhangi bir huzursuzluk yaşanmamıştır. Buna mukabil yerel yöneticilerin Ermenileri küçük derecede bile olsa rahatsız etmekten kaçındıklarından daha önce bahsetmiştik. Bir savaş veya bir çekişme olmamasına rağmen Ermenilerin silahlanmaya başlaması da manidardır.

Osmanlı Devleti merkez yöneticileri padişaha sunulan bu bilginin hemen ardından Antakya'daki ordunun ve silahsız bekleyen dört taburun da hemen silahlandırılmasını istemiştir. Silahlandırılan birlikler Beşinci Ordu Komutanlığı'ndan tam bir haber gelince harekete geçerek Süveydiye sahiline doğru yola çıkacaklardır. (BOA, Y. PRK. ASK., 104/75)

1 Haziran 1895 tarihinde yine Serasker Rıza Bey'den padişaha arz edilen bilgide “... eşkıya bir iki karyeye hücum ile silah endahat eylediklerine ...” (BOA, Y. PRK. ASK., 104/76) şeklinde eşkıyanın bir iki köye saldırıp ateş ettikleri bilgisi mevcuttur. Eşkıya hakkında olaydan beş gün geçtikten sonra yavaş yavaş bilgi sahibi olan Halep Vilayeti, eşkıyanın yirmi-otuz kişi oldukları ve bu kişilerin Zeytun Ermenilerinden olduğunu Serasker Rıza Bey'e bildirmiştir. (BOA, Y. PRK., ASK., 104,/76)

Aynı gün yine Çanaklı iskelesinden üç büyük yük kayığı ile birtakım şahıslar Süveydiye sahilinden köylere çıkmışlardır. Sahile çıktıkları ve daha önce gelen “eşkıyalarla” birleştikleri bilinen şahıslar, köylülere bir zarar vermemişlerdir. Herhangi bir vukuat çıkarmadıkları bilinen şahısların sayıları da tam olarak Osmanlı belgelerine yansımamıştır. (BOA, Y. PRK. ASK., 104/ 76) Bu konu ile ilgili Miralay Said Bey de 2 Haziran 1895 tarihinde Halep'e gönderdiği telgrafında, Müslüman ve Ermeni karyelerinde hiçbir taşkınlığın vuku' bulmadığını bildirmiştir. Ortada dolaşan şâyianın

bazı Müslüman ve Ermeni kişiler tarafından çıkarıldığı bilgisini vermiştir. (BOA, Y.PRK.UM., 32/34)

İskenderun'dan 2 Haziran 1895'te Arsuz'a geçen Arkadi Vapuru'nun komutanı Binbaşı Mehmed Ali Bey de Arsuz'da bir vukuat olmadığını bildirerek Miralay Said Bey ile görüşmek üzere Süveydiye'ye geçeceğini Halep vilayetine bildirmiştir. Halep Vilayeti bunun üzerine: "*Arsuz ve Süveydiye beynindeki dağlar taranarak oradan yaya gelmeleri ...*" şeklinde emir göndererek bir kısım askerın dağları tarayarak yaya olarak Süveydiye'ye gelmelerini istemiştir. (BOA, Y.PRK.UM., 32/34) Bu sayede de sahilten gelen ve dağa çıktıkları bilinen silahlı kişilerin dağlarda bir olay çıkarıp çıkarmadıklarını gözlemlemek isteyen Halep Vilayeti yaya gelen askerlerin verdiği habere göre acilen rapor yazılmasını istemiştir.

Halep Vilayeti, Süveydiye olayını ciddiye aldığını, büyük bir dikkatle ve gönderdiği memurlar ile oradaki durumun an be an takip edildiğini Seraskerlik Makamı'na bildirmiştir. Arsuz'dan Süveydiye'ye yaya olarak gelecek olan askerlerin getireceği haberleri de gecikmeksizin bildireceklerini Seraskerlik Makamı'na arz etmiştir. (BOA, Y.MTV., 121/88) Ancak daha önce de bahsettiğimiz gibi haberleşmenin Süveydiye'den sonra atlı postalarla yapılmasından dolayı ancak yirmi dört saat içerisinde bilgi alınacağını bildirmiştir. Bunun yanı sıra Halep Valisi Hasan Hakkı Paşa, Bâb-ı Âlî'ye giden bilgilerin eksik ve yetersiz olduğunu biliyordu. Sadarete veya Seraskerliğe Halep Vilayeti veya Beşinci Ordu Komutanlığı bilgisi olmadan giden istihbaratlar da Vali Hasan Hakkı Paşa'yı zor durumda bırakmıştı. Bu sebeple 4 Haziran 1895 tarihinde Sadarete gönderdiği telgrafta Süveydiye'den her gün mütemadiyen bilgiler aldığını ve oradaki duruma hakim olduğunu bildirmiştir.

Başka yerlerden gelebilecek olan haberlerin gerçeği yansıtmadığını bildiren Vali Hasan Hakkı Paşa, Devlet-i Âliye nezdinde itibarının sarsılmasını istemiyordu. Bâb-ı Âlî'ye olan sadakatini ve kendi haberi olmadan gönderilen ihbarların asılsız olduğunu da şu satırlarla Padişaha bildirmiştir:

“Şimdiye kadar kâffe-i musâlaha-i umurda müstenidâne ibrâz eylemeğle müfteni bulunduğum ve uğûr-u sâye-i mevfûr cenâb-ı velî-ni 'met-i 'azamiyede son nefese kadar yine böylece sadıkâne ve ubûdiyetkârâne sarf ve ityân ideceğim hizmet ve mesâi'i kemterânemi bu mes'elede dâhi kemâl-i sıdk ve ubûdiyetle isti'mâl iderek saye-i maalivâ-yi Hazret-i Hilafetpenâhîde ve şûş ve sâlimde teemmül-i âmâl ve ihtiyar... Ve ketm-i hakikat ve sadakatden hâşâ inhiraf idemeyeceği mebni kah bir takım eşhas-ı muslihanın Süveydiye cihetlerinden çıkmış olduklarını imâ ider bazı alamete ve gâh Adana'nın Karataş İskelesinden ufak sefinelerle avdet iden amelenin eşhas-ı musliha suretinde tevehhüm idilmiş olduğundan; ve gâh bir şahsı mufaddal canibden ihdâs şâyia olduğuna dair me'murlardan alınan ma'lumat-ı mütebeyyinenin hiçbirisine kanaat idilmeyerek rivayetin tevcihıyla her birisi hakkında tedkikât-ı kâfiye ifa olunub hakikat-i halin mübhem hal zâhire ihracı tahkik me'murlarına bugün dahi üç def'a yazılmış olduğundan tezahür hakâyikin derhal arz olunacağı derkâr bulunmağla her halde ferman Fi 23 Mayıs 1311 Haleb Valisi Hasan.” (BOA, Y.MTV., 121/88)

Görüldüğü üzere resmi belgelere yansımayan bazı ihbarlar da mevcuttur. Süveydiye'ye çıkan silahlı şahıslar hakkında araştırma yapıldığını ve bundan bilgisi olduğunu söyleyen Hasan Hakkı Bey, Karataş İskelesi'ne çıkarma yapıldığı iddiasını da yalanlamıştır. Zaten belgelerde bizim de böyle bir bilgiye rastlamamız söz konusu değildir. Hasan Bey'in yalanladığı diğer bir iddia da bu bölgelerin dışında başka yerlerde de olaylar olduğu ile ilgilidir. Böyle bir olayın olmadığını savunan Hasan Bey'i, incelediğimiz belgeler de doğrulamaktadır.

Miralay Said Bey tahkikat için geldiği Süveydiye'den Halep'e çektiği ilk telgrafta anlatılan durumun abartılı olduğunu bildiriyordu. (BOA, Y.PRK.MYD., 16/49) Ancak Süveydiye'deki durumu tam olarak araştıran Said Bey'in gözlemlerini Seraskerlik Makamı'na gönderdiği telgraftan anlamak mümkündür.

“... itdiği tahkikat-ı amîkadan kendisince de kanaati tâmmе hasıl olarak şimdi cevaben yazdığı telğrafında vak’anın buralarca işidilmesinden birkaç gün evvel bir yelken gemisiyle Süveydiye’nin şimâlinde vaki’ Musa Dağı eteklerine otuz kırk kadar adam çıkub derhal dağın içinde dağıldıkları ve bunların it’amlarına Ermeni Kurâsı tarafından muavenet olunduğu ve çend gün dağda içinde görünüb hiçbir kimseye dokunmadıkları ve başlarında siyah kuzu derisinden ucu sivri kalpak ve elbiseleri Frenk kıyafeti olduğu ve ellerinde kırma çifte tüfenkler bulunduğu vechle sene-i mukaddimâ Amrika ve Londra’ya ta’lim için giden bizim taraf-ı Ermenileri idüğü ve nereye savaştıkları kimsenin bilmediği iş’ar olunmuşdur.” (BOA, Y.MTV., 121/88)

Miralay Said Bey, gelen haberin doğru olduğunu, 5 Haziran 1895 tarihindeki araştırmaları neticesinde anlamıştır. Gelen kişilerin Osmanlı Ermenilerinden daha önce Amerika ve İngiltere’ye giden kişiler olduğunu tespit eden Said Bey Arkadi Vapuru Süveydiye’ye gelmeden önce bu kişilerin Süveydiye dağlarından kaçtıklarını da tespit etmiştir. Vapur ile Süveydiye sahiline indirilen kişilerin Musa Dağı üzerinden Ermeni Komitelerin bulunduğu Antep, Maraş ve Zeytun’a gitmiş olmaları muhtemeldir. Buralarda toplanarak Erzurum ve Muş’taki Ermenilere destek için harekete geçme ihtimalleri yüksektir. (BOA, Y.MTV., 121/88)

Ermenilerin gitmiş oldukları düşünülen yerler hususunda dikkatli olunması ve zararlı görülenlerin tutuklanması doğrultusunda Antep, Maraş ve Zeytun’a telgraflar çekilmiştir. Süveydiye’de de Miralay Said Bey’in, bu işle daha fazla ilgilenmesi istenmiştir. Bu şahısların Antep, Maraş ve Zeytun’a gitmiş olmaları ihtimallerinin dışında Musa Dağı’nda gizlenmiş olma ihtimalleri de yüksektir. Seraskerlik Makamı da gerekirse ortaya ödül koyarak kaybolan Ermeniler hakkında gerekli tahkikatın yapılmasını ve bu konuda çok hızlı olunmasını istemiştir. (BOA, Y.MTV., 121/88)

Musa Dağı Ermenilerine sığınmadan veya Zeytun ve Maraş’a ulaşmadan bu silahlı kişilerin yakalanması için son ana kadar geceli gündüzlü çalışılmasını isteyen Osmanlı merkez yöneticileri, topraklarında izinsiz hareket eden şahıslar olmasına rağmen hoşgörüsünü yitirmemiş ve zorbalık yolunu tercih etmemiştir. Emri, “icab

idenlere suret-i hâkimâne ve âdilânece davranarak ...” şeklinde veren Osmanlı yönetimi, bunlara gıda ve barınma yardımında bulunan Musa Dağı’ndaki köylülerin de aynı şekilde sorgulanmasını istemiştir. Ancak sorgu esnasında da “*sûret-i hâkimâne ve âdilâne*” tutumun terk edilmemesi istenmiştir. (BOA, Y.MTV., 121/88)

Vali Hasan Hakkı Paşa, 6 Haziran 1895 tarihli telgrafta büyük yük kayıkları ile gelen kişilerin eşkıya olmadığını bildirmiş; Mayıs-Haziran dönemi, hasat mevsimi olduğundan, buradaki köylülerin çoğunun Kıbrıs’ta veya Adana’da tarlalarda işçi olarak çalıştıklarını araştırma sonucunda ortaya çıkmıştır. (BOA, Y.MTV., 121/88) İkinci defa gelen ve belgelerde “*mavnalar*” olarak geçen büyük yük kayıkları ile geldikleri iddia edilen iki yüzün üzerindeki şahsın amele oldukları anlaşılmıştır. Bunların, önceden gelen eşkıya ile karıştırılmaması gerekmektedir. “Beş-altı bin silahlı eşkıya sahilden gelerek köyleri basacaklar” şeklinde bu gelenleri asılsız ihbar eden ve ortalığı karıştıran Kabaklı Köyü ahalisinden Fakı Mehmed ise tutuklanmıştır. (BOA, Y.MTV., 121/88) Buradaki köylere sahilden gelen başları kuzu derisinden yapılmış, sivri uçlu kalpaklı, silahlı kişiler tarafından bir saldırı olmadığı ve bunların da şu anda zaten ortada görünmedikleri için asayişin berkemal olduğunu bildirmiştir. (BOA, Y.MTV., 121/88) Başları kalpaklı Frenk kıyafetli kişiler ise sahilden çıktıktan sonra Ermeni köylerinde karınlarını doyurup ortalarından kaybolmuşlardır. Bunlar daha sonraki Zeytun olaylarının ve Süveydiye olaylarının çıkmasında etkin rol alacaklardır.

2.1.3. Ermeni ve Müslüman Köyleri Arasında Anlaşmazlıkların Baş Göstermesi

Ermeniler ve Müslümanlar Süveydiye’de problemsiz bir şekilde uzun yıllar bir arada yaşamışlardır. 1867 yılından itibaren görülen Ermeni nüfusundaki aşırı artış bu köylere ve Türk-Ermeni kardeşliğine zarar vermeye başlamıştır. Ermeniler ile

Müslümanların yaşadığı köylerdeki huzursuzluk aslında Osmanlı-Rus Harbi sonrasında kendini tam olarak göstermeye başlamıştır.

1877-78 Osmanlı-Rus Harbi'nden mağlup çıkan Osmanlı Devleti, Berlin Antlaşması'nı imzalamak zorunda kalmıştır. 13 Temmuz 1878 tarihinde imzalanan bu anlaşmaya göre Karadağ, Sırbistan ve Romanya'nın bağımsız olmaları, diğer milletlere Osmanlı Devleti'nden ayrılma yolunda kılavuzluk etmiştir. Bulgarların da Osmanlı Devleti'ne vergi vermek suretiyle Bulgar Prenslığı kurmaları (Kurtcephe ve Beden, 2007: 55) maddesi Ermeniler için de bu yolun başlangıcını oluşturmuştur.

Berlin Antlaşması'nın 61. maddesine göre Osmanlı Devleti, Ermenilerin yaşadığı yerlerde ıslahat yapacaktı. Bu ıslahatı da antlaşmayı imzalayan devletler denetleyebilecekti. Ermeni meselesinin uluslararası boyut kazanması tam da bu evrede meydana gelmiştir. (Özdemir, Çiçek, Turan, Çalık, Halaçoğlu, 2004: 53; Kurtcephe ve Beden, 2007: 55) Bu döneme kadar Osmanlı Devleti'nde huzurlu bir şekilde yaşayan Ermeniler, bu antlaşmanın imzalanmasından sonra artık uluslararası bir mesele olmaya başlamışlardı.

Musa Dağı'ndaki Ermeni Köyü Kebûsiye ve yakınındaki Müslüman Köyü Kaba arasında 7 Haziran 1895 tarihinde bir nefret doğmuştur. Zaten yaklaşık on gündür bölgede çok hassas davranan Osmanlı askerî güçleri bu köyler arasında çıkan anlaşmazlığı düzeltmek üzere olay yerine gitmişlerdir. (BOA, Y.MTV., 121/105)

Osmanlı Devleti'nin, Berlin Antlaşması'nı imzalamasından sonra, Ermeniler için attığı her adımda dikkatli ve nazik davrandığını görmekteyiz. Önceden beri böyle davranan yöneticiler artık dış güçlerin de baskısı olabilir ihtimaliyle daha da hassaslaşmışlardır. Bunun için de Kaba ve Kebûsiye karye ahalilerini barıştırarak bir daha birbirlerine nefret duymayacaklarına dair köylülerden söz almışlardır.

Köylüleri barıştırdıktan sonra Musa Dağı'ndan Arsuz'a yaya olarak giden Osmanlı askerleri 10 Haziran 1895 tarihi itibariyle bu dağlarda asayişin berkemâl olduğunu da Bahriye Nezareti'ne bildirmiştir. (BOA, Y.MTV., 121/105)

2.2. SÜVEYDİYE'DE HINÇAK ŞİRKETİ'NİN FAALİYETLERİ

2.2.1. Süveydiye'de Sosyalist Cemiyeti'nin Ortaya Çıkarılması

Osmanlı Devleti'nin Berlin Antlaşması'nı (13 Temmuz 1878) imzalamasından sonra buldukları yerlerde hakları olduğunu düşünen Ermeniler kendi içlerinde Osmanlı'ya karşı isyan faaliyetlerine başlamışlardır. Bu faaliyetleri gizli olarak yürüten Ermeniler, aynı zamanda da hızlı bir şekilde silahlanmaya girişmişlerdir. Osmanlı Devleti, Ermenilerden böyle bir hareket beklemediği için de teftişler yaparak onları huzursuz etmek istememiştir. Osmanlı'nın hemen her yerinde durum bu iken Halep Vilayeti'nde de aynı tutum söz konusudur.

Halep Valisi Hasan Hakkı Paşa, Ermenilerin yoğun olmadığı Süveydiye bölgesinde bir fesat hareketi çıkacağını ve gizli bir çalışma olacağını düşünmemiştir. Bundan dolayı da buradaki köylere, ilk olaylar (26 Mayıs 1895) çıkana kadar ciddi bir teftiş heyeti göndermemiştir. Ancak 13 Ağustos 1895'te Süveydiye'deki kiliseyi araştırmak için gönderilen ekip burada bir fesat hareketinin bulunduğunu ortaya çıkarmıştır. (BOA, Y.A.HUS., 334/43)

Süveydiye'ye Yoğunluk Protestan Kilise'sini teftişe giden memurlar bu bölgede üç-dört yıldır bir Sosyalist Cemiyeti'nin faaliyet gösterdiğini anlamışlardır. Bu olayı fark etmeleri üzerine araştırmayı derinleştiren memurlar, bu cemiyete toplamda 150 kişinin üye olduğunu ortaya çıkarmışlardır. (BOA, Y.A.HUS., 334/43) Sosyalist Cemiyeti'nin bünyesinde silah ve cephane barındırdığını öğrenen memurlar durumu

Halep Vilayeti'ne bildirirken halk arasında da bir araştırma yapmışlardır. Halk bu olayı bilmekte, bu cemiyetin ve cephanelerinin varlığından dolayı korku ve telaş içerisinde yaşamaktaydı. (BOA, Y.A.HUS., 334/43)

Halep Vilayeti, memurlarına, halka sakin olmalarını ve durumun düzeltileceğini bildirmelerini istemiştir. Ancak ilk etapta Seraskerlik Makamı'na ve Sadaret Makamı'na bilgi vermesi gereken Halep Vilayeti bunu yapmamıştır. Hatta Sadrazam Mehmed Said Paşa, bu konunun ciddi bir konu olduğunu ve neden daha önce bilgi verilmediğini Halep Vilayeti'ne telgrafla sormuştur. Halep Valisi Hasan Hakkı Paşa ise bu konunun padişaha yazıldığını bildirmiştir. Bunun yanında Vali Hasan Hakkı Paşa, Sadrazam Mehmed Said Paşa'ya, durumun bizzat vilayet tarafından düzeltilmesi gerektiğini ve bu konu için uzaktan emir verilemeyeceğini şu satırlarla dile getirmiştir:

“Bâb-ı Âli'nin re'yine havale-i maslahat olunmuş ve halbuki böyle şeylerde uzaktan virilecek re'y, musîb olmayub vilayetin nefsül emr'e ve mevki ve halin muktezâyâtına göre tedbir ittihaz itmesi lâzımadan bulunmuş olduğuna ve evvel bi evvel yapılacak tedbir, ahâlî-i İslâmiye'nin ye's ve telaşları vaki ise anın izâlesi ... bir an evvel ve iki sınıf ahalinin te'lif beyinleriyle bitirülmesi lüzûmunun dahi acelelen iş'arı nezaret-i müşâr-ü ileyhîye tebliğ kılınmağa...” (BOA, Y.A.HUS., 334/43)

Sadrazam Mehmed Said Paşa, Hasan Hakkı Paşa'nın bu ikazını bizzat padişaha bildirmiştir. Sosyalist Cemiyeti'nin üç-dört yıldır Süveydiye'de faaliyet göstermesine rağmen Halep Vilayeti'nin haberi olmamasını Halep Valisi'nin kötü yönetimine bağlayan Mehmed Said Paşa, bu durumu padişaha şu şekilde aktarmıştır: *“Salif-üz zikr cemiyetin zuhûru üç sene olduğu halde bu def'a kilise işini tahkik için me'murlar gidinceye değin mestûr kalması ve Bâb-ı Âli'ye ma'lumat virilmemesi vilayetin zaif idaresine yâhud adem-i mübâlâtına delâlet ideceği derkâr olub ...”* (BOA, Y.A.HUS., 334/43) Sadrazam, padişaha arzında, Hasan Hakkı Paşa'nın vilayet yönetiminde laubali

hareket ettiğini ima etse de, padişahın bu konuda Hasan Hakkı Paşa'ya karşı bir tepkisi söz konusu değildir.

2.2.2. Hınçak Şirketi'nin¹⁴ Süveydiye'de Faaliyet Göstermesi

Süveydiye civarındaki Ermeni köylerinde Sosyalist Cemiyeti'nin ortaya çıkmasının ardından Serasker Rıza Paşa Halep'te bulunan Onuncu Fırka Kumandanlığı'na bir emir göndermiştir. Bu emirde Ermeni köylerinde ortaya çıkan cemiyetin aslının ne olduğu ve kimler tarafından idare edildiği ile ilgili tam bir araştırma yapılması istenmiştir. (BOA, İ.HUS., 41/110)

Onuncu Fırka Kumandanlığı, bu konu ile ilgili geniş bir araştırma yapmıştır. Yapılan araştırma neticesinde Sosyalist Cemiyeti olarak bilinen bu cemiyetin Baronas ismi ile bilinen sosyalist bir şahıs tarafından idare edildiği anlaşılmıştır. (BOA, İ.HUS., 41/110) Süveydiye'de olan bu cemiyetin aslında bir Sosyalist Cemiyeti olmadığı ve Hınçak Şirketi tarafından idare edilen bir cemiyet olduğu yapılan araştırma neticesinde ortaya çıkmıştır. (BOA, İ.HUS., 41/110)

Antakya'da ve Belen'de Müslümanlar ve Ermeniler arasında kargaşa çıkarmak amacıyla bu bölgelere de cemiyet üyeleri gönderilmiştir. (BOA, İ.HUS., 41/110) Belen'de karışıklık çıkarmak isteyen kişilerin üzerine yürüyen Müslümanlar, Ermenilerin üzerinde buldukları belgeleri Onuncu Fırka Kumandanlığı'na göndermişlerdir. Bu belgelerde de Hınçak Şirketi ile ilgili önemli bilgilere ulaşılmıştır.

Ermenilerin üzerinden çıkan belgelerde, Hınçak Şirketi'nin Antep'te ve yakın çevresinde de şubelerinin bulunduğu ve bunların da fesat hareketlerine çalıştıkları anlaşılmıştır. Süveydiye'de ise bu cemiyetin aleni bir şekilde faaliyet gösterdiği ve

¹⁴ II. Meşrutiyete kadar hukukî çerçevenin netleşmemiş olması nedeniyle şirket ile cemiyet çoğunlukla birbirinin yerine kullanılmıştır. Bu nedenle de içinde şirket geçen, ama iktisadi amaç taşımayan ve cemiyet özelliği gösteren (Karsandık, 2005: 6) Hınçak Şirketi, Osmanlı Arşiv Belgelerinde Hınçak Cemiyeti yerine kullanılmıştır.

Baronas tarafından idare edildiği de yine bu belgelerden anlaşılmıştır. (BOA, İ.HUS., 41/110) Sevk ve İskân Kararı'nın çıkmasında en önemli etkenlerden biri de farklı yerlerdeki Ermenilerin birbirleriyle ortak hareket etmeleridir. Bu da Ermenilerin üzerinde çıkan belgelerde kendini göstermiştir.

Bu bölgede işin ciddiyetini anlayan Halep Vilayeti'nin yöneticileri, 1 Eylül 1895 tarihinde, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi Dördüncü Şubesi Memuru (Kaymakam), Müdürü (Mirliva) ve Umum Reis Vekili (Müşir) imzalı olarak (BOA, İ.HUS., 41/110) Serasker Rıza Paşa'ya durumu anlatan bir telgraf göndermişlerdir.

Serasker Rıza Paşa da ertesi gün 11 Eylül 1895'te aynı belgeyi altına sadece paraflayarak padişaha sunmuştur. Bu belgede şöyle denmektedir. *“Hudangerde birkaç taraftan birden bir hal-li gayr-i merziyyenin zuhûri halinde eldeki kuvvetin ğayr-i kafi idüğü muhakkak olduğundan tedâbir-i siyasiye ve hâkimane ile mezkur komitelerin ref'a kâbil olamazsa bir taburun oraya âzâmı ...”*

“Allah korusun birkaç yerden birden istenmeyen bir durum meydana gelirse, eldeki kuvvet yetmeyecektir. Bunun için de siyasi ve idari tedbirler alındıktan sonra bile bu cemiyetlerin kaldırılması mümkün olmazsa bir taburun o bölgeye aktarılması...”

(BOA, İ.HUS., 41/110) Belgenin devamında bu isyanların yayılması durumunda bölgedeki karışıklığın artacağı üzerinde durulmaktadır. Gelen telgrafta ihtiyacı durumunda bölgeye gönderilecek taburun komutasında kimin gideceği de sorulmuştur.

Osmanlı Devleti, 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi'nden yenik durumda çıkması dolayısıyla güçsüz düşmüş ve iç karışıklıklardan dolayı da devletin hemen her karış toprağında asker ihtiyacı doğmuştur. Halep Vilayeti de şu durumda Süveydiye'ye, bir tabur dışında hemen gönderilecek ve orada tutulacak askerin bulunmadığını ve asker

konusunda sıkıntılar yaşandığını bildirmiştir. (BOA, İ.HUS., 41/110) Bu sebepten Seraskerlik Makamı'na fikir sormaktadır.

Halep Vilayeti bu iş için bir aydır Halep'te bulunan Katırlı Nizamiye Taburu'nu görevlendirmeyi uygun bulmuştur. Katırlı Taburun buradaki görevini tamamlaması halinde de kırk-elli kişilik bir süvari jandarma bölüğü oluşturularak, Katırlı Nizamiye Taburu'nun yerine geçmesi sağlanacaktır. (BOA, İ.HUS., 41/110) Halep Vilayeti Süveydiye'deki huzursuzluğun kontrol altına alınabilmesi için Süvari bölüklerine ve Katırlı bölüklere çok önem vermektedir. Piyade bölükler sevk edilirse, oraya ulaşınca kadar olaylar kontrol edilemez bir hal alabilir. Bunun için de Halep Vilayeti'nin Seraskerlik Makamı'na gönderdiği telgrafta bu bölüklerin görevlendirilmesi konusundaki ısrarlı tutumu dikkat çekmektedir.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Serasker Rıza Paşa Halep'ten gelen bu talepleri olduğu gibi II. Abdülhamit'e bildirmiştir. II. Abdülhamit ise bu olayların çıkmasından etkilenmiştir. Bir Ermeni Devleti kurma çabalarının olduğunu anlayan, ancak dile getirmek istemeyen II. Abdülhamit, başkâtip aracılığıyla bu duruma iki gün sonra 4 Eylül 1895'te şu şekilde ferman etmiştir:

“Bir taraftan ıslahat icrası için teşebbüsâtta bulunulmakta olduğu halde bir taraftan da Ermenilerin yine ahval ve harekât-ı mefsedetkârâne ikândan hâli kalmamalarına nazaran bunların bir maksada vusûle çalışmakta oldukları anlaşılmalıdır. Ve şu halde ıslahatın mevki-i tatbika vaz'inden matlûb olan hâl-i sukûnun tamamıyla hasıl olamayacağı istidlal idilmekde olduğundan mâruz-zikr tezkire-i aliye-i seraskerîde muhkî olan hal hakkında ve gerek bu gibi mefâsîdin önü alınmak üzere ne yapılmak lazım geleceği hususunda bugünkü meclis-i mahsus-u vukelâca müzâkere-i keyfiyetce kararının bâmazbata, arz-ı atabe-i ulyâ kılınması şerefsâdır olan irade-i seniyye-i cenâb-ı hilâfetpenâhiye iktiza-i celîlesinden olmağa olbabda emr-ü ferman hazret-i ulul-emrindir.” (BOA, İ.HUS., 41/110)

II. Abdülhamit, Osmanlı Devleti'nin bir yandan Ermeniler için ıslahat yapmaya çalışmasına rağmen diğer yandan Ermenilerin olaylar çıkarmalarını manidar

bulmaktadır. Dış güçlerin desteğini alan Ermenilerin asıl amaçlarının ıslahat değil de bağımsızlık olduğunu II. Abdülhamit bu şekilde açıklığa kavuşturmuştur.

2.2.3. Süveydiye'deki Fesat Komitesi İle İlgili Meclis-i Mahsus'un Büyük Yanılgısı

Padişah Süveydiye'deki olayların üzerinde büyük bir hassasiyetle durmuş ve olayın Meclis-i Vükelâ'da görüşülerek karara bağlanmasını istemiştir. Sadrazam Mehmed Said Paşa, konunun Meclis-i Mahsus'ta görüşüldüğünü ve karara bağlandığını Başkâtib Osman Bey'e bildirmiştir. (BOA, İ.DH., 1327/59) Bu olay ise Meclis-i Mahsus'ta şu şekilde görüşmeye açılmıştır¹⁵:

“Sosyalistlerden Baronas nâm-ı müsteâriyle yâd olunan şahsın riyaseti ve Hınçak Şirketi'nin idaresi altında Süveydiye cihetindeki Ermeni Karyelerinde üç seneden beri müteşekkil bulunan cem'iyet-i fesadiye hakkında icrâ olunan tahkikâtın neticesinde tebyin etdiğine göre Antakya ve havalisinde ehl-i İslam ile Ermeniler arasında durriyet hasıl olmuş ve Ayıntab'da ve emsâli mahallerde komiteler mevcûd olub Süveydiye'de ise komitelerin alenî bir halde bulunmuş olduğundan Hûdângerde aynı zamanda birkaç cihetde bir hâl-i gayr-i murzî zuhurunda eldeki kuvvetin kâfi olmadığı Beşinci Ordu-yu Humayun Kumandanlığı'ndan cevaben iş'ar kılınmasıyla şimdilik Haleb'den mükemmel bir süvari bölüğünün ve ilerüde Esterlü Taburu'nun Haleb'e vurûdunda, anın Süveydiye'ye sevki için mezkûr Ordu-yu Humayun Kumandanlığı'na me'zuniyet verilmesi isti'zânına dair taraf-ı Seraskeri'den arz ve takdim olunan tezkirenin karîn-i lihâza-i seniyye buyrularak leffen gönderildiğini ve ahvâl-i ma'rûza hakkında ve gerek bu gibi mefâsîdin önü alınmak üzere ne yapılmak lazım geleceğinin meclis-i kemterânemizce müzakere ile kararının bâmazbata arz-ı atabe-i ulyâ kılınması ...” (BOA, İ.DH., 1327/60)

Sosyalist Cemiyeti'nden Baronas isimli şahıs ve Hınçak Şirketi'nin idaresi altında faaliyet gösteren bir cemiyet mevcut ve bu cemiyet üç yıldan beri faaliyet göstermektedir. Araştırmalar neticesinde bu cemiyet Antakya ve civarındaki Ermeniler ile Müslümanlar arasında fesat çıkarmaya çalışmaktadır. Antep ve civarında da bu cemiyet mevcuttur. Ancak Süveydiye'de bulunan cemaat diğer yerlerdekinden farklı olarak aleni bir şekilde hareket etmektedir. Bu durum için Halep'ten tam teşekküllü bir

¹⁵ Meclis-i Mahsus Kararı ve transkribi için bkz. Ek: 1-2

süvari bölüğü gönderilecektir. Daha sonra da Halep'te bulunan Katırlı Nizamiye Taburu Süveydiye'ye sevk edilecektir. Süveydiye'deki bu cemiyet üyelerinin te'dib edilmesi için ne lazım geldiği Meclis-i Mahsus'ta padişah emri ile görüşülmüştür.

15 Eylül 1895 tarihinde toplanan Meclis-i Mahsus Kararı'nda ilk önce, görüşülen konunun özeti çıkarılmış ve konu ile ilgili verilen kararlara geçilmiştir. Meclis-i Mahsus görüşmelerinde Süveydiye'de bulunduğu, sayıları yüz elli kadar olduğu söylenen fesat cemiyeti üyelerinin (BOA, Y.A.HUS., 334/43) Halep'teki son araştırmada "*fesede-i merkûme sekiz on şahısdan ibaret bir şirzime-i kâlile idüğü bildirildiğinden*" aslında sekiz-on kişilik küçük bir provokatör grubu oldukları anlaşılmıştır. (BOA, İ.DH., 1327/60)

İsyancıları te'dib için bir aylık çöl görevinde bulunan "*Esterli Nizamiye Müfreze Taburu*" Katırlı Nizamiye Taburu, bu meselenin çözümü için görevlendirilecektir. Katırlı Nizamiye Taburu Süveydiye'ye ulaşana kadar, Arkadi Vapuru ile gelen iki bölük asker (BOA, Y.PRK.ASK., 111/50) asayişin sağlanması amacıyla Süveydiye'de görevlendirilecektir. (BOA, İ.DH., 1327/60)

Katırlı Nizamiye Taburu Süveydiye'ye ulaşınca "*anın vürûduna kadar Süveydiye'deki yeni bölükle beraber hatm-i me'mûriyetlerinde yerlerine gitmek üzere Haleb'den mükemmel bir Süvari Bölüğüyle kırk elli kadar Jandarma Süvarisi tertib ve iğrâm kılınması*" şeklinde eski yerlerine tekrar gönderilmek üzere bir süvari bölüğü ile kırk-elli kadar jandarma süvari bölüğü görevlendirilecektir. (BOA, İ.DH., 1327/60)

Görevlendirilecek bölükler ve başlarına geçecek komutanlar bizzat Seraskerlik Makamı tarafından itina ile ayarlanacaktır. Ancak şimdiye kadar bu konuda bir tedbir alınmamasının ve bu durumda tedbire gerek duyulmamasının sebebi şu şekilde bildirilmiştir:

“... tebliğât-ı vâkıa üzerine cânib-i vilayetden şimdiye değin bir güne iş’ar vuku’ bulmamış olduğundan bu babda başka bir tedbir ittihâzına mahal olmadığı Dâhiliye Nazırı Müşir tarafından dermiyân olunmasına ve erbâb-ı fesâddan denilen eşhâs hakkında vilayetin beyân olan iş’âr-ı âhîrîne nazaran kuvve-i mevcûde-i ma’rûza kâfi görüldüğünden anınla idare-i maslahat ve devâm-ı âsaiş ve huzura dikkat olunmak iktiza ideceğine ...” (BOA, İ.DH., 1327/60)

Görüldüğü üzere Dâhiliye Nazırı Rıfat Paşa tarafından ortaya konan Halep Vilayeti’ndeki asker sayısı dikkate alınarak; Halep’te yeterli sayıda askerin olduğunu düşünen Meclis-i Mahsus, Halep Vilayeti’nin bu askerlerle asaiş ve huzuru sağlamak zorunda olduğuna karar vermiştir.

Meclis-i Mahsus, “Süveydiye’de bulunduğu, sayıları yüz elli kadar olduğu söylenen fesat cemiyeti üyelerinin (BOA, Y.A.HUS., 334/43) Halep’ten gelen haberde aslında sekiz-on kişilik küçük bir provokatör grubu oldukları anlaşılmıştır.” şeklinde beyanat vermiştir. Ancak bu kararın çıkmasından sonra ihmalkâr davrandığı gerekçesiyle Erzurum Jandarma Kumandanlığı’na “*tahvîl-i me’mûriyet*” (yer değiştirme, tayin) (BOA, Y.PRK.MYD., 17/11) edilen Halep Jandarma Kumandanı Derviş Bey ile Padişah Başyaveri Derviş Bey arasında geçen telgraflaşma, bu olayın Meclis-i Mahsus’un gördüğü kadar basit olmadığını göstermektedir. Bu telgraflaşmayı olduğu gibi vermek olayın anlaşılması açısından önem arz etmektedir¹⁶. Yaver-i Ekrem Derviş Bey ile Eski Halep Jandarma Kumandanı arasında geçen telgraflaşmada Yaver-i Ekrem Derviş Bey, Halep Jandarma Komutanı Derviş Bey’e şu şekilde telgraf çekmiştir:

“*Haleb’de Erzurum Jandarma Kumandanı Derviş Beg’e Fi 6 Eylül Sene 311 Fî 6 Eylül 1311 tarihinde göndermiş olduğunuz telğrafnamede arz-ı atabe-i ülya kılınmak üzere ba’zı mühim ma’ruzatın olduğunu yazıyorsunuz. Sizinle muhabereye bâ-irade-i seniyye me’mur olduğumdan mühim ma’rûzâtınız neden*

¹⁶ 18 Eylül 1895 tarihli bu telgraflaşma ve transkribi için bkz. Ek: 3-4

ibaret ise bildiriniz. Yaver-i Ekrem Hazret-i Şehr-i Yârî Dervîş” (BOA, Y.PRK.MYD., 17/11).

Yaver-i Ekrem Dervîş Bey’in bu sorusuna “*İki bin dört yüz dokuz kelimeli bir telğraf vardır.*” şeklinde cevap veren Halep Jandarma Kumandanı Dervîş Bey olayı tamamı ile anlatabilmek için bu kadar uzun bir telgraf hazırlamıştır. Ancak Yaver-i Ekrem Dervîş Bey’in cevabı Jandarma Komutanı Dervîş Bey’in uzun anlatımına müsaade etmez. Yaver-i Ekrem, Jandarma Kumandanı’na telgrafta kısa ve öz bir bilgi vermesini, telgrafın uzun bir metin olmaması gerektiğini bildirerek telgrafın sonunda “*Şimdi mühim melfûfâtınız nedir? Bildiriniz.*” (BOA, Y.PRK.MYD., 17/11) şeklinde ibare düşmüştür. Bunun üzerine Halep Jandarma Kumandanı Dervîş Bey Yaver-i Ekrem’e cevaben telgrafında şu şekilde bilgi vermiştir:

“Antakya’ya civar, Cebel-i Musa’da bine karib eşkiyâ-yı muzırta mevcuddur. Üç top, dört bin Martini tüfengi iki yüz altmış kırmapâre, etraf karyelerinde eşkiyalara tab’iyyet eden iki bin nefer mevcuddur. Arkası da Cebel-i Akra’dır ki Nusayri karyelerine muttasıldır. Muhtasar arzım budur. Ve bendeniz de sadakatim yüzümden ketm idemedim. Erzurum’a tahvil olundum. Ferman”
Jandarma Kumandanı Dervîş.” (BOA, Y.PRK.MYD., 17/11)

Yaver-i Ekrem Dervîş Bey, Cebel-i Musa’nın neresi olduğunu anlamak ve bu eşkiyaları tanımak adına Jandarma Kumandanı Dervîş Bey’e şu sorularla karşılık vermiştir:

“Cebel-i Musa’da bine karib eşkiya vardır diyorsunuz? Bu eşkiya hangi millettendir ve nerelidir? Sergerdeleri kimdir? Beyan etdiğiniz üç top ve dört bin tüfeng iki yüz altmış kırmapâre hangi karyelerde kimin taht-ı muhafazasındadır? Ve eşkiyaya tab’iyyet iden iki bin nefer kadar ahâli hangi milletten ve hangi kaza ve kurâ ahalisindedir? Bunlar için hükûmet-i mahalliye ve cihet-i askeriyeden kimlere ma’lumat virsiniz bildiriniz.

Yaver-i Ekrem Hazret-i Şehr-iyârî Dervîş” (BOA, Y.PRK.MYD., 17/11)

Halep Jandarma Kumandan Derviş Bey, buradaki isyanın önemini anladığı için daha önce uzun bir telgraf hazırlatmıştır. Nitekim bu telgraf da sorulan sorulara cevap niteliğindedir:

“Cebel-i Musa’daki eşkıyalar Ermeni milletindedir. Ve elbiselerinin yakalarında Hınçak ibaresi yazılıdır. Öteden beriden toplanmadırlar. Sergerdeleri Baron Ağası isminde birisidir. Yoğunluk karyesinde ikamet ediyor. Toplar Bityas karyesi civarında bir dere içindedir. Ve orada da günde yirmi defa ta’lim ediyorlar. Tüfenk ve kırmapâreler Cebeli Musa’da Baron Ağasın muhafazasındadır. Eşkiyaya tab’iyyet edenler o civardaki Yoğunluk, Bityas, Hacı Habibli, Kebûsiye, Çevlik karyeleri Ermenileridir. Bendeniz ketm etmeğe çabalıyordum. Tahkika me’muru refikim hukûk reîsi ketm etmeğe çabalıyordu. Re’sen me’mur dahi kendisi idi. Kendisi ve Kaimakamla müştereken vilayete arz etmişdik. Cihet-i askeriyeye haber verilmemiştir. Hatta bir sandık cebhane taleb eylediğim halde gönderilmesine Vali Paşa Hazretleri emr vermedi. Yedimdeki mufassal layiha takdim olunmadıkça iş anlaşılamayacaktır efendim.

Jandarma Kumandanı Derviş” (BOA, Y.PRK.MYD., 17/11)

Jandarma Kumandanı Derviş Bey’in bu ikazı üzerine Yaver-i Ekrem Derviş Bey ile Halep Jandarma Kumandanı Derviş Bey arasında son olarak şu telgraflaşma cereyan etmiştir:

“Yoğunluk karyesiyle Bityas karyeleri Antakya ve Haleb ve Lazkiye’ye kaç saat mesafedir? Beyan eylediğiniz tüfenkler ile topların cebhanesi nerede ve ne miktardadır?

Yaver-i Ekrem Hazret-i Şehriyârî Derviş

Yoğunluk ve Bityas ve Hacı Habibli ve Kebûsiye ve Çevlik ve Kabaklı ve Seldiren, Cebel-i Musa’nın eteğindeki karyeleridir. Antakya’ya üç saat ve Haleb’e yirmi saat ve Lazkiye de bu karyelere civar ise de miktar-ı mesafesini bilemiyorum. Dört bin tüfenk ve üç top ve iki yüz altmış kırmapâre yani küllisi Cebel-i Musa’da ihfâ edilmiş ve lâkin hangi tarafda olduğunu temâmen tahkik idemedim.

Erzurum Jandarma Kumandanı Derviş” (BOA, Y.PRK.MYD., 17/11)

Telgraflaşmadan anlaşıldığı üzere Cebel-i Akra¹⁷ Ermenilerinin haricinde Musa Dağı’nda, Hınçak Şirketi, faaliyet göstermektedir. Bu olayı Süveydiye Kaymakamı ve Tahkik Memuru da bilmektedir. Bu memurlarla beraber olay, Halep Vilayeti’ne bildirilmiştir.

¹⁷ Cebel-i Akra: Bugünkü ismi Kel Dağı’dır. Hatay’ın Yayladağı ilçesi sınırları içerisinde bulunmaktadır.

Hınçak Şirketi'ne bağlı Ermenilerin yakalarında “*Hınçak*” ibaresi bulunmaktadır. Bu Ermenilerin liderliğini ise Baron Ağası isminde biri yapmaktadır.

Bityas Köyü'nün içerisinde bir dereye üç top, dört bin Henri Martin tüfeği ve iki yüz altmış tek kırma saklanmaktadır. Bu olayı Halep Vilayeti bilmesine rağmen Bâb-ı Âlî'ye bildirmemiştir. Derviş Paşa da, sadakatinden dolayı Bâb-ı Âlî'den saklamamıştır. (BOA, Y.PRK.MYD., 17/11) Ancak Halep Vilayeti'nin bu olayı Bâb-ı Âlî'ye bildirmemesi, vilayette bir yönetim zafiyeti veya kişisel çıkar çatışmasının olduğunu göstermektedir. (Koçak, 2007: 51)

Padişah II. Abdülhamit, bu telgraflaşmayı öğrendikten sonra telgraflarda belirtilen mühimmatın ne yapılması ve asker sevki için nasıl davranılması gerektiği ile ilgili Meclis-i Mahsus'un tekrar toplanmasını 18 Eylül 1895 tarihinde istemiştir. (BOA, Y.PRK.MYD., 17/11) Aynı gün Meclis-i Mahsus toplanmıştır. Meclis-i Mahsus'un Musa Dağı Olayı'na bakışını anlayabilmek için de Meclis-i Mahsus Kararı'nı incelemek gereklidir. Meclis-i Mahsus toplantısında ilk olarak görüşülecek konu, bir önceki Meclis-i Mahsus toplantısının (BOA, İ.DH. 1327/59) konusu ile aynı nitelikte olarak belirlenmiştir. Ancak bu toplantının yukarıda bahsettiğimiz önceki toplantıdan farklı yanı, Ermenilerin yapılacak olan ıslahata rağmen fesat hareketlerine devam etmeleri ve buna karşılık hükümetin Ermenilere yönelik bir yaptırım uygulaması gerektiğidir. Bu durumu Meclis-i Mahsus kararında¹⁸ şu şekilde takip etmekteyiz:

“... olbabda arz ve takdim kılınan mazbata-i çakiranemin manzûran olarak bir taraftan ıslahata teşebbüs olunduğu halde diğer cihetden Ermenilerin harekât-ı fesadcûyânesi hakkında yeni yeni haber alınmakta olup bunlar yine rahat durmadıkları suretde hükümetce hadleri bildirilmesi lüzum geleceğine...” (BOA, İ.DH. 1327/59)

¹⁸ 18 Eylül 1895 tarihli Meclis-i Mahsus Kararı ve transkribi için bkz. Ek: 5-6.

Meclis-i Mahsus, bölgede bir askeri yetkilinin bulunmasını ve bu yetkilinin hükümet yetkisi olması gerektiğini şu şekilde kararlaştırmıştır:

“... böyle müferrik bir surette jandarma ve asker gönderilmek her birinin başka başka hareketiyle netâyic-i ğayr-ı merzıyye tevliid edebileceğine mebnî bunların muktedir bir memur ile bulundurulması ve anın sureti hareketi hakkında elinde bir ta’limat olması icab ideceğinden bilmüzâkere bu babda ne yapmak lazım geleceğinin ...” (BOA, İ.DH. 1327/59)

Görüldüğü üzere Meclis-i Mahsus, kısa bir sürede çıkacak her olay için asker veya jandarma bölükleri göndermenin, başka yerlerde de istenmeyen fesat faaliyetlerinin çıkmasına sebebiyet verebileceğini düşünmektedir. Meclis-i Mahsus, Ermenilerin isyan hareketlerine karşılık Süveydiye’ye yeni bölükler sevk edilmesinin yerine; bölgedeki askerlere, jandarmaya ve süvari bölüklerine dirayetli ve sözü geçen bir komutan atanması gerektiğini düşünmektedir. Bu yetkilinin elinde de böyle zararlı durumlar hâsıl olduğu zaman, ne yapması gerektiği ile ilgili padişah fermanının olması gerektiğine karar verilmiştir.

Meclis-i Mahsus’un bu konudaki dikkat ettiği bir nokta da dış güçlerin dikkatini Süveydiye’ye çekmemektir. Gerçekliği sabit olmayan veya aslında çok önemli olmayan olayların olduğu yerlere, gereğinden fazla asker sevki olursa bu durum dış güçlerin dikkatini çekecektir. Bu da hiç yoktan Osmanlı Devleti’ni boş işlerle uğraştıracaktır. (BOA, İ.DH. 1327/59)

Meclis-i Mahsus, Süveydiye’de bulunan fesat hareketlerini küçük bir olay olarak değerlendirmektedir. Bunun gerekçesini de şu şekilde vermektedir: “*Haleb Vilayeti’nce Süveydiye cihetindeki erbâb-ı fesad, ibtidâi emrde ehemmiyetli bir sûrette bildirilmiş iken tahkîkât-ı âhirede bunların bir şirzime-i kalîle olduğunu göstermiş...*” (BOA, İ.DH. 1327/59) Halep Vilayeti’nden ilk etapta gelen haberde çok önemli gösterilen bu olayın, aslında küçük bir grup tarafından çıkarıldığı ve daha önce de aynı yerde bir gemiden

iki-üç bin silahlı adamın sahile indiği, denizden vapurların geçtiği ihbarlarının da asılsız çıktığının anlaşılması Meclis-i Mahsus'u Halep Vilayeti'nin asayiş konusunda rahatlatmıştır.

Bu durumlar için de zaten Süveydiye'de bulunan iki bölüğün haricinde Halep'ten kırk-elli kişilik bir Süvari Bölüğü'nün Süveydiye'ye gönderilmesi yeterli gelecektir. Halep Vilayeti'nin görüşüne göre daha büyük asker sevkiyatları, suçların ve cinayetlerin yoğun olduğu bölgelere yapılması gerekmektedir. Bu konularda sadarete verilen yanlış haberler Halep'teki Mülki ve İdari amirlerin işlerinde laubali davrandıklarını ortaya çıkarmıştır. Bu duruma karşı Meclis-i Mahsus da şu şekilde karar vermiştir:

“... hatta bundan akdemce mahalli mezkûre bir gemi ile iki üç bin muslih Ermeni çıktığı iş'ar olunması üzerine vuku' bulan teşebbüsât ve bahren vapur irsâli gibi ihtiyâr olunan tekâlifât neticesinde ihbar vâkıanın esâsı olmadığı tahkik itdiğine bakılınca vilayet-i mezkûrenin idaresince zaif ve tehâvün olduğu mestnâbe olmakda idüğine mebni...” (BOA, İ.DH. 1327/59)

Meclis-i Mahsus Süveydiye'deki olaylar için orada bulunan iki bölüğün *“... Haleb'den bir süvari bölüğüyle kırk-elli jandarmanın ilavesi suretiyle idare-i maslahat olunması...”* ve *“... bu gibi mevâdın ittihaz olunacak tedâbiri cürm ve cinayetleri meşhur olanlara tahsisi ile ta'kibat-ı lâzımaya ahkâm-ı kânûniye dairesinde icrâ eylemek husûl-u maksad için”* kullanılmalarını kararlaştırmıştır. (BOA, İ.DH. 1327/59)

Meclis-i Mahsus, bölgeye yüksek rütbeli biri gönderildiği takdirde dış devletler tarafından burada önemli bir olay olduğu zannedileceğini ve onların buraya mütecaviz hareketler yapmalarına meydan verileceğini düşünmektedir. Buna çözüm olarak da bu iş için Dâhiliye Nezareti'nden düşük rütbeli ancak dirayetli bir kişinin gönderilmesinin uygun olacağı kararı şu şekilde dile getirilmiştir:

“fakat büyücek rütbeli bir me'mur gönderilür ise oralarca vekâyi-i mühim sâdır olduğu manası virilerek efkâr-ı hariciyeye o havali üzerinde isticlâba sebeb

olabileceği cihetle Nezâret-i Dâhiliye aklâmından küçük ve fakat mü'temir ve dirayetli bir zâtın gönderilmesinin nezâret-i müşâr-ü ileyhâya havalesi bil-ittihad tensib olunmuş ...” (BOA, İ.DH. 1327/59)

Meclis-i Mahsus, Halep Jandarma Kumandanı Derviş Paşa'dan gelen bilgileri yine dikkate almamış, kararlarını yukarıda açıkladığımız şekilde almıştır. Meclis-i Mahsus üyeleri bu fesatçıların sadece sekiz-on kişi olduğunu düşünmektedir. Çünkü Meclis-i Mahsus'un bu konudaki ilk toplantısından (BOA, İ.DH., 1327/60, 15 Eylül 1895) önce padişaha, Belen'de ortaya çıkan Ermeni provokatörler konusu arz edilmiştir. Zaten bunların “*şirzime-i kalîle*” (küçük bir topluluk) olduğu ve daha önceden de büyük topluluk olarak addedilmediği belgelerde mevcuttur. (BOA, İ.DH., 1327/60) Padişahın 18 Eylül 1895 tarihindeki iradesi doğrultusunda toplanan Meclis-i Mahsus Kararı'nda ise, Padişah'ın Belen Olayı'nda kullandığı “*Bir taraftan ıslahat icrası için teşebbüsâtda bulunulmakta olduğu halde bir taraftan da Ermenilerin yine ahval ve harekât-ı mefsedetkârâne ikândan hâli kalmamalarına nazaran bunların bir maksada vusûle çalışmakta oldukları anlaşılmalıdır.*” (BOA, İ.HUS., 41/110) cümlesinin giriş kısmında -bazı kelimeleri değiştirilerek- aynı anlamda yer almaktadır.

Meclis-i Mahsus ilk olarak gelen telgrafi (BOA, Y.A.HUS., 334/43) dikkatten kaçırmış görünmektedir. Çünkü bu telgrafta adı geçen fesat cemiyetinin Musa Dağı'ndaki Ermeni köylüler tarafından desteklendiği bilgisi verilmektedir. Bu cemiyetin ortaya çıkışından sonra yapılan tahkikatlar ise bu bilgiyi doğrulamaktadır. Meclis-i Mahsus, ileride değineceğimiz olayların da göstereceği gibi bu konuda yanılığın içerisine girmiştir.

Meclis-i Mahsus, Halep Vilayeti'nin mülki ve idari amirlerinin ihmalkâr davrandıklarını gündeme getirmiştir. Ancak en büyük ihmalkârlığı Sadaret Makamı ve Bâb-ı Âlî yapmaktaydı. 18 Eylül 1895 tarihinde çıkarılan ve Halep Vilayeti tarafından

çok önemli görünen Meclis-i Mahsus Kararı, (BOA, İ.DH., 1327/59) bir tedbire gerek görülmediğinden, Halep'e bildirilmemiştir. O dönemde Osmanlı Devleti'nin dış ilişkileri sorunludur. Ancak Avrupalı devletlerin çıkarma yapabileceği en kolay yerlerden biri Süveydiye'dir. Bundan dolayı Süveydiye'de çıkan olayların bu kadar hafife alınması ve Sadrazam Küçük Mehmed Said Paşa'nın, Meclis-i Mahsus Kararı'nı Halep Vilayeti'ne sevk etmemesi devlet yönetiminde tam bir zafiyet örneğidir. Bu olayı Başkatip Osman Bey, Başyaver Derviş Bey'e aradan 22 gün geçtikten sonra 10 Ekim 1895'te şu şekilde aktarmaktadır:

“Süveydiye cihetinde vâki Cebel-i Musa'da tecmi' idüüb hâlâ orada mevcûd olan eşkıya ve esliha ile mühimmat hakkında şimdiye kadar cânib-i Bab-ı Âlî'den Haleb Vilayeti'ne bir emr-i kat'i verilmediği gibi vilayetce de bir günâ teşebbüsatda bulunmadığı cihetle iş Cisir-i Şuğur kazasında sirayet ederek hatta Keseb Karyesi'nde başlıca bir cemiyeti fesadiyye peyda olduğu Haleb Kumandanlığı'na iş'ar-ı cevabiyesine atfen Yaver-i Ekrem Hazret-i Şehr-i yâri Derviş Paşa Hazretleri tarafından arz-ı atabe-i ulyâ kılınmış ve vaktiyle Bâb-ı Âlî'ye vuku bulan tebliğât selef-ü sâme-i sadâretpenâhileri zamanında te'hîrâta dûçâr olmuş olduğundan bu babda ve bu makûle ahvâlin ba'de mâ gerek dersaadetde ve gerek vilayet-i sâire-i şâhâne'de vuku'a gelememesi emrinde lâzım-ül ittihâz olan tedâbirin icrâsı lüzûmuna şerefsudûr buyrulan irade-i seniyye-i cenab-ı hilafetpenâhi mantuk-ı münîfine tevîkan beyanına itibar kılındı. ... Fi 21 Rebiülâhir Sene 313 ve Fi 29 Eylül Sene 311” (BOA. İ.HUS., 42/12)

Görüldüğü gibi -şu anda Suriye'nin İdlib şehrine bağlı, 44.322 nüfuslu bir kaza olan- Cisir-i Şuğur'a olaylar yansıyana kadar, Sadaret Makamı'ndan Halep Vilayeti'ne bu konuda bir bilgi verilmemiştir. Sadaret Makamı Halep Vilayeti ile irtibata geçmediği gibi Halep Vilayeti de Sadaret Makamı'ndan tekrar bu konuda bilgi istememiştir. (BOA. İ.HUS., 42/12) Her ne kadar bu konuda iki tarafın hatası olsa da Osmanlı Devleti'nde bu dönemde dış sorunlarla bağlantılı olarak yönetim zafiyeti bulunduğu anlaşılmaktadır. İncelediğimiz belgelerde yöneticilerin birbirilerini yalanlamadan tutun da yanlış bilgileri, üzerinde araştırma yapmadan, olduğu gibi Sadaret Makamı'na veya Bâb-ı Âlî'ye gönderme durumuna kadar hepsi yönetim zafiyetini göstermektedir.

Meclis-i Mahsus'un önemsiz bir olay olarak görüp Halep Vilayeti'ni sorumlu tuttuğu Süveydiye'deki cemiyet olayı yukarıdaki belgede görüldüğü gibi 10 Ekim 1895'te tam bir fesat cemiyeti haline gelmiştir. Bu fesatçılar 10 Ekim'e gelindiğinde Cısr-i Şuğur'da da faaliyet göstermeye başlamışlardır. (BOA. İ.HUS., 42/12)

Osmanlı Devleti, Halep Jandarma Kumandanı Derviş Bey'in 18 Eylül 1895'te gönderdiği (BOA, Y.PRK.MYD., 17/11) telgrafta bahsettiği cephanenin varlığını 12 Ekim'e kadar araştırmamıştır. Ancak Cısr-i Şuğur Olayı'ndan sonra bu iş Bâb-ı Âlî'nin aklına gelmiş ve Halep Vilayeti'ne Derviş Paşa'nın bahsettiği cephane meselesinin araştırılıp araştırılmadığı ve bu konuda ne yaptıkları sorulmuştur. (BOA, A.MKT.MHM., 646/5)

Halep Vilayeti'nden Seraskerlik Makamı'na gelen cevâbî yazıda, Musa Dağı'ndaki Ermeni karyelerinde bir yıldır fesat cemiyeti üyelerinin eşkıyalık yaptıkları doğrulanmaktadır. Antakya Ermenileri, bunlara gizlice destek vermekle beraber civardaki Nusayri köyleri de bu fesat hareketlerine alet olmaktadırlar. (BOA, A.MKT.MHM., 646/6) Bu fesat komitesi Derviş Bey'in de telgrafında söylediği gibi civar köylerde de etkin olmaya çalışmaktadır. (BOA, A.MKT.MHM., 646/6) Nitekim Cısr-i Şuğur'da da fesat cemiyetinin faaliyetleri başlamıştır.

Ermeniler ile ilgili Müslüman köylülerden yalan haber gönderenler de olmuştur. Mesela "*Kabaklı Köyü'ne Ermeniler gece gelip ateş etmişlerdir. Müslüman köylüler dışarı çıkınca, Ermeniler hızlıca ortadan kaybolmuşlardır.*" şeklindeki 15 Ekim 1895 tarihli ihbar vardır. Halep Vilayeti aynı gün bu olayı yalanlamıştır. Halep Vilayeti böyle bir olayın yaşanmadığını ve asayişin berkemâl olduğunu Sadâret'e bildirmiştir. (BOA, A.MKT.MHM., 646/7)

Osmanlı Devleti iç yönetimindeki çatlak Bâb-ı Âlî'den başlamaktadır. 15 Eylül 1895'te Halep'ten sürgün edilerek Erzurum'a görevlendirilen Jandarma Kumandanı Derviş Bey'in ataması 21 Ekim 1895 tarihinde hâlâ muallâktadır. Erzurum'a görevlendirilen ancak bir müddet daha Halep'te kalması istenen Derviş Bey 9 Ekim'de padişah başyaverine gönderdiği telgrafında halefi geldiği halde kendisinin hâlâ Halep'te bekletildiğini ve ne yapması gerektiğini sormuştur. Başyaver Derviş Bey ise Halep'ten gelen bu telgrafi ancak 21 Ekim'de padişaha bildirmiştir. (BOA, Y.PRK.MYD., 17/20) padişahın bu konudaki son iradesi Osmanlı Arşivi kayıtlarında mevcut değildir.

2.2.4. Zabtiye Nezareti'nin, Süveydiye Olayı'na Bakışı

Osmanlı Devleti, ilk etapta Meclis-i Mahsus kararlarının da yönlendirmesiyle Süveydiye'deki Ermeni Olaylarını dikkate almamıştır. Bazı durumlarda dikkate almış olsa da yönetimdeki ihmalkârlık sebebiyle gereken tedbirler alınmamıştır. Süveydiye olayı ile ilgili Osmanlı belgelerinde ilk defa 24 Ekim 1895'te "*ihtilâl*" kavramı kullanılmıştır. (BOA, Y.PRK.UM., 16/65) Bu dönemde Osmanlı Devleti dış güçlerin baskısı altında olduğu için devletin, dış güçlerle mücadeleye daha çok önem verdiği anlaşılmaktadır.

24 Ekim'de Zabtiye Nezareti, Süveydiye Olayı'nın vahametini anlamış ve Ermeniler tarafından ihtilal çıkarılacağı konusunda Halep Vilayeti'ne bilgi göndermişti. O dönemde Kebûsiye, Hıdır Bey, Yoğunluk, Hacı Habibli ve Bityas karyelerinde beş binin üzerinde Ermeni nüfusu mevcuttur. Buradaki ihtilalcıların reisi Baronoğlu'dur. Bunların ikinci ve üçüncü derecede reislerinin de mevcut olduğu Zabtiye Nezareti tarafından bilinmektedir. (BOA, Y.PRK.UM., 16/65) Zabtiye Nezareti'nin Halep Vilayeti Polis Komiserliği'ne gönderdiği telgraftaki, Ermenilerin isyanının zararları ile ilgili kısım görülmeye değerdir. Bu kısım aynen şu şekildedir:

(BOA, Y.PRK.UM., 16/65) “*Erbâb-ı fesâdın maksad ve teşebbüsâtı mel’ûnânelerine karşı zabtiyece ednâ mertebe kayıtsızlık pek vahim neticelere sebep olacağından işin ehemmiyet ve vahameti nazar-ı dikkate alınarak her tarafda her türlü ihtimâlâta karşı tedâbir-i inzibâtiye ve istilaiyeye son derecede i’tina ve celb-i nazar bir hal görülünce derhal vilâyete ve buraya ma’lumat i’ta ile intizar-ı âliye muğâyir-i ahvâl vukû’una kat’iyyen meydan ve imkan verilmemesi ehemmiyetle tevcih ve ikaz olunur.*”

Zabtiye Nezareti çıkabilecek olayların hemen nezarete bildirilmesini istemektedir. Yukarıda gördüğümüz telgrafta bu tür olaylara karşı dikkatli olunmasını şu şekilde ifade etmektedir: Fesat çıkarmaya çalışan kişilerin kötü amaçlarına karşı güvenlik güçlerinin bir anlık bile dikkatsizliği çok kötü sonuçlar doğurabilir. Bu işin önemi dikkate alınarak her ihtimale karşı vilayetin her tarafında güvenlik tedbirleri alınması gerekmektedir. Devlete zarar verecek işler yapanları gördüğünüzde Halep Valiliği’ne ve Zabtiye Nezareti’ne acilen bilgi veriniz. Devlete zarar verecek faaliyetlerin yapılmasına da asla fırsat verilmeyecektir. Görüldüğü üzere Dersaadet’e 13 Ağustos 1895 tarihinde verilen ihbarnamenin karşılığında, Halep’e 24 Ekim 1895 tarihinde bir tedbir alınması gerektiği ile ilgili yazı gelmiştir. Bu kadar önemli olan bir konuda yaklaşık kırk gün sonra cevap yazılması da Osmanlı Devleti iç yönetimindeki zafiyeti göstermektedir.

2.2.5. Süveydiye Ermenilerinin Uluslararası Destek Arama Çabaları

2.2.5.1. Binbaşı Mehmet Ali Bey Olayı

Ermenilerin asıl amacı Osmanlı Devleti’nden ıslahat yapmasını istemek değildi. En büyük amaçları Osmanlı Devleti’nin birçok yerinde karışıklık çıkararak dış güçlerin dikkatini buraya çekmek ve burada bağımsızlık kazanmaktı. (BOA, Y.PRK.UM., 16/65) 1895 Süveydiye Olayı da bunlardan bir tanesidir. Yurdun çeşitli yerlerinde karışıklık çıkararak dış güçlerden destek almak ve bulunduğu ülkeden toprak ve bağımsızlık koparmak bağımsızlığını kazanmak isteyen toplumların bir geleneği olsa gerek.

Halep Vilayeti'nin Süveydiye'den aldığı ihbarda Musa Dağı'ndaki Ermeniler Hınçak Şirketi'nden bir talimat almışlardır. Bu talimata göre dış güçlerin buraya müdahale etmesi için burada muhakkak büyük bir olay çıkarılması gerekmektedir. (BOA, Y.PRK.ASK., 8/64) Ekim 1895'te Süveydiye'ye miri vergiyi toplamak üzere Binbaşı Mehmet Ali Bey görevlendirilmiştir. 5 Ekim 1895'te Seraskerlik Makamı'na Halep Vilayeti'nden gelen telgrafta bu köylerde vergi toplamakta olan Binbaşı Mehmet Ali Bey'e Ermeni köylülerin karşı geldikleri anlatılmaktadır. Telgraf aynen şu şekildedir:

“Hınçak Komitesinden aldıkları ta'limat üzerine Süveydiye'deki Ermeni Kurâsı ahâlisinin bir kısmı tahsildarlara mukavemetde bulduklarına ve olbabda ittihaz ve icra kılınan tedâbir ve vasâyâyâ dair olarak Antakya Kaimakamıyla tahkik me'murunun vilayete çekdikleri telğrafnamayı tebzîlen Haleb Fırkası Kumandanlığı'na meb'us telğrafin leffiyle vârid olan 18 Rebi'ül Ahir 313 tarih ve 1334 numrolu tezkire ehemmiyetleri üzerine tefidân icrâsı telğrafla cânib-i vilayete tevcih kılınmış olmağla irade efendimindir.” (BOA, A.MKT.MHM., 646/3)

Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti'nin vergi görevlileri normal olan vergi toplama işini yaparken Ermeniler, bu duruma karşı gelmişlerdir. Ermenilerin burada yaptıkları, Hınçak Şirketi'nden talimat aldıkları bilgisini doğrulamaktadır. Nitekim bundan sonraki gelişmeler de bunu doğrular niteliktedir. Ermeni köylüler bu işi kararlaştırmak için toplanmışlar ve şu karara varmışlardır:

“Süveydiye Ermeni karyelerinde bulunan erbâb-ı fesâdın Hınçak Şirketi'nden alınan ta'limât üzerine mezkûr kurâ ahâlisi ictima' iderek kısm-ı a'zamı hükümet tarafdarlığını i'lân etmiş ise de ekalliyet tahsildarlara mukavemetde bulunarak bunlardan iki yüz kişinin bil-muhâceme Binbaşı Mehmed Ali Beg'i katl itmeği kararlaştırdıklarını istihbar olunduğuna ...” (BOA, A.MKT.MHM., 646/3)

Toplanan Ermenilerin çoğunluğu hükümetin haklı olduğunu bildirmişlerdir. Diğer kısmı ise Hınçak Şirketi'nden aldıkları talimat ile vergi tahsildarlarına karşılık verecek, Binbaşı Mehmet Ali Bey ve memurlarının üzerine hücum ederek en azından

Binbaşı'yı öldürmeye çalışacaklardır. (BOA, A.MKT.MHM., 646/3) Seraskerlik Makamı'na verilen bilgide iki yüz kişiden yüz yetmiş hükümet taraftarı ve kalan otuzu da Hınçak Şirketi üyesidir. (BOA, Y.PRK.ASK., 8/64) Dolayısıyla bu köyde oturan Ermenilerin hepsini aynı kefeye koymak mümkün değildir.

Hınçak Şirketi'nin buradaki faaliyetleri Ermeni aileleri de huzursuz etmiştir. Bu bölgenin artık sıkıntılı olacağını ve huzurlarının kalmayacağını düşünen Ermenilerden altı aile bu olaylara alet olmamak amacıyla köylerden Antakya'ya göç etmiştir. (BOA, Y.PRK.ASK., 8/64)

Seraskerlik Makamı Binbaşı Mehmet Ali Bey'in o civarda korumasız gezmemesini ve çıkacak küçük bir olayda bile Seraskerlik Makamı'na bilgi verilmesini istemiştir. Mehmet Ali Bey'e yapılacak küçük bir saldırıda hemen suçlulara karşılık verilecek ve suçlular tutuklanacaktır. (BOA, A.MKT.MHM., 646/8) Halep Vilayeti bu istihbaratı önceden aldığı için Mehmet Ali Bey bölgeye tedbirli bir şekilde ve güvenlik güçleri ile beraber gitmiştir. (BOA, A.MKT.MHM., 647/21) Tedbirli olunmasından dolayı Süveydiye'deki Ermeni köylerinde Mehmet Ali Bey'e karşı bir saldırı hareketi olmamıştır.

2.2.5.2. Musa Dağı Ermenilerinin Fransa'dan Yardım Talebi

Ermenilerin Mehmet Ali Bey olayında başarısız olmaları, Hınçak Şirketi'nin sabrını taşırmıştır. Ancak dış güçlerden direk destek alamadıkları için kendileri bizzat Lazkiye'deki Fransa Konsolosluğu'na başvurmuşlardır. (BOA, Y.PRK.UM., 16/65) Ermeniler Fransa konsolosuna yalvarma tarzında yazdıkları mektupta: Buldukları yerde yeterli miktarda güvenlik kuvvetleri olmadığından bahisle Müslüman köylülerin tehdidi altında kaldıklarını bildirmişlerdir. Bu mektubun altına da birçok Ermeni vatandaşı imza atmıştır. (BOA, A.MKT.MHM., 647/21)

Osmanlı tebaası olan Ermeniler eğer gerçekten böyle bir sorunları varsa ilk etapta şikâyetçi olacakları yer, Süveydiye Kaymakamlığı ve Halep Vilayeti'dir. Ermenilerin, tebaası buldukları Osmanlı Devleti yetkililerine şikâyetlerini bildirmeden önce Osmanlı Devleti içerisinde bir yönetim yetkisi olmayan Fransa konsolosuna şikâyetçi olmaları manidardır. Fransa ile bu dönemde bağlantı kurmaya çalışan Ermeniler Birinci Dünya Savaşı'na kadar bunu başarmışlardır. Nitekim üçüncü bölümde de inceleyeceğimiz gibi sonunda Fransa, Birinci Dünya Savaşı döneminde Süveydiye Ermenilerinin koruyucusu durumuna geçecektir.

Süveydiye Bölgesi'nin Beyrut Vilayeti'ne bağlı olduğunu zanneden Fransa konsolosuna, Beyrut Valisi Abdulhâlik Nasûhi Paşa'ya (HVS, 1313 (1895): 104) bu durumu bildirmiştir. Bunun yanında bir de istihbari bilgi vermektedir. Bu istihbaratta Amerikan pasaportlu on iki Ermeni'nin Süveydiye'de dolaştığını bildirmiştir. Beyrut Valisi Nasûhi Paşa Amerikan Pasaportu taşıyan bu Ermenilerin Beyrut vilayeti sınırlarına girdikleri takdirde cezalandırılacaklarını bildirmiştir. Bu bilgiyi Halep Vilayeti ile de paylaşan Nasûhi Paşa Halep Vilayeti'ne de aynı tavsiyede bulunmuştur. (BOA, A.MKT.MHM., 647/21)

Halep Vilayeti'ndeki Amerikan pasaportu taşıyan kişileri Amerikan Konsolosluğu'na bildiren Sadrazam Mehmed Said Paşa Halep Vilayeti'ne gereğinin yapılması için emir göndermiştir. (BOA, A.MKT.MHM.,647/21)

Fransa konsolosuna bu bilgiyi Osmanlı Devleti'nin dostu olarak vermemiştir. İleride kendi devletinin hâkim olacağını düşündüğü topraklarda Amerika'nın adını bile duymaya tahammül edememektedir. Nitekim Birinci Dünya Savaşı sırasında imzalanan gizli anlaşmalar da bu tezimizi doğrular niteliktedir.

2.2.6. Meclis-i Mahsus'un Süveydiye'de Tedbir Kararı

Halep Vilayeti, Seraskerlik Makamı'na Süveydiye olayı ile ilgili ilk bilgiyi 26 Mayıs 1895'te vermişti. İlk etapta bu olayı Seraskerlik Makamı ciddiye almış ve Süveydiye'ye Lazkiye'de bulunan Arkadi Vapuru'nu tayin etmişti. Ama birkaç asılsız ihbardan sonra bu olayı görüşen Meclis-i Mahsus Süveydiye Olayı'nın önemsiz bir olay olduğuna karar vermiştir. Bu durum karşısında Halep Vilayeti de Meclis-i Mahsus'tan tekrar fikir sormamıştır.

Meclis-i Mahsus, dış siyasetle uğraşmasından dolayı veya bu olayı ehven bir hadise olarak görmesinden dolayı 11 Mart 1896'ya kadar Süveydiye ile ilgili karar almamıştır. Ancak yukarıda da bahsettiğimiz gibi 24 Ekim 1895'te sadece Zabtiye Nezareti, Süveydiye'de dikkatli olunması ile ilgili bir telgraf göndermiştir. 11 Mart 1896 tarihine gelindiğinde Meclis-i Mahsus'un Süveydiye ile ilgili toplandığı ve aldığı tedbir kararı görülmeye değerdir. Bu karar aynen şöyledir:

“Mahalli mezkûreye emn ve âsâyişi ihlâlâ tasdî eden erbâb-ı fesâdın ele geçirilmesi lâzımadan olduğunda ber-vech-i iş'ar kuvve-i cünûdiye ve me'mûriye-i mülkiye ma'rifetiyle iktizâ eden yerler tahrir itdirilerek o misillü erbâb-ı fesâdın haklarında nizâmen lazım gelen muamelenin icrası zımnında taraf-ı Seraskeriye ve vilâyet-i mezkûreye tebliğat îfâsı tezkire ve tensib idilür.” (BOA, MV., 86/75)

Meclis-i Mahsus bu toplantısında, 1895 Mayıs ayından beri asayiş durumu iyi olmayan Musa Dağı ile ilgili karar almak için toplanmış bulunmaktadır. Halep Vilayeti'nin Meclis-i Mahsus'a gönderdiği telgrafta, Musa Dağı'ndaki Ermeni köylerinin askeri ve mülki idare amirlerinin beraberce geniş bir araştırma yapmaları istenmektedir. Araştırma neticesinde burada gizlenen Ermeni fesatçıların ortaya çıkarılması ve etkili bir tedbir alınması gerekmektedir. Böyle olmadığı takdirde Musa Dağı'ndaki Ermeni köylerinin güvenliği sağlanamayacaktır.

Halep Vilayeti'nden gelen öneriyi değerlendiren Meclis-i Mahsus, nihayet Süveydiye Bölgesi'ndeki Ermenilerin ortaya çıkartılması için Askeri ve Mülki İdare Amirlerinin ortak hareket etmesini istemiştir. Ermeni fesatçıların ortaya çıkarılması durumunda da gerekli kanuni işlerin yapılmasını karara bağlamıştır. (BOA, MV., 86/75)

Bâb-ı Âlî, Meclis-i Mahsus'un bu kararından sonra Süveydiye Olayı'nın takipçisi olmuştur. Aynı gün Yıldız Sarayı Erkân-ı Harbiye Müdürü'nden Beşinci Ordu Kumandanlığı'na gelen telgrafta Süveydiye'deki Ermenilere denizden gelecek yardımlar için dikkatli olunması gerektiği yazılmıştır. Eğer yardım gelirse bu yardım engellenecek ve ihmali bulunan kişiler için hukuki işlem yapılacaktır. Telgrafın asıl gönderiliş amacı ise Ermenilere denizden gelecek yardımları engellemek için Süveydiye, İskenderun ve Mersin Limanları arasındaki güzergâhta nerelere karakol kurulmasının uygun olacağı öğrenilmesidir. Bu güzergâh Beşinci Ordu Kumandanlığı tarafından taranacak ve Bâb-ı Âlî'ye bildirilecektir. (BOA, Y.PRK.ASK., 110/50) Ancak Beşinci Ordu'dan gelmesi gereken cevâbî telgraf, arşivlerde bulunmamaktadır.

Bâb-ı Âlî'nin bu hassasiyetinin yanında Beyrut Vilayeti de yabancı devletlerin bu bölgedeki emellerinin farkındadır. Akdeniz'de küçük bir hareketlilik olduğu takdirde Halep ve Adana Vilayetleri'ne soran Beyrut Valisi Nasûhi Paşa Beyrut Limanı'nda istihbarata büyük önem vermekteydi. 19 Mart 1896 tarihinde Beyrut Limanı'nda bulunan bir Fransız kruvazörünün İskenderun ve Mersin Limanı'na doğru hareket etmek için emir aldığı haberini alan Beyrut Valisi Nasûhi Paşa, Adana ve Halep'e bu haberi bildirmiş ve yetkililerin durumdan haberdar edilmesini istemiştir. (BOA, A.MKT.MHM., 536/28)

Beyrut valisinin telgrafından önce Süveydiye'nin Basit Limanı'nda bir Fransız gemisi görülmüştür. Ancak Ermeniler, hükümet tarafından burada tedbir alındığını fark ettikleri için bu gemiyle irtibat kuramamışlardır. Beyrut Limanı'ndan çıkan Fransız gemisi Akdeniz'de bir tur atmış, Süveydiye ve İskenderun Limanlarına yanaşamadan geri dönmüştür. (BOA, A.MKT.MHM., 536/28)

Kıbrıs'ta bulunan yabancı devletlerin gemileri birçok kez Süveydiye, İskenderun ve Mersin limanlarına yanaşmışlarsa da Osmanlı Devleti'nin limanlarda aldığı tedbirlerden dolayı bu gemiler, Ermeniler ile irtibata geçememişlerdir. (BOA, A.MKT.MHM., 536/28) Osmanlı Devleti bu bölgeye dış güçlerin müdahalesi olduğu ve bunların Ermeniler ile irtibata geçmeleri halinde güney sahillerinin kontrolden çıkacağından haberdardı. Limana yanaşan gemiler Ermeniler ile irtibata geçemeyeceklerini anlayınca bir bahane bulup tekrar limandan ayrılıyorlardı. Örneğin; 25 Mart 1896'da iki İngiliz gemisi Süveydiye Limanı'na yanaşmışlar ve demir atmışlardır. Buraya pasaportlarına vize yaptırmak için geldiklerini söyleyerek pasaportlarını liman müdürüne imzalattıp biri Kıbrıs'a, diğeri de Mersin'e gitmiştir. İngiliz ve Fransız gemilerinin buna benzer birçok teşebbüsleri mevcuttur. Bununla beraber birkaç gece Basit, Süveydiye ve Karataş İskelelerine yanaşmışlarsa da yukarıda da belirttiğimiz gibi Osmanlı Devleti'nin aldığı tedbirler dolayısıyla bu teşebbüsler boşa çıkmıştır. (BOA, A.MKT.MHM., 536/28)

2.2.7. Musa Dağı'na Dışarıdan Gelen Ermenilerin Ortaya Çıkması

Yabancı devlet gemilerinin Süveydiye'ye yanaşıp Ermenilerle anlaşmaya çalışması Osmanlı Devleti'nin dikkatini bu bölgeye daha fazla toplamasına sebep olmuştu. Osmanlı Devleti'nin bu olaylardan dolayı aldığı tedbirler ve kurduğu istihbarat ağı Ermeni köylülerin, yabancı devletlerden yardım alma durumunu ortadan kaldırmıştı.

Osmanlı Devleti'nin buradaki sıkıyönetimini kaldırabilmek için de Ermenilerin, Osmanlı'nın güvenini tekrar kazanması gerekiyordu. Bu sebepten dolayı 26 Mayıs 1895'te dışarıdan geldiğini iddia eden kişiler Osmanlı'ya teslim olmaya karar verdiler.

12 Nisan 1896 tarihinde Antakya Kumandanlığı, Beşinci Ordu Kumandanlığı'na bir bilgi telgrafı ile 12 Ermeni'nin teslim olduğunu bildirdi. (BOA, DH.TMİK.M., 3/23) Bu Ermeniler 12 kişidir ve liderleri de İsa Bakarkıyan isminde biridir. Ermeniler "*Arz-ı Dehâlet*"le teslim olmuşlardır. Bu Ermenilerin 11'i dışarıdan geldikleri iddia edilen kişilerdir. Reisleri olan İsa Bakarkıyan ise Musa Dağı Ermeni köylerinden Kebûsiye yerlisidir. Bu Ermenilerin hepsinde silah ve yanlarında da cephaneleri mevcuttur. Kendi istekleriyle teslim olan bu Ermenilerin üzerinden iki de el hançeri çıkmıştır. (BOA, Y.MTV., 139/68)

Teslim olan Ermeniler hemen Bidayet Mahkemesi'ne¹⁹ sevk edilmiş, Mahkeme Reisi Nedim Efendi'nin yargılamasıyla tutuklanarak "*Antakya Habishane-i Umûmîsi*"ne (BOA, Y.MTV., 139/68) gönderilmişlerdir. Ancak tutuklanan kişilerin dışarıdan gelen kişiler olup olmadığı malum değildir. Zaten bu Ermenilerin teslim olma amaçları dikkatleri kendi üzerlerine çekmek ve Musa Dağı'ndaki Ermeni köylülerin rahatlamasını sağlamaktı. Nitekim bu olaydan sonra Osmanlı Devleti, oynanan oyuna gelmiş ve Musa Dağı'ndaki Ermeni köylerini kısa bir süre de olsa denetimsiz bırakmıştır.

Osmanlı Devleti'nin dış siyasetinin yoğun olduğu bu dönemde Süveydiye'nin, güvenlik güçleri tarafından rahat bırakılması, Ermenilerin hızlı teşkilatlanmasına sebep olmuştur. 10 Ağustos 1896'da gelen bir ihbarda Süveydiye ve Zeytun Ermenilerinin Süveydiye'de toplanarak, Kozanlıların yaz mevsiminde yaylaya çıkmasından

¹⁹ Davaların ilk görüldüğü yer. (Devellioğlu, 2004: 100)

faydalanarak bu bölgeye hücum edecekleri bilgisi mevcuttur. (BOA, Y.A.HUS., 357/37) Bu ihbarın asılsız çıkması da yöneticilerde, Süveydiye ve Zeytun Ermenilerinin artık bu gibi fesat hareketlerine teşebbüs edecek gücünün kalmadığı kanaatini oluşturmuştur. (BOA, Y.PRK.ASK., 114/11) Osmanlı yöneticileri üzerinde oluşan bu kanaat ise dikkatlerin Süveydiye'den dağılmasına sebep olan etkenlerden olmuştur.

Osmanlı Devleti, dış sorunlarla uğraştığı için Musa Dağı'ndaki Ermeni köylerinde tahkikatları derinleştirme imkânı bulamamıştır. Ermeni eşkıyaların teslim olmasından sonra da Musa Dağı'nın sükûnete kavuştuğu düşüncesi hâkim olmuştur. Hınçak Şirketi de Osmanlı Devleti'nin bir müddet bölgeyi denetimsiz bırakmasından dolayı Süveydiye'deki örgütlenmeyi hızlandırmıştır. Hınçak Şirketi'nin bu örgütlenmesi Osmanlı Devleti tarafından 1897 yılının Mart ayı ortalarında ortaya çıkarılmıştır.

Adana ve Halep Vilayet Fevkalade Kumandanlığı'ndan 23 Mart 1897'de Sadaret'e gelen telgrafta Musa Dağı'ndaki Ermeni köylerinde yine eşkıyalar türediği bildirilmiştir. Ermeni fesatçılar Musa Dağı etrafında toplanarak civar köylerdeki Ermenilere, Osmanlı Devleti'nin Ermenilere yönelik kasıtlı bir politika başlattığı şeklinde yalan haberler vererek onları kendi himayelerine almaya çalışmaktadırlar. Zaten Kebûsiye köyündeki Balcılar²⁰ da bu Ermenilere destek vermeye başlamışlardır. (BOA, Y.PRK.ASK., 119/80) Osmanlı Devleti'nin merkez teşkilatı dış sorunlarla uğraşmakta iken Süveydiye'deki yöneticiler kendi menfaatleri için buradaki Ermeni fesat hareketlerine göz yummuşlardır. Bu hareketlere liman reisi ve Duyûn-u Umûmiye memuru dikkat etmemiştir. (BOA, Y.PRK.ASK., 119/80) Bunun için de Ermeni fesatçıların nerede olduklarını bilememekle beraber köylerdeki asayişin de temini sağlanamamıştır.

²⁰ Kebûsiye Köyü halkı o dönemde arıcılıkla uğraşmaktadır.

Osmanlı Devleti bu dönemde Girit ve Yunan Meseleleri²¹ ile uğraşmaktaydı. Devletin bu meşguliyetinden faydalanan Ermeniler, mart içinde ve nisan ortalarında Süveydiye’de bir ihtilal hareketi çıkarmaya çalışacaktı. (BOA, Y.PRK.ASK., 119/80) Osmanlı Devleti, Süveydiye’nin sahil bölgesi olması ve Avrupalı devletlerin denizden sevkياتını kolaylaştıracağı sebebiyle buraya daha fazla önem vermeye başlamıştır. Bunun için de Halep’ten Binbaşı Hilmi Bey komutasında özel bir tabur Süveydiye’ye hareket edecektir. Süveydiye’ye ulaşıncı da bu mevkinin kumandanlığını Binbaşı Hilmi Bey olarak bölgede yönetimi sıkılaştıracaktır. Bir ihtilal hareketi görüldüğü takdirde de hemen gereken cezalandırma yapılacaktır. (BOA, Y.PRK.ASK., 119/80; BOA, Y.PRK.BŞK., 50/99)

Binbaşı Hilmi Bey, Süveydiye’ye ulaşır ulaşmaz bu mevkiinin kumandanlığını üzerine almış ve bölgede olan eşkiyaların bulunması için çalışma başlatmıştır. Yapılan araştırma neticesinde bu eşkiyaların dışarıdan gelmemiş, yerli eşkiya ve sayılarının dokuz olduğu ortaya çıkmıştır. (BOA, Y.PRK.ASK., 120/18) Bu bilgiler sadârete ulaştıktan sonra bahsi geçen 9 Ermeni, yakalanarak bölge mahkemesine sevk edilmişlerdir. (BOA, Y.PRK.ASK., 119/80)

²¹ “Girit’te 1896 yılında patlak veren ayaklanmanın ortaya çıkardığı siyasî buhranda büyük devletlerin ve bilhassa İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya’nın tavırları, adanın Yunanistan’a ilhakını zaruri kılmaktan ibaret olduğunu gösteriyordu. Nitekim Osmanlı Devleti, girmek mecburiyetinde bırakıldığı Osmanlı-Yunan harbini zaferle bitirdiği halde İngiltere, Rusya, Fransa ve İtalya, 2 Mart 1897 tarihli notada bahsedilen Girit’in muhtariyetini ilân ettiler. Almanya ile Avusturya ise karara katılmadılar. Adı geçen dört devletin aldığı bu karara göre Girit Adası Osmanlı hâkimiyetinde tarafsız ve muhtar bir vilâyet oluyordu. Vilâyetin başında Padişah’ın, beş yıl süreyle ve kararı alan devletlerin muvafakatiyle tayin edeceği bir vali bulunacaktı. Müslümanların güvenliği sağlandıkça Türk askeri adadan çekilecekti. Her yıl Osmanlı hazinesine maktu’ bir vergi verilecekti. Böylece Girit meselesi Osmanlı Devleti aleyhine bir durum almış oldu. Devletlerin işgali altındaki adada Yunan askeri bulundurulmamakla birlikte Yunan kralının ikinci oğlu Prens George fevkalâde komiser olarak Girit’in başına getirilmek istendi. Babiâli, daha Prens George’un Girit valiliğine getirilmesi şayiasını duyar duymaz büyük devletler nezdinde teşebbüse geçti ve valilik için Goltz ile bilhassa Kara Teodori Paşa’yi aday gösterdi. Fakat diğer devletler tarafından da birçok aday ileri sürüldükten sonra neticede büyük devletler Yunan kralının oğlu Prens George’un üç yıl müddetle fevkalâde komiser sıfat ile Girit’e tayin edilmesini kabul ettiler.” (DİA, C.14, 1996: 91-92)

Osmanlı Devleti'nin Süveydiye'de aldığı tedbirlerden sonra Halep ve Adana Fevkalade Kumandanlığı burada bir inceleme yapmıştır. 30 Eylül 1897 tarihinde yapılan bu inceleme sonucunda burada bulunan asker gücünden dolayı Ermenilerin artık fesat hareketine girişemedikleri ortaya çıkmıştır. (BOA, Y.PRK.ASK., 133/9) Alınan tedbirlerden dolayı teşkilatlanamayan Ermeniler artık kendi işleri ile uğraşmaya başlamışlardır. Bu sükûneti fırsat bilen Halep ve Adana Fevkalade Kumandanı Ferik Ali Muhsin Bey Ermeni köylerinin ileri gelenlerini ve kilise papazlarını davet ederek Süveydiye'de çıkacak fesat hareketlerine alet olmamalarını tavsiye etmiştir. Ermeni ileri gelenleri ve papazlar da ömürleri oldukça Padişaha hizmete ve sadakate devam edeceklerini bildirerek her zaman Osmanlı Devleti'nin hizmetinde bulunacaklarına dair söz vermişlerdir. (BOA, Y.PRK.ASK., 133/9)

Ferik Ali Muhsin Bey'in yaptığı tahkikat neticesinde Fransızların ve İngilizlerin bu bölgede yine boş durmadıklarını da ortaya çıkarmıştır. Daha önce Hınçak Cemiyeti'nin üyelerinden olduğu ortaya çıkarak hapse atılan ve daha sonra Padişah'ın affıyla hapisten çıkan İsâyi ve onun kardeşi olan Karabet adında iki kişi yine boş durmayarak Ermeni köylerini rahatsız etmektedirler. Bu kişileri de Antakya Fransız Viskonsolosu²² ve İngiliz Konsolosu'nun gizlice himaye ettikleri ortaya çıkmıştır. Bu kişilerden aynı zamanda bölgenin durumu ile ilgili bilgiler de aldıkları ortaya çıkan temsilciler, uyarılarak Sadaret Makamı'na bildirilmiştir. İsâyi ve Karabet adındaki kişiler de bundan sonra İskenderiye'de ikamet etmeye ikna edilerek hemen ilk vapurla bu kişilerin İskenderiye'ye gitmeleri temin edilmiştir. (BOA, Y.PRK.ASK., 133/9) Süveydiye'de Osmanlı Devleti'nin güvenliği artık sıkı tutmasından dolayı da Musa

²² Yardımcı Konsolos (Parlatır, Gözaydın, Zülfikar, Aksu, Türkmen, Yılmaz, 1998 :2349)

Dağı Ermenileri kendi işleri ile meşgul olarak bir müddet aleni bir şekilde fesat hareketlerine karışmamışlardır.

16 Şubat 1898 tarihine kadar Musa Dağı köylerinde bir ayaklanma veya fesat hareketi vuku bulmamıştır. Ancak bu tarihte Yoğunluklu olan Hovhan Serkis Oğlu Boğos isminde biri Ermeni evlerine ve kilise kapılarına Ermeni ahaliyi kışkırtma amacıyla broşürler yapıştırırken yakalanmıştır. Zaten Osmanlı Devleti yetkililerinin yaptığı araştırma sonucunda da bu kişinin, halkı Osmanlı aleyhinde kışkırtmaya çalıştığı ortaya çıkmıştır. (BOA, Y.PRK.ASK., 136/28)

Bütün çabalarına rağmen Osmanlı'nın sıkı denetiminden dolayı çeteler kurmada geciken Ermeniler bu şekilde isyan çıkaramayacaklarını anlamışlardı. Fesat hareketlerinde bulunan kişiler Osmanlı'ya karşı bir isyan çıkarılacaksa bunu halkın desteği ile yapmaları gerektiğini de bildikleri için yine halkı kışkırtmak amacıyla Ermeni köylerinde taciz ateşleri açıyorlardı. Bu tacizi fark eden askeri kuvvetler dört Ermeni'yi yakalayıp yerel mahkemeye göndermişlerdir. (BOA, Y.PRK.ASK., 144/86) Bununla beraber fesat çıkarmak isteyen Ermeniler adeta yaralı bir varlığa dönüşerek kendi halkına saldırmaya başlamışlardır. Buna örnek olarak 31 Ekim 1898 tarihinde Halep ve Adana Fevkalade Kumandanlığı'ndan Baş Kitabet'e gönderilen telgrafta geçen olaylar gösterilebilir.

31 Ekim 1898 tarihli belgede şöyle demektedir: Ermeni fesat hareketçileri artık kendileri ortaya çıkmak istemiyor. Osmanlı Devleti'ne sadık olan Ermeni ve Hristiyan ahalinin güvenilirliklerini kullanarak kendilerini saklamak istiyorlar. Yapılan tahkikatlar neticesinde devlete zarar verecek bazı davranışlar sezilmiş ve bu durum Bâb-ı Âlî'ye yazılmıştır. Yoğunluklu olan Avedis Oğlu Cebre adında bir Ermeni eşkiyası Hacı Habibli Köyü ahalisinden olan Arstakis Ketamâzi'yi ve "*erbâb-ı fesâdın*" muhalifi olan

Reyyan adında birini öldürmüştür. Daha önce de bu kişi, Osmanlı Devleti'ne çok sadık olan Vakıf Köyü Muhtarı Bedirliya'yı yaralayarak öldürmüştür. Yine bu kişi sekiz adamı ile beraber Ermeni köylüleri Osmanlı Devleti'ne düşmanlık yapmaya zorlamıştır. Bunun üzerine Halep Vilayeti bu eşkıyaların yakalanmasını sağlayarak bir eşkıya hareketini daha bastırmıştır. (BOA, Y.PRK.ASK., 146/10)

Halep Vilayeti sahilden çıkarma yapılabilecek bir bölge olduğu için bu bölgede Osmanlı Devleti'nin dış sorunlarla uğraşması dolayısıyla fesat faaliyetleri durmak bilmemiştir. Aynı tarihlerde Payas'ta Muhabbetçi adında bir cemiyet kurularak Ermeni bay ve bayanları burada toplanmaya ve Osmanlı aleyhine propagandalar yapılmaya başlamıştır. (BOA, Y.PRK.ASK., 146/10)

İsyan hareketleri ile sürekli Osmanlı yöneticileri karşısına çıkan Doktor Dikran Enfiyeciyen adında bir şahıs aynı tarihlerde Diyarbakır'dan Halep'e gelmiştir. Halep Vilayeti, Enfiyeciyen'in geldiğini duyunca isyancı ününden dolayı kendisini hemen sorguya almış ve Enfiyeciyen'i bu bölgede ne işi olduğuna dair sorguya çekmiştir. Yapılan sorguda İzmir'e gitmek istediğini ve bunun için de İskenderun üzerinden gitmesi gerektiğini söylemiştir. Bunun üzerine İskenderun'a geçse de Halep Vilayeti tarafından sürekli takip edilmiştir. İskenderun'da Ermenilerin ileri gelenleri ile görüşen Enfiyeciyen 30 Ekim 1898'de Lloyd kumpanyasının Apollo vapuruna binerek İzmir'e gitmek üzere yola çıkmıştır. İzmir'de durumlar müsait olduğu takdirde İstanbul'a geçecek ve eğer durumlar müsait olmazsa da Beyrut'a gitmek üzere yola çıkacaktır. Halep Vilayeti de Enfiyeciyen'in peşine bir hafiyeye takarak gittiği yerleri ve hareketlerini takip ettirirken Yıldız Sarayı'na da bu kişinin Dersaadet'e sokulmasının sakıncalı olduğunu bildirmiştir.

Ermeni isyancılar bu süreçte, aralıklarla Osmanlı'ya başkaldırıya devam etmiştir. Ancak Osmanlı Devleti'nin erken müdahalesi sonucunda Ermeni çeteler tam teşkilatlanmadan geri bastırılmalarından dolayı ciddi bir örgütlenme içine girememişlerdir.

2.2.8. Derviş Kılığında Ermeni Çeteleri

Süveydiye Ermenileri, Avrupalı devletlerin de teşvikiyle Osmanlı Devleti'nin dış sorunlarını fırsat bilerek isyan hareketleri başlatmak istiyorlardı. Ancak Halep Vilayeti'nin Süveydiye'deki sıkıyönetimi ve Süveydiye sahilinin stratejik bir konumda olması dolayısıyla Ermenilerin yaptığı her hareket bölge yetkilileri tarafından izlenmekteydi. Bundan dolayı Ermeniler aleni bir isyan hareketine girişememekteydiler. Bu duruma çözüm arayan Ermeniler çareyi İslam dinini kullanmakta buldular. Sivil halkın çoğunluğunu tanıyan yetkililer Süveydiye'ye gelen sofilere ve dervişlere karışmıyorlardı. Ermeniler de bu durumdan faydalanmaya çalışmışlardır.

Ermeniler isyan hareketlerine bir müddet ara verdikten sonra 4 Eylül 1899 tarihinde Halep Vilayeti'ne, Musa Dağı'ndaki Yoğunluk Köyü yakınlarında dört-beş eşkiya dolaştığı ihbarı gelir. Halep Vilayeti bu durumun araştırılması için Antakya Kumandanlığı'nı görevlendirir. (BOA, DH.TMİK.M., 75/49) Antakya Kumandanlığı'nın araştırması neticesinde bu kişilerin Süveydiye sahilinden derviş kılığında gelen kişiler olduğu ve aslında yabancı oldukları ortaya çıkmıştır. Derviş kılığında gelen kişiler köylere girmeyip Musa Dağı eteklerinde dolaşmaktadırlar. Süveydiye askeri müfrezeleri de bu kişileri takip altına almışlardır. (BOA, DH.TMİK.M., 75/49) Dâhiliye Nezareti, Halep Vilayeti'nden, bu kişiler için ne tedbir gerekiyorsa alınmasını ve her hâlükârda bu kişilerin elde edilmesini istemiştir.

Halep Vilayeti, derviş kılığına girmiş Ermeniler hakkındaki ön araştırmasını Dâhiliye Nezareti'ne 12 Eylül 1895'te gönderdiği telgrafta bildirmiştir. Araştırmaya göre bu kişiler Ma'mûret-ül Aziz ahalisinden olup toplam 11 kişidirler. Yurtdışına çıkmak amacıyla İskenderun'a gelmişler ve buradan kaçmayı planlamışlardır. (BOA, DH.TMİK.M., 75/49) İskenderun'da işleri rast gitmeyen derviş kılıklı kişiler burada yurtdışına gidecek bir vapur bulamamışlardır. Antakyalı olup İskenderun'da oturan iki Ermeni de bunlara yurtdışına gidebilmeleri için Süveydiye'ye gitmeleri gerektiğini bildirmiştir. Bu iki Ermeni Ma'mûret-ül Aziz Ermenilerine Musa Dağı'na gidebilmeleri için yardım edip yol göstermişlerdir. Bityas köyü yakınlarına gelen on bir Ermeni on beş gün kadar Musa Dağı'nda yaşayarak Süveydiye'ye bir yük gemisinin gelmesini beklemişlerdir. (BOA, DH.TMİK.M., 75/49)

Seraskerlik Makamı bu kişilerin ahaliyi kışkırtmak amacıyla geldiklerini göz önünde bulundurarak Süveydiye'de dolaşmalarına müsaade edilmemesini ve bunların bir an önce tutuklanarak gerçek amaçlarının öğrenilmesini istemiştir. (BOA, DH.TMİK.M., 75/49) Ancak Seraskerlik Makamı'nın bu telgrafi Halep Vilayeti'ne ulaşana kadar bu şahıslar bölgeden kaçmışlardır. Derviş kılığındaki kişiler 12 Eylül 1899 tarihinden birkaç gün önce Süveydiye sahilinden bir kayık tutarak Süveydiye'den kuzeye doğru hareket ederek uzaklaşmışlardır. (BOA, DH.TMİK.M., 75/49) 23 Eylül'de Halep Vilayeti, sahilden vapurla uzaklaşan bu kişilerin Süveydiye'ye ipek kozası almaya gelen bir İtalyan gemisine binerek kaçtıklarını öğrenmiştir. (BOA, DH.TMİK.M., 75/49) Bunun üzerine derviş kılığındaki 11 kişinin nasıl olup da birdenbire ortadan kaybolduğunu soruşturan Dâhiliye Nezareti ihmali olanların cezalandırılması yoluna gitmiştir. (BOA, DH.TMİK.M., 75/49)

Ermenilerin isyan hazırlıkları için Müslüman ahaliyi de kullanması Süveydiye’de görülen olaylardandır. Yine Ma’mûret-ül Aziz Vilayeti ahalisinden olan Tatyus Veled-i Kigork isminde bir şahıs Süveydiye’ye halkı kışkırtmak amacıyla gelmiştir. Ancak kendisinin hem yabancı hem de Ermeni olması dolayısıyla dikkat çekeceğinin farkında olan Kigork, kendisine 20 Ekim 1899 tarihinde Müslüman köylülerden Abdülcebbar bin Abdullah ve Arif bin Mehmed isminde iki kişi tutmuştur. (BOA, DH.TMİK.M., 75/49)

Musa Dağı’ndaki Hıdır Bey Köyü’nde devriye gezen askerler silahlı olarak gezen bu üç kişiyi yakalamıştır. Bu kişiler “*Antakya Asâkir-i Şâhâne Kumandanı*” huzuruna götürülerek üzerleri aranmıştır. Bunların üzerinden Türkçe ve Arapça yazılı iki mektup, Ermenice yazılmış iki kağıt ve üzerinde Fransızca harfler bulunan bir marka çıkmıştır. Soruşturma neticesinde Tatyus Veled-i Kigork, Süveydiye’ye fesat çıkarmak amacıyla geldiğini ve bu iki Müslüman şahsı ücretle tuttuğunu itiraf etmiştir. (BOA, DH.TMİK.M., 75/49) Bu kişiler Tatyus Veled-i Kigork’un buradan Kıbrıs’a geçmesine yardımcı olacaklar, Kigork da Kıbrıs’a giderek oradaki Ermeni halk ile görüşecek ve Süveydiye’deki Ermenilerin ayaklanma çıkarmaları halinde onlara yardımcı olmaları talebinde bulunacaktır.

Tatyus Veled-i Kigork, Süveydiye’ye döndükten sonra Abdülcebbar bin Abdullah ve Arif bin Mehmed isimdeki kişiler Kigork’u Zeytun’a götürmek üzere Zeytunlu bir Ermeni tutmuşlar ve bu adama da peşin olarak on sekiz lira vermişlerdir. Bunların kendileri tarafından itiraf edilmesi neticesinde bu üç kişi Antakya Kumandanlığı tarafından tutuklanmıştır. (BOA, DH.TMİK.M., 75/49)

Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti'nde toplumsal huzuru sağlamaya çalışan Ermeniler olduğu gibi bu huzuru bozmaya gayret eden ancak muvaffak olamayan isyancı Ermeniler de mevcuttur. Bu Ermeniler İslam dinini ve Müslüman halkı da para ile kendi oyunlarına alet etmeye çalışmışlardır. Nitekim onları alet etmeye de muvaffak olmuşlardır. Ancak Osmanlı Devleti'nin son zamanlarda bu bölgeye gösterdiği hassasiyet dolayısıyla da isyancı Ermeniler, asli emelleri olan isyan çıkarma işinde başarılı olamamışlardır.

Bu olaylar üzerine Antakya'nın diğer bölgelerinde eşkıyalık yapan Cabra adından birinin de öldürülmesi hem Ermeniler hem de Müslümanlar için sevindirici bir haber olmuştur. Bu Ermeni eşkıyası hem Ermenilere hem de Müslümanlara eziyet etmekteydi. Bundan dolayı Antakya genelindeki köylerden toplam seksen Ermeni Protestan cemaati ve onların liderleri Padişaha teşekkürlerini sunmuşlardır. (BOA, DH.MKT., 2475/128) Osmanlı Devleti, meydana gelen bu olaylardan dolayı Adana, Payas, İskenderun ve Süveydiye'de Ermeniler olduğu için bu bölgedeki denetimin artırılmasını istemiştir. Mersin ve Silifke'de ciddi bir Ermeni nüfusu bulunmadığından buralarda sadece gözcü birlikler bulundurulacaktı. (BOA, Y.PRK.ASK., 164/33) Müslümanları da emellerine alet etmeye çalışan Ermeniler alınan bu tedbirlerden dolayı yine bir müddet isyan hareketlerine ara vermişlerdir.

2.3. MUSA DAĞLI PAPAZIN AMERİKA'DA MAHKÛM EDİLMESİ

Osmanlı Devleti, Süveydiye Ermenileri ile uğraşırken Musa Dağı Ermenileri arasında ihtilal taraftarı olmayanlar da vardı. Özellikle Yoğunluk Köyü Protestan Cemaati Reisi olan İstefan Yarbuzluyan Ermeni köylülerin Hınçak Cemiyeti'nin faaliyetlerine alet olmamalarını istemiştir. Bunun üzerine Süveydiye'de hakarete maruz kalarak kovulan İstefan Yarbuzluyan Amerika'ya gitmek zorunda kalmıştır. Amerika'da

hapse atılan İstefan Yarbuzluyan, Padişah II. Adülhamit'e 15 Mart 1900 tarihinde bir mektup yazarak yardımını istemiştir. Üç sayfalık bu mektup 1895 yılında başlayan Ermeni olaylarının özeti, gelişimi ve Yarbuzluyan'ın Amerika yolculuğunda ve Amerika'da yaşadığı olayları anlatmıştır²³. İstefan Yarbuzluyan, 15 Mart 1900 tarihinde padişaha gönderdiği mektupta Süveydiye'deki konumunu ve Süveydiye'den çıkış sebeplerini şu şekilde anlatmaktadır:

“Kulları, Devlet-i Âliye tebaasından ve Protestan Cemaati'nden olub Haleb Vilayeti dâhilinde Antakya Kazası'nda Süveydiye Nahiyesi'ne tabi Yoğunluk nâm-ı karyede Protestan cemaatinin ruhâni reîsi olub karye-i mezkûr ile hem civar diğer beş Ermeni karyeleri meyânesinde rûhânî hudmetle meşğul iken bundan altı sene mukaddem Hınçak nâm şirket-i fâsidesi tarafından Mürsel Ağa ser nâm sergerde çend nefer refikleriyle mezkûr karyelere gelüb safderûn ahâlîyi, hükümet-i seniyye aleyhinde isyana tahrik itmekde iken bu kulları hayatını ölüme teslim iderek karye be karye gezüb ruhaniler ile maiyetde şifahen avam nâs-ı külliyyen la'niyen bu meşsedelerin gezilerinden aldanmayub kendi hükümetlerine sadık ve muti' bulunmaları için va'z iderek çalışmasıyla ahaliye kendileriyle mefzun bulunmadıklarından bu tarafı terke mecbûr olub Zeytun'a gitmişlerdir. Ahiren Kıbrıs'dan gelen Yigirmi yeni Hınçaklar birkaç cahil gençlerden mââde ahâlîyi celb idemediklerinden bu neşt-i zivân anarşistlerin itmediği fenalık kalmadı. Bir taraftan İslam komşuların hayvanat ve eşyalarını cebren alub zavallı yolcuları pek zalimâne bir suretde kulaklarını parmaklarını burunlarını keserek katliderek diğer taraftan kendülere karşı olan Hıristiyanların bağ ve bağçelerini harab, hânelerini ihrak kendülerini katlitdiler. Kullarını dahi katlitmek maksadiyle leylen hane-i âcizâneme gelmişler ise bulmadıklarından eşyâ-yı yetîmeme alub gitmişlerdir. Kulları ise bilâ futur daha ziyâde gayretle ahâlîyi bu meşsedelerin tehdidinden korkub fesâdlarına teslim olmasınlar deyü çalışarak şâyân-ı şâhânedede muvaffak olmuş isem de hayatıma olan kasdları için Antakya'ya firâra mecbûr oldum.” (BOA, Y.MTV., 213/90)

Yarbuzluyan, Antakya'ya kaçtıktan sonra eşinin ölümü üzerine dört yaşında olan kızını alarak ilim tahsil etme amacıyla Amerika'ya gitmek üzere yola çıkmıştır. Kıbrıs'ta Hınçak Şirketi'ne mensup üç kişinin fesat çıkarma amacıyla Süveydiye'ye doğru yola çıktığını öğrenen Yarbuzluyan durumu Süveydiye'nin Devlet-i Âlî'ye sadık Ermenilerine haber vererek bu kişilerin Osmanlı Devleti'ne girişlerini engellemiştir. Hatta bu duruma isyancı Ermeniler ve Hınçak Şirketi mensupları gücenerek İstefan

²³ İstefan Yarbuzluyan'ın gönderdiği mektup ve transkribi için bkz. Ek: 7-8

Yarbuzluyan'ı Atina'da basılan Ermenice İtkan isimli gazetede şu şekilde hedef göstermişlerdir:

“Yoğunluk Protestan Rûhânîsi İstefan Yarbuzluyan nâm-ı millet haini memlektde iki hükümetden para alarak çok kimselerin sebab-i mahbûsi olmuş ve bu dinsiz, İslam olmağa karar itmiş Payas civarında Çokmerzemin'i kurtarmış olan şol millet kahramanı Şahin hakkında Kıbrıs'dan yazmasıyle Zeytun civarında üç bin Ermenileri kırmış olan şol zalim Kaimakam Ali Beg me'muriyetiyle gelüb çok gâdr ve zulmden sonra nice kimseleri mahbus ve kırk kadar Ermeniler dahi idâma hükm olunmuşlardır. Şimdi bu millet hâini hükümetin bir câsusu hâlinde Amerika'ya gitmişdir. Bu mel'ûn ile li-zilli muâmele lazım idüğünü siz biliyorsunuz. Uyanık olunuz ve saire.” (BOA, Y.MTV., 213/90)

Yukarıda görüldüğü üzere İtkan gazetesinin bu ilanı üzerine her yerde ve özellikle Amerika'daki Ermeniler ve Hınçaklar bir an evvel Yarbuzluyan'ın katline karar vermişlerdir. Bunun yanında Yarbuzluyan'ı bulanlara mükâfatlar va'd olunmuştur. (BOA, Y.MTV., 213/90)

Yarbuzluyan, Amerika'ya gittikten sonra orada çeşitli sebeplerle hapse mahkûm edilmiştir. (Geniş bilgi için bkz. Ek 7-8) İstefan Yarbuzluyan, Amerika'da hapisten kurtulmanın imkânsız olduğunu anladığı için de Padişaha hitaben gönderdiği mektubunda padişahıtan şu şekilde yardım istemiştir:

“Rızam olmayarak çocuğum, hiç yüzünü görmemek, mektub yazmamak ve nerede olduğunu bilmemek şartıyla diğer birine evlâd olmak üzere virilmiştir. Bana âid olan cümle şeylerim idâremden çıkmıştır. Kollarım pek işkencelü tamûr zinciriyle rabt olunub mel'ûn habîs Türk deyû bervâde-i(?) sürüklenmişim. Sabah sakal ve bıyığım tıraş idilmiştir. Elbisem üzerimden alınub hakâret elbisesi giyindirilmişim. Gayet hakîr ve ağır nizâmlar altında ezilmişim. Bir misâl kâfidir: Hiç kimsenin bakmayub hiç söylemeli değildir. Menfûrdan maâdâ şöyle ki: Üç seneden berû bir lûğat bile söylemiş değilim. Bütün gün fabrikanın ağır işlerinde çalışub giceleri de çifte kilidlü bir ıssız odada gözyaşlarıyla karanlık saatlerimi geçiriyorum. İşimin ağırlığı sebebinden sol gözüm tekemmülen sekiz mâh akdem kör olmuş ve hiç görmez ay semâ sükût itmiş, ay zemin kanımızı ihfâ itmiş. Aman aman Cenâb-ı Hak hatırı için olsun Rasûlullah aşkı için kudretlü azîmetlü şefkatlü padişâh-ı âlempenâh efendimiz hazretlerinin ism-i celîli ve şan ve şöhreti hatırı için olsun devlet ve vatan uğruna canını ölüme teslîm iderek nice hizmet ve sadâkatde bulunduktan sonra şimdi ğarîb bir diyarda zulme kurban gitmiş ve ağır zulüm altında ezilmekte olan şu bîkes, metrûk ve maktûr kullarını şâyan-ı şâhânedede lütfen ve merhameten şu halli mağdûriyetimin hakkımın ihkâfiyle tahlis bâbında icâb iden emirdârıde efendim hazretlerindedir.” (BOA, Y.MTV., 213/90)

Mektubun son satırlarındaki “... *Cenâb-ı Hak hatırı için olsun Rasûlullah aşkı için ...*” ifadesi, İstefan Yarbuzluyan’ın hem Müslüman hem de II. Abdülhamit’in ajanı olabileceği düşüncesini doğurmaktadır. Zira Protestan olmasına rağmen “Rasûlullah” ifadesini kullanması dikkate değerdir. Ancak Yarbuzluyan’ın mektubunun, aşağıda ifade edeceğimiz gibi Bab-ı Âlî tarafından bir yılı aşkın bir süre sonra değerlendirilmesi bu ihtimali zayıflatmaktadır.

İstefan Yarbuzluyan yukarıda da bahsettiğimiz gibi 1895 yılı olaylarının başlamasından ve Hınçak Şirketi aleyhine çalıştığından dolayı Hınçak Şirketi tarafından hain ilan edilmiştir. Bunun üzerine Amerika’ya gitmek üzere yola çıkan Yarbuzluyan, Kıbrıs’ta vapurda iken Atina’da çıkan İtkan isimli Ermenice gazetenin kendisini hedef gösterdiğini öğrenmiştir. Zaten başına ödül koyulduğundan Amerika’daki Ermeniler de Yarbuzluyan’ı beklemektedirler.

Yarbuzluyan, Amerika’ya ulaştıktan sonra daha beş yaşında olan kendi öz kızını taciz ettiği suçlaması ile karşı karşıya kalmıştır. Bunun üzerine kendine avukatlık yapacak kişiler de özellikle mahkemede kendini savunmamışlardır. Bu sebepten on beş yıl hapse mahkûm edilen Yoğunluk Köyü Protestan Ruhani Lideri İstefan Yarbuzluyan, Osmanlı Padişahı II. Abdülhamit’e 15 Mart 1900 tarihinde mektup yazarak padişahın yardımını istemiştir. Dışişleri Bakanlığı da bu mektup üzerine bir yılı aşkın bir süre sonra 4 Nisan 1901 tarihinde Osmanlı Devleti’nin Washington Büyükelçiliği’ne bir haber göndererek Yarbuzluyan olayının araştırılmasını ve gereğinin yapılmasını istemiştir.

2.4. MUSA DAĞI OLAYI ÖNCESİ SÜVEYDİYE'DE ERMENİ OLAYLARI

2.4.1. 1901-1904 Yılları Arasında Süveydiye'de Ermeni Olayları

Osmanlı Devleti, 1895 yılında olduğu gibi Süveydiye'de de başlayarak devam eden Ermeni isyan hareketlerinin Avrupalı devletler tarafından desteklendiğinin farkındaydı. Avrupalı devletlerin başında gelen İngiltere'nin donanması çok kuvvetli olduğundan işgal edeceği ülkeye asker sevkiyatının büyük bir kısmını deniz yolu ile yapacaktı. Aynı şekilde diğer devletlerin de Osmanlı Devleti'ni işgal etmek için sahil bölgelerini bilmeleri ve bu bölgelere hâkim olmaları gerekiyordu. Bunun farkında olan Avrupalı devletler de Süveydiye'nin limanı olmasından dolayı buradaki Ermeniler ile irtibata geçmek istemişlerdi. Bunda çok başarılı olamayan Avrupalı devletler, en azından Musa Dağı'nda bulunan eşkıyaya destek olmayı amaçlıyordu. Osmanlı Devleti'nin bölgedeki tedbirleri daha sonra artırmasından dolayı bu fesat hareketleri engellenmiştir. 1895-1900 yılları arasında yoğun olarak yaşanan Ermeni isyanları 1901-1909 yılları arasında münferit hareketler olsa da çok az sayıya düşmüştür.

1 Temmuz 1901 tarihinde Seraskerlik Makamı'ndan Bâb-ı Âlî'ye gönderilen telgrafta Süveydiye'de vergi toplamak üzere köylere giden görevlileri korumak amacıyla, görevlilerin yanlarında iki asker gönderilmiştir. Ermeni köylülerden bir tanesi vergi toplamaya yardımcı olan askerlerden adı Mehmet olanın üzerine atlamış ve askeri, bıçakla yaralayarak öldürmüştür. Bunun üzerine Tabur Kolağası Hüseyin Ağa olayı araştırmak üzere bu bölgeye gönderilmiştir. Hüseyin Ağa yaptığı tahkikat neticesinde Mehmet adındaki Osmanlı askerini yaralayıp öldüren Ermeni'yi tutuklayarak Halep ve Adana Fevkalâde Kumandanlığı'na teslim etmiştir. Kumandanlık da bu olaydan dolayı bu Ermeni'yi tutuklatmıştır. (BOA, Y.PRK.ASK., 171/20)

Süveydiye'nin sahilde olması dolayısı ile yabancı gemiler veya kayıklar rahat bir şekilde Süveydiye'ye yanaşabilirlerdi. Bu yanaşmayı engellemek amacıyla Halep Vilayeti Asi Nehri'nin Akdeniz ile birleştiği noktaya 15 Haziran 1904 tarihinde bir karakol kurdurarak bu karakola Akdeniz'i sürekli gözetleme görevi vermiştir. (BOA, A.MKT.MHM.,654/15-İ)

Osmanlı Devleti'nin aldığı bu tedbirlere rağmen Süveydiye Ermenileri dışarıdaki komitelerden haber almayı sürdürmeye çalışmıştır. 9 Ağustos 1904 tarihli belgede yabancı postalar vasıtasıyla dış ülkelerde bulunan komitelerden Süveydiye'deki komitelere mektuplar geldiği anlatılmaktadır. Bu mektuplar, Antakya Muhakemesi azalarından Mardir ve Mumcu Serkis, Süveydiye'nin Kebûsiye Karyesi muhtarı olan Balcı Yusuf ve biraderi, İskenderun'da oturan Şerbetçi Avkat adındaki kişiler tarafından yabancı postalardan alınarak fesat komitelerine ulaştırılmıştır. (BOA, Y.PRK.ASK., 219/96) Bunu tespit eden Osmanlı Devleti gecikmeksizin şahısları yakalayıp adalet önüne çıkarmıştır.

2.4.2. Ermenilerin Gizlice Toplanarak İsyân Planlaması

Osmanlı Devleti'nin bütün çabalarına rağmen bir müddet duran ve daha sonra harekete geçen Süveydiye'deki Ermeni çeteler 1906 yılında tekrar ortaya çıkmışlardır. Süveydiye Ermenileri arasında Mısır ve Cenova'daki fesat komiteleri tarafından gönderilen fesatçılar bulunmaktaydı. Hatta Antakya'nın Almanya Konsolosluğu'nu vekâleten yürüten Mardiros Ağa, çocuklarından birini Mısır'a göndermiş ve aynı zamanda kendi evinde de cemiyet lehine toplantılar yapmıştır. Halep Vilayeti'ne Ermenice yazılmış bir ihbarnamede bunlar açık şekilde anlatılmıştır. (BOA, Y.PRK.ASK., 238/132; BOA, İ.DH., 120/18) Bu ihbara göre Mardiros Ağa'nın iki oğlu da Antakya'da isyan hareketlerinde bulunmaktadır.

Padişah II. Abdülhamit, buna benzer ihbarların Haçin ve Genç Sancağı'ndan da alınması üzerine (BOA, İ.DH., 1444/54) konunun Meclis-i Mahsus'ta görüşülmesini istemiştir. Bunun üzerine 21 Nisan 1906 tarihinde toplanan Meclis-i Mahsus, Ermeni olayları ile ilgili karar almıştır. (BOA, İ.DH., 1444/54) Padişah da başyaveri aracılığıyla bu kararın Ermenilerin meskûn olduğu tüm vilayetlere gönderilmesini istemiştir. (BOA, İ.DH., 1444/54) Bu karar, Osmanlı Devleti'ndeki tüm Ermenilere yönelik ilk karar olması dolayısıyla önemlidir.

Meclis-i Mahsus'un ülke genelindeki Ermenilerin tamamını kapsayacak nitelikte karar almasının sebebini ise 21 Nisan 1906 tarihli Meclis-i Mahsus kararında şu şekilde takip etmekteyiz:

“... Mezkûr Telğrafnâmelerin, Haçin'de Bahadıryan Minas namında bir Ermeninin riyasetinde bir cem'iyet-i fesâdiye teşkil iderek ahâlîyi iğfâl ve teşvik eylemek üzere bir takım fedâiler intihâb ve şimdiye kadar yedi yüz lira cem' itdikleri ve bir taraftan dahi iâne cem'ine devam olunmakda bulunduğu ve Kurban Bayramı'ndan beri Haçin'e birçok esliha ve cebhâne idhâl ve cem'iyet-i mezkûre mensûbunun hânelerinde ve şehrin muhtelif mevâkiinde ihfâ idildiği ve bunların Haçin'deki Kışla-i Humâyun'u ihrâk yahud niam ile berhevâ etmek veya Asâkir-i Şâhâneyi tesmîm eylemek tasavvurât-ı mel'ünânesinde Haziran ve Temmuz aylarında Haçin'de bir iğtişâş i'ka' etmek üzere teheyüâtta buldukları ve yulbaşî münasebetiyle mahal-li mezkûrde aleni ba'zı nümâyişler icrâ itdikleri ve Mahallî Nâib'in bevâyişe dair eline geçen bir mektubu altmış beş lira mukâbilinde ihfâ eylediği ve Süveydiye ve Antakya Ermenileri beyninde bir takım harekât-ı hafîye vuku' bulmakta ve bunları Mısır ve Cenova'daki Komiteler tarafından teşvik idilmekte ve Antakya Almanya Konsolosluğu'nun muvakkit vekîli Mardiros Ağa'nın hânesinde cem'iyetler akdolunmakta olduğu ve merkûmun bir oğlunun Mısır'a gönderildiği ve diğer iki oğlunun Antakya'da mefsedetde bulunmakta oldukları ihbâr idilüb ancak bu babda bir emâret-i kaviye bulunamadığı ve Haçin Hümayunu'nun istikmâl-i esbâb-ı muhâfazası için tedâbir-i ihtiyâtiyye'ye tevessül olduğu ve Haçin Kaimakam Vekiliyle birlikde tahrîrât icrâsiyle eslihâ ve cebhânenin zâhire ihrâcî Mahallî Kumandanlığı'na iş'ar kılındığı bildirildiği gibi Genç Sancağı Bidâyet Mahkemesi Zabt Kâtibi Mustafa Hamdi imzasıyla gelen ihbarnâmede dâhi Ermenilerin Anadolu'da bir şûriş çıkarmak ve tasavvurât istimdârâtında bulunmakta olduklarından...” (BOA, İ.DH., 1444/54)

Görüldüğü üzere Meclis-i Mahsus'un toplanma sebebi ihbar edilen konuların öneminden kaynaklanmaktadır. Belgede görüldüğü üzere Haçin'e bir süreden beri silah ve cephaneye taşınıp saklanmaktadır. Haçin'de bulunan kışlanın yiyeceklerine zehir

karıştırılmak suretiyle Asâkir-i Şâhâne zehirlenecektir. Bu zehirlemeden sonra da Haziran ve Temmuz ayları içerisinde Haçin’de bir Ermeni ayaklanması çıkarılacaktır.

Antakya Ermenileri, Mısır ve Cenova’daki Hınçak Şirketleri tarafından tahrik edilmekte ve gizli isyan çalışmaları yapılmaktadır. Bunun için de Almanya’nın Antakya’daki geçici konsolosu Mardiros Ağa’nın evinde toplantılar düzenlenmektedir. Hatta Mardiros Ağa’nın bir oğlu Mısır’da, biri de Antakya’da Ermeni isyan hareketlerine öncülük etmektedirler. Ermeniler bu çalışmalarla Anadolu’da bir isyan çıkarma gayretindedirler. Meclis-i Mahsus da bu isyanları bastırmak adına toplanarak şu kararı almıştır:

“... mezkûr telğrafnamede muharrir-ül ism eşhâs ile bunların münâsebât ve muhâberâtda buldukları kimsenin ahvâl ve harekâtı, hükümet-i mahalliyece kendilerine sezdirilmeksizin tarassud ve tecessüs rivâyet-i vâkıa hakkında sûret ve vesâit-i münâsib ile tahkîkât mükâleme icrâ ve merkuamlar tarafından yazılan ve kendilerine gelen mektublar, usûl-u mahsus üzere hiyfâküşâd ve muayene ve Antakya Almanya Konsolosluğu vekâletinde bulunan Mardiros Ağa ile oğullarında tecessüs ve tahkik-i ahvâl ve harekâtdan iltizam-ı mahremiyet olunarak ve Haçin’de şübhe idilen mahaller mezkûr kumandanlığın cümle-i iş’ârından olduğu vechle cihet-i mülkiye ve askeriyece müttahiden dağdağasızca tahrîri ... sıhhati tebyîn ettiği halde zîmedhal olan eşhâsı hemen derdest idüb cihet-i adliyece usûl ve kanun dairesinde ta’mîk-i tahkîkât...” (BOA, İ.DH., 1444/54)

Verilen kararın ilk kısmında, fesat hareketleri aleni bir şekilde görülen Mardiros Ağa ve oğulları takibe alınacak ve kendisine gelen mektuplar gizli bir şekilde okunup içeriği anlaşılacaktır. Haçin’de ise olaylara karışan kişilerin suçları tam olarak ortaya çıkarılarak tutuklanıp adli makamlarca yargılaması yapılacaktır. Bu olayların ciddiyetini gören Meclis-i Mahsus, adı geçen ve ülkenin genelinde tehlike görülen yerlerde ne yapılması gerektiği ile ilgili şu şekilde karar almıştır:

“... maahêzê mahal-i muharrirede ve sair şübhe olunan yerlerde cihet-i mülkiye ve askeriyece bir kat daha iltizâm-ı ta’yinât olunarak her nerede esliha-i memnûa ve eczâ-yı muhribe ve mevâd-ı müştâ’le bulunur ise hemân müsâderesiyle sâhiblerin de derhal muhakem-i adliyeye teslim kılınması ve Genç Sancağı Bidâyet Mahkemesi Zabt Kâtibi Mustafa Hamdi Efendi’nin ma’lûmât ve ifâdâtı neden ibaret ise Genç Sancağı müferriki tarafına bilistima’ tahrîrâtla ve dikkat-i şâyân-ı ehemmiyet ve mühim ve müsta’cel olduğu halde şifre telğrafla bil-etrâf bildirilmesi

zımında icâb idenlere teblîğât-ı lâzıma îfâsı tezkî ve bu babdaki evrâk leffen arz ve takdim kılınmış olmağla kâtibe-i ahvâlde emr-ü ferman hazret-i veliy-ül emr efendimizindir.” (BOA, İ.DH., 1444/54)

Osmanlı Devleti, Ermenilerin yaşadığı hemen her yerde olayların çıkması sebebiyle bu şekilde karar almıştır. Kararda önce Haçin, Genç ve Süveydiye’de çıkan olaylar dile getirilerek Haçin ve Genç’te alınacak gerekli tedbirler sıralanmıştır. Bunun akabinde Süveydiye’de Almanya Konsolosluğu’na geçici olarak vekâlet eden Mardiros Ağa’nın faaliyetlerinin gizlice takip edilmesi istenmiştir. Son olarak da bu konular ile ilgili askeri ve mülki tedbirlerin gecikmeksizin alınması ve silahlı eşkıyalar görüldüğü takdirde hemen tutuklanarak adalet önüne çıkarılması istenmiştir.

Sadrazam Avlonyalı Mehmed Ferid Paşa tarafından aynı gün Padişaha sunulan bu karar padişah tarafından da onaylanmıştır. Ancak padişah iki gün sonra bu karara *“Ermeni sâkin olan bilcümle vilâyet-i Şâhâne’ye teşmîlîyle beraber evrak-ı muzırranın men’ ve derdestini de ilâve-i teblîğât kılınmak üzere ...”*(BOA, İ.DH., 1444/54) maddesini de eklemiştir. Bunun için Osmanlı aleyhinde olan mevcut bütün belge ve yayınların toplanması da Meclis-i Mahsus Kararı’na eklenmiştir. Aynı zamanda yukarıda görüldüğü gibi padişahın isteği üzerine bu karar Ermenilerin meskûn olduğu vilayetlere de gönderilmiştir.

Osmanlı Devleti’nin aldığı bu tedbir Ermenilerin yaşamış olduğu vilayetlerde uygulandığından, bu dönemde büyük çaplı isyan hareketleri vuku bulmamıştır. Süveydiye’de de aynı şekilde alınan tedbirler Ermeni isyanlarının çıkmasını engellemiştir.

Osmanlı Devleti, Ermenilerin uzun zamandan beri isyan çıkarmalarına rağmen Ermenilere karşı adaletli tutumundan taviz vermemiştir. Buna şu örnek verilebilir: 22 Mayıs 1909 tarihinde Süveydiye’de devriye gezen Mülâzım-ı Sâni İbrahim Efendi,

elindeki silahla ve yanındaki polislere de emir vererek dört Ermeni üzerine ateş açmışlardır. Bu dört Ermeni'nin içinde Antakyalı olan Armanak Efendi bu ateş sonucunda hayatını kaybetmiştir. Olayın mahkemeye taşınması sonucunda İbrahim Efendi ve yanındaki bir polis memuru Osmanlı adli makamlarınca tutuklanıp cezaevine konmuşlardır. (BOA, DH.MKT.MHM., 2852/17) Bu tür olaylar, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde iddia edilenin aksine Ermenilere yönelik bir yok etme politikası uygulamayacağına örnek teşkil etmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MUSA DAĞI OLAYI

3.1. İTİLAFA DEVLETLERİNİN AKDENİZ PLANI

Osmanlı Devleti'nde Ermenilerle ilgili ikinci dönem reform girişimleri Sultan II. Abdülhamit tahttan indirildikten sonra II. Meşrutiyetle birlikte yeniden başladı. Jön Türkler, meşrutiyeti Avrupalı devletlerin yardımıyla başarabilmişlerdi. Meşrutiyet dönemi başladıktan sonra kendileri için istenilen özerklik ortamının oluşturulmadığını gören Taşnaklar ve Hınçaklar eski yöntemlerine devam ettiler. İngiltere, Fransa ve Rusya da İttihatçıların kendilerinden yüz çevirerek Almanya'ya yakınlaştıklarını görünce yeniden reform konusunu gündeme getirdiler. Bu dönemde Ermeni çeteleri, büyük bir devletin desteği olmadan bağımsız Ermenistan devletinin kurulamayacağını kesin bir şekilde anlamış bulunuyorlardı. (Selvi, 2006: 11) Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nde yaşayan Ermeniler, Osmanlı Devleti'nin ekonomik ve siyasi yönden zayıfladığı dönemde bloklara ayrılmış olan Avrupalı devletlerin gündem maddelerinden birini oluşturmuştu. (Yazıcı, 2006: 255)

Rusya'nın, Ortodoks Balkan milletlerini himaye etmesi Osmanlı Devleti üzerinde bir baskı unsuru haline gelmişti. (Yazıcı, 2006: 255) Rusya'yı, Osmanlı Devleti üzerinde hâkim güç olarak görmek istemeyen İtilaf Devletleri ise Osmanlı tebaasından olan farklı milletleri himaye altına almaya yöneldiler. Ermenilerin de 19. yüzyıl itibariyle giderek Katolik mezhebine kaymalarından dolayı Ermeniler, Fransa'nın ilgi alanına girmiş oluyorlardı. Ancak Fransızların Ermenilere olan ilgisini bu yüzyıldan başlatmak doğru olmaz. Çünkü 16. yüzyılın ilk yarısından 20. yüzyıla kadar Fransızca

yazılmış 200'ün üzerindeki eser, Fransız kamuoyunu Ermeniler hakkında yeterince bilgilendirmiştir. (Yazıcı, 2006: 255-256)

Osmanlı Devleti'nin topraklarının gizli antlaşmalarla bölüştürülmesi esnasında sömürgelerini korumak isteyen Fransa, antlaşmalarda siyasi emellerine uygun olan yerleri istiyordu. Bu amaçla Fransa, Orta Asya yollarını kontrol ettiği için Mezopotamya'ya inmek, ayrıca Mezopotamya ve Akdeniz ticaretini de Suriye ve Lübnan'a yerleşerek korumak istemesinden dolayı (Hatipoğlu, 1999: 2) Doğu Akdeniz'e yerleşmek istiyordu. Osmanlı Devleti'nin toprak paylaşımı için İngiltere, Fransa ve Rusya arasında yapılan gizli anlaşma sonucunda Çukurova ve Orta Toros Tünelleri Fransa'ya bırakıldı. (Hatipoğlu, 1999: 3)

3.1.1. İtilaf Devletleri'nin Süveydiye Sahiline Saldırması

Fransa ve İngiltere gizli anlaşma yapmadan önce I. Dünya Savaşı'nın başlaması ile Osmanlı kara sularında, içinde top ve cephane bulunan devriye gemileri gezdiriyorlardı. Bu gemilerin bazıları da İskenderun, Süveydiye, Adana Karataş İskelesi, Şam ve Beyrut arasında tur atıyordu. Bölgede –bir önceki bölümde de bahsettiğimiz gibi- Ermeni varlığından daha önceden haberdar olan bu devletler, sahile yakın yerleri bombalayarak Ermeni köylüleri galeyana getirme ve onların da desteğiyle İskenderun ve Süveydiye'den çıkarma yapma peşindeydiler.

Osmanlı Devleti'nin, önce 2 Ağustos 1914'de Almanya ile gizli anlaşma imzalaması ve sonradan fiilen savaşa girmesi üzerine İngiliz ve Fransız gemilerinin bulunduğu Akdeniz'de 1 Ocak 1915 tarihinde Süveydiye sahilini gözetlemeler başlamıştır. 2 Ocak 1915'te Halep Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen ve bu olayı anlatan telgraf şu şekildedir: *“Dünki gün öğleden sonra saat dört buçukda Lazkiye cihetinden gelen bir harb sefinesi Süveydiye Nahiyesi sahiline takrible tarassuddan*

sonra yine geldiği Şam'a avdet itdiği Antakya Kaimakamlığı'ndan bildirildiği ma'ruzdur." (DH.EUM.6.ŞB., 2/67) Görüldüğü üzere 1 Ocak 1915, saat 16.30'da Şam'dan gelen İtilaf Devletlerine ait bir savaş gemisi Süveydiye'ye yaklaşarak Osmanlı sahillerinden istihbarat toplama teşebbüsünde bulunmuştur.

Musa Dağı'nın ve Ermenilerin bulunduğu bölgeleri bombalayan gemiler Ocak ayı boyunca bombalamaya devam etmiştir. 1 Ocak'ta ikinci bir bombalama olayı vuku bulmuştur. Doris isimli bir savaş gemisi Adana'da tren istasyonunu²⁴ bombalamıştır. Buradan Pınarbaşı taraflarını ve Belen'den İskenderun'a giden yük develerini bombalamıştır. Açılan ateş sonucunda yük develerinin bir kısmı telef olmuştur. (DH.EUM.6.ŞB., 2/67)

Anadolu'nun, Akdeniz'e açılan kapıları olan sahilleri boş bırakmayan İtilaf Devletleri 2 Ocak'ta ikisi İngiliz, biri Fransız olmak üzere üç gemi ile Arsuz'a bağlı olan Karaksi Karyesi'ni bombalamışlardır. Bu olay da Halep Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne şu şekilde bildirilmiştir:

"Dün gelüb bugün avdet iden iki İngiliz kruvazörü Arsuz açıklarında bir Fransız kruvazörüyle birleşerek tekrar İskenderun Limanı'na geldiğini şimdi limanda ikisi İngiliz biri Fransız olmak üzere üç kruvazör bulunduğu ve diğer düşman sefinesi Arsuz'a tabi Karaksi nam-ı diğer Çikane Karyesi civarında sahili bombarduman itdiği tilfonla Arsuz'dan bildirildiği İskenderun Kaimakamlığı'nın iş'arı üzerine ma'ruzdur. " (DH.EUM.6.ŞB., 2/67)

Süveydiye'de bulunan Ermenileri hazır asker olarak gören İtilaf Devletleri, sahil şeridindeki askeri birliklerin gücünü kırarak burada Ermenilere ulaşmaya çalışıyordu. Bunun için 3 Ocak 1915 tarihinde de Osmanlı'nın Akdeniz sahillerini bombalamaya devam etmiştir. Osmanlı askerinden de bir karşılık gelmesini istemeyen İtilaf

²⁴ Bahsedilen yer, ihtimaldir ki Ceyhan veya Yakapınar Tren istasyonlarından biridir. Çünkü denize en yakın olan istasyonlar bunlardır. Yoksa Adana Tren Garı, denize uzak bir mesafede ve o dönemin şartlarına göre denizden Adana Garı'na top atışı yapabilmek imkânsız görünmektedir.

Devletlerinin, Zırhlı Doris savaş gemisini, sahili bombalamaya gönderirken İskenderun'da da bir nöbetçi gemi bıraktığını Osmanlı belgelerinde de görmekteyiz.

“Bugün kabl-i zevâl saat sekiz buçuk raddelerinde üç kruvazörden Doris zırhlısı Arsuz, Fransız Zırhlısı Payas cihetlerine gittikleri ve limanda kalan diğer İngiliz Kruvazörü kasabanın taht-ı re'sine aşırılmak suretiyle Pınarbaşı tepesine otuz kadar mermi şarapnel endaht itmiş ve hedefi bulmadığından şehrin cenub sahiline giderek mevki-i mezkûre kırk kadar gülle ve şarapnel yağdırmış olduğu ve aynı zamanda Payas ve Arsuz cihetlerinde top sadâları işidilmekte bulunduğu İskenderun Kaimakamlığının iş'arı üzerine arz olunur. Fİ 21 Kanun-i Evvel 330” (DH.EUM.6.ŞB., 2/67)

Belgeden de anlaşıldığı üzere İtilaf Devletleri Osmanlı Devleti'nin güçsüz kalmasından ve karşılık verememesinden dolayı, Akdeniz'deki sahil bölgelerini sürekli bombalamışlardır. İskenderun, Payas ve Arsuz'u ocak ayı boyunca bombalayan İtilaf Devletleri, 11 Ocak'ta yaptıkları bombalamada da bir Ermeni ailesinin yok olmasına sebep olmuştur. Bu husus Osmanlı Devleti'nin resmi yazışmalarına şu şekilde yansımıştır.

“Dünki gün akşamüstü zevâli saat dört raddelerinde Doris Kruvazörü sahil boyunca takiben Akçalı Karyesi hizasına gelerek karye civarındaki bahçeleri bombardıman itdiği ve bu esnada bahçelerin ilerisine sakine bir Ermeni ailesinden üç kadınla dört erkeğin mecrûh ve iki kız çocuğunun maktul olduğunu ve mecruhların tedavisi için belediye doktorunun i'zam edildiği İskenderun Kaimakamlığı'ndan iş'âr olunduğu ma'ruzdur.” (DH.EUM.6.ŞB., 2/67)

İtilaf Devletleri, bu belgede anlaşıldığı ve bir sonraki belgede de anlaşılacağı üzere sadece insanları değil, orada yaşayan insanların yararlandığı her şeyi bombalamışlardır. Nitekim İtilaf Devletlerini Akdeniz'de temsil eden Doris zırhlısının Akçalı Köyü'ne yaptığı bombardıman, köylerin civarındaki bahçelere yöneliktir. Ancak bahçeye yakın oturan bir Ermeni ailesinden üç kadın, dört erkeğin yaralanmasına ve iki küçük kız çocuğunun ölümüne sebebiyet vermiştir. Bu saldırıya uğrayan kişiler Ermeni ailesidir. Doris zırhlısı ise bu saldırıyı yaptıktan sonra hızlıca bölgeden uzaklaşmış ve gözden kaybolmuştur. Osmanlı yetkilileri ise diğer cephelerde de yavaş yavaş

kıpırdanmalar olduğundan, bu saldırılara karşılık verememiş ve geminin hemen uzaklaştığını Dâhiliye Nezareti'ne şu satırlarla bildirmiştir. “*Sefine-i Harbiye’sinin bir saat nokdadan sonra görmeniz haricine intikal eylediği İskenderun Kaimakamlığı’ndan bildirildiği ma’ruzdur.*” (DH.EUM.6.ŞB., 2/67)

Akdeniz sahilindeki köylerde hayatın durmasını isteyen İtilaf Devletleri özellikle insanların yaşamlarını sürdürmede onlara yardımcı olacak her türlü varlığı yok etme hedefindeydiler. Bunun için de 17 Ocak’ta sabah saat 08.00’den 10.00’a kadar iki saat boyunca Belen civarına ateş açmışlardır. Buraya ateş açmalarının sebebi ise İskenderun’a götürülen çok sayıda deve, keçi ve kaz bulunmasıdır. İtilaf Devletleri’nin üç gemisinin iki saatte seksen kadar mermi atması neticesinde mermilerin hiçbiri hayvanlara isabet etmemiş ve bir hasar meydana gelmemiştir. (DH.EUM.6.ŞB., 2/67)

17 Ocak’ta Belen’i bombalayan bir İngiliz ve iki Fransız gemisi İskenderun Limanı’na çekilmişlerdir. 19 Ocak’ta Halep Vilayeti’nden Dâhiliye Nezareti’ne gönderilen telgrafta ise gemilerin iki gündür sahile ateş açmadıkları bildirilmiştir. Ancak sahilde bir İtalyan tüccar vapuru olduğunu ve bu vapura İtilaf Devletleri gemilerinden kayıkla askerlerin gidip geldiğini fark eden İskenderun Kaymakamlığı bu durumdan şüphelenmiştir. Bu sebeple de İtalyan tüccar vapurunun personeline kıyı idaresi tarafından verilecek olan pratika²⁵ verilmemiştir. (DH.EUM.6.ŞB., 2/67)

İtilaf Devletleri’nin gemileri sahile çok yaklaşmadığından, gemilerden atılan mermiler hedefe ulaşmıyordu. Bunun için de demiryollarını tahrip etmek amacıyla iki İngiliz gemisi ile İskenderun Limanı’na 24 Ocak’ta keşif çıkarması yapmaya çalışan İtilaf Devletleri Osmanlı askeri ile karşı karşıya gelmiştir. Halep Vilayeti bu olayı Dâhiliye Nezareti’ne şu telgraf ile bildirmiştir:

²⁵ Kıyı Sağlık İdaresi tarafından verilen “Sağlıklıdır” belgesi.

“İskenderun Limanı’ndan ayrılmayan ma’ruz İngiliz sefîne-i harbiyesi vakt-i zevalde şimendifer hattını tahrib için istasyon karîbine asker çıkarmış ise de o civarda pusuda bulunan yedi kişilik bir jandarma müfrezesi ateşe başlaması üzerine vapurdan gelen ve düşman askerinin kayığını çeken istimbotdan mitralyöz isti’maline başlanmış ve bir saat kadar devam iden müsâdeme neticesinde jandarma efrâdından biri şehid ve dördü de el, ayak ve karınlarından mecruh oldukları ve düşmanın firar eylediği ve bu müsâdemeden düşman askerinden dahi takriben sekiz kişi maktûl veya mecrûh düşmüş ise de top himayesinde gemiye kaçırıldığı İskenderun Kaimakamlığı’nın iş’arı üzerine ma’rûzdur.”
(DH.EUM.6.ŞB., 2/67)

İngiliz askerlerinin sahile çıkmaları esnasında sahildeki Osmanlı ihtiyat kuvvetleri ile karşılaşması üzerine İngiliz askerleri tekrar denize kaçmışlardır. Osmanlı Devleti’nin sahildeki güvenlik güçlerinin ateş açması sonrasında İngilizler istimbottan, sahildeki 7 kişilik jandarma müfrezesine ateş açmışlardır. Bu ateşin sonucunda da bu yedi jandarmadan biri şehit olmuş, dördü de el, ayak ve karınlarından yaralanmışlardır. İtilaf Devleti askerleri ise yaralanmış olsalar da top atışları içinde savaş gemilerine kaçırılmışlardır.

İtilaf Devletleri, tren yollarını tahrip etme planı tutmadığından 28 Ocak’ta da telgraf santrallerini bozmaya teşebbüs etmiştir. Telgraf santrallerini bozmaya gelen düşman kuvvetleri gelirken yanlarında Ermeni halkını tahrik edecek broşürler getirerek Ermenilere dağıtmayı planlıyordu. Ancak Osmanlı askerlerinin durumu fark etmesi üzerine sahilde bulunan askerler duruma müdahale etmişlerdir. Düşman askerlerinin de karşılık vererek kendi gemilerine kaçtığı bu çarpışmada, mermi isabet eden “*Giridli Hüseyin*” adında bir Osmanlı askeri şehit olmuştur. (DH.EUM.6.ŞB., 2/67)

İtilaf Devletlerinin Ermenilerin bulunduğu bölgelerde Ermeniler ile bağlantıya geçmeye çalışması ve Ermenilerin de bunlara destek olarak ayaklanmalar çıkarması Osmanlı Devleti’ni azınlıklara karşı tedbir almaya sevk etmiştir. Bu sebeple Dâhiliye Nezareti 26 Mayıs 1915 tarihinde bir tedbir alınmasını istemiştir. Meclis-i

Vükelâ da 30 Mayıs 1915 tarihinde “*masum halkı katleden ve isyan çıkaran Ermenilerin harp harekâtı alanlarından uzaklaştırılarak Musul, Zor, Halep ve Suriye'nin bazı bölgelerine sevkleri*” için karar almıştır. (BOA, MV., 198/24)

3.2. MUSA DAĞI ERMENİLERİNDEN TEHCİR KARARINA İSYAN

İngilizlerin Mısır temsilcisi General Maxwell, Süveydiye sahillerine yapılacak bir çıkarmada burada bulunan Ermenilerin hemen kendilerine katılacağını bildiriyordu. (Yazıcı, 2006: 262) Ermeniler de bunu bildikleri için Osmanlı Devleti'nin yetkililerine baş kaldırarak (Süslü, 1990: 93) vergi ve kiralarını vermemişlerdir. Osmanlı Devleti 30 Mayıs'ta alınan Halep ve civarındaki Ermenilerin tehcir kararını 13 Temmuz 1915 tarihinde Musa Dağı'ndaki Ermeni köylerine bildirmiştir. (Shrin, 2004: 11)

13 Temmuz 1915'te Tehcir Kararı'nın Musa Dağı'na bildirilmesinden sonraki olayları Fransa'nın Port Said Limanı'na götürdüğü Ermeniler hatıralarında yazmışlardır. Ancak bu hatıralarda anlatılan olayların birçoğu birbiriyle bütünlük teşkil etmediğinden gerçeklerle uyuşmadığı kanaati hâsıl olmaktadır. Bunun yanında anlatılanların hem birbiriyle örtüşen hem de belgelerle örtüşen yanları da mevcuttur. Verjiné Svazlian'ın 2000 yılında Erivan'da Gitutiun Yayınevi'nden çıkan Ermenice, “Hayots Tseğaspanutyun. Akanates Veraproğneri Vkayutyunner Yerevan,” Ermeni Soykırımı - Hayatta Kalan Görgü Tanıklarının Anlattıkları- isimli kitabında yayınlanmıştır. Anlatılan hikâyelerin ses ve görüntü kayıtları da Ermenistan Cumhuriyeti Ulusal Bilimler Akademisi Ermeni Soykırımı Müze-Enstitüsü'nün arşivlerinde saklanmakta olduğu yazar tarafından belirtilmiştir. (Svazlian, 2000: 2)²⁶

²⁶ Bu kitabın Türkçe'ye çevrilmiş metni için bkz. <http://ermeni.hayem.org/turkce/vkayutyun.php?tp=ea&lng=tr&nmb=157> (15 Ekim 2011)

Bu kitapta geçen Musa Dağı Ermenilerinin hatıralarına bakacak olursak; bu hatıralarda olan bazı kısımlar gerçeklerle bağdaştırılabilmektedir. Bazı kısımlarda da Ermenilerin Türklere karşı yaptığı saldırılar anlatılmaktadır. Diğer kısımlar ise birbiriyle mukayese edildiğinde kendi aralarında çelişkili oldukları görülmektedir.

Bu hatıraları hem kendi aralarında hem de Osmanlı ve Fransız Arşiv Belgeleri ile kıyaslamamız gerekirse şu sonuçlar ortaya çıkmaktadır. 1885'te Musa Dağ'da doğan ve yukarıdaki eser içerisinde hatıralarını anlatan en yaşlı Musa Dağlı olan Movses Panosyan 13 Temmuz 1915 tarihinde tehcir kararının Musa Dağı'na ulaştığını bildirmektedir. Bu karar üzerine toplanan Musa Dağlı Ermeniler, şu kararı vermişlerdir: *"Ben burda doğdum, burda da öleceğim; ben köle gibi düşmanın emri altında eziyet çekerek ölmeye gitmem; ben burda tüfek elimde ölürüm; ama, muhacir olmam."* Bu karar üzerine Ermeniler köylerde tavuk dahi bırakmayarak Musa Dağı'na tırmanmaya karar vermişlerdir. (Svazlian, 2000: 279-306)²⁷ Movses Panosyan'ın bu kısma kadar anlattıkları yine Musa Dağı'nda 1891 yılında doğan Movses Balabanyan'ın anlattıkları (Svazlian, 2000: 279-306)²⁸ ile hemen hemen aynıdır.

1885 doğumlu olan Panosyan aynı hatırasında: *Hıdır Bey Hınçakları, Bay Ağası'yla birlikte Zeytun'a Türklere karşı savaşmaya gitmişlerdi. O yüzden, biz Musa Dağ muharebesine başladığımızda, Bay Ağası bize: "Bunlar benim ektiğim tohumlardır."* dedi. (Svazlian, 2000: 279-306)²⁹ Bay Ağası ismi 1895 yılında Yaver-i Ekrem Derviş Bey ile Halep Jandarma Kumandan Derviş Bey arasında geçen telgraflaşmada (BOA, Y.PRK.MYD., 17/11) Baron Ağası olarak geçmekte ve Hınçakların Musa Dağı'ndaki lideri olarak bildirilmektedir. Dolayısıyla belgedeki isim de Panosyan'ın hatırası ile örtüşmektedir.

²⁷ <http://ermeni.hayem.org/turkce/vkayutyun.php?tp=ea&lng=tr&nmb=156> (15 Ekim 2011)

²⁸ <http://ermeni.hayem.org/turkce/vkayutyun.php?tp=ea&lng=tr&nmb=157> (15 Ekim 2011)

²⁹ <http://ermeni.hayem.org/turkce/vkayutyun.php?tp=ea&lng=tr&nmb=156> (15 Ekim 2011)

Panosyan, hatırasında Türk askerlerin kendilerini dağa çıkarken gördüklerini ve kendileriyle: “Eşek gibi dağa çıkıp, yarın eşek gibi dağdan inip sürgüne gideceksiniz.” diye dalga geçtiklerini bildirmektedir. (Svazlian, 2000: 279-306)³⁰ Ancak 1891 doğumlu olan Balabanyan ise hatıralarında Türk askerinin çok fazla olduğunu bildirerek şu satırlara yer vermiştir:

“Henüz dağın orta yerine tırmanmışken, iki bin Türk askeri geldi.³¹ Bizim sadece üç yüz adet ağızdan doldurmalı av tüfeğimiz vardı; Türklerin sayısı ise çok fazlaydı. Bizimkiler o kadar yittiler ve her taraftan o kadar saldırıyorlardı ki, Türkler dağın altında Fransız askerlerinin saklandığını ve bize yardım ettiklerini sandılar. O iki bin askerin bir kısmı yok oldu, bir kısmı ise kaçtı.” (Svazlian, 2000: 279-306)³²

Hatta Balabanyan, asker sayısını o kadar arttırmıştır ki birkaç gün sonra gelen Osmanlı askerinin sayısını on beş bine çıkarmıştır. Bunu şu şekilde anlatmıştır:

“O iki bin askerin bir kısmı yok oldu, bir kısmı ise kaçtı. Aradan dört-beş gün geçti; on bin kişilik bir birlik geldi... Ertesi gün savaşmaya başladılar. Hava kararırken o on bin asker de kaçtı. O akşam, askerleri bodur ağaçların arasında kovalıyorduk. Asker kaçtı gitti; pek çoğu öldü. Birkaç gün sonra, Levşiye’den³³ mektup geldi; mektup on beş bin Türk askerinin Dürzü Dağı tarafından hücum etmeye geldiğini bildiriyordu.” (Svazlian, 2000: 279-306)³⁴

Svazlian’ın eserinde beş Musa Dağlı Ermeni’nin anısı bulunmaktadır. Aralarında en yaşlı olan ve o günleri tam olarak hatırlayabilecek yaşta olanların anılarını değerlendirmeyi uygun gördük.³⁵ Daha sonraki konularda de ele alacağımız bu anıların birbiriyle çeliştiği ve gerçeklerle uyuşmadığı noktaların çoğunlukta olduğu görülmektedir. Ancak bu çalışmada “Musa Dağı Ermenilerinin anlattıkları hikâyelere bakılacak olursa” soykırım kavramını Türkler için değil, Ermeniler için kullanmak daha

³⁰ <http://ermeni.hayem.org/turkce/vkayutyun.php?tp=ea&lng=tr&nmb=156> (15 Ekim 2011)

³¹ İkinci bölümde görüldüğü üzere Osmanlı bu dönemde zaten Birinci Dünya Savaşı’na girmişti. Halep Vilayeti Musa Dağı’na 2000 asker gönderme kudretine sahip değildi. Zaten olan asker de sınırları korumakla meşguldü.

³² <http://ermeni.hayem.org/turkce/vkayutyun.php?tp=ea&lng=tr&nmb=156> (15 Ekim 2011)

³³ Svazlian’ın kitabında bu isim Lavşiye olarak geçmektedir.

³⁴ <http://ermeni.hayem.org/turkce/vkayutyun.php?tp=ea&lng=tr&nmb=157> (15 Ekim 2011)

³⁵ Daha geniş bilgi için bkz., <http://ermeni.hayem.org/turkce/vkayutyunner.php?tp=ea&lng=tr>

doğru olacaktır. Zira Ermenilerin anlatılarına bakıldığında, onların Osmanlılara ve Müslümanlara karşı ne kadar kin ve nefretle dolu oldukları anlaşılmaktadır.

Musa Dağı'na çıkan Ermeniler, 13 Temmuz'da verilen yedi günlük sürenin bitmesinden sonra teslim olmayarak 12 Eylül'e kadar dağda kalmışlardır. Yiyecek ve içecekleri tükenmekte olan Ermeniler yardım arayışına girseler de dağda olduklarından Avrupalı devletler ile temasları kesilmişti.

Ermenilerin Musa Dağı'na çıkışı ve yardım isteme çabalarına, Amerika'da basılan Barry R. Shrin isminde bir Musa Dağlı Ermeni'nin anılarında geniş yer verilmektedir. Shrin'in anısına göre Ermeniler Musa Dağı'na çıktıktan sonra rahipleri bir toplantı düzenlemiştir. Bu toplantıda rahip Osmanlı'nın her yerindeki Ermeniler hakkında konuşmuş ve tehcir kararının aslında yok etme politikası olduğunu dile getirmiştir. Ermenilerin, Sevk ve İskân Kanunu'nu bu şekilde algılamaları Osmanlı Devleti'nin Sevk ve İskân Kararı'ndan sonra aldığı tedbirlerden habersiz olmalarından kaynaklanmaktadır. Şöyle ki; Osmanlı Devleti, Sevk ve İskân Kanunu çıkardıktan sonra Ermeniler yerlerini terk ederken ve yolda zorluk çekmesinler diye Ermenilerin sevk edildiği her ile Ermenilerin emlak ve borçlarının kaydının tutulması emrini vermiştir.

Osmanlı Devleti, 31 Ağustos 1915 tarihinde de Ermenilerin sevkîyatında Gözetilmesi Gereken Gâye ve Esaslar başlığı altında bir emir yayınlamıştır. Bu emirde öncelikle tehcirin gayesinden şu şekilde bahsedilmektedir: “... *gaye bu unsurun hükümet aleyhine teşebbüsât ve faaliyetde bulunmamalarını ve bir Ermenistan hükümeti teşkili hakkındaki âmâl-i milliyelerini takib edemeyecek bir hale getirilmelerini te'min esasına ma'tûf olub...*” (BOA, DH.ŞFR., 55/330) Görüldüğü üzere tehcirdeki asıl amaç hükümet aleyhinde faaliyetlerde bulunmalarına ve Osmanlı Devleti içerisinde bir Ermenistan Devleti kurmalarına engel olmaktır. Belgenin devamında ise tehcir

esnasında muhacirlere yapılacak saldırılara engel olunması konusuna şu şekilde yer verilmiştir:

“...efrâd ve eşhâs-ı ma’sûmenin imhası olmadığı için ... bilhassa gasb ve hiss-i hayvanîlerine mağlub olarak gasb ve hetk-i irza ictisar idenlere, bunlara ön ayak olan me’mûrîn ve janarmalar hakkında bilâterâhî derhal ta’kîbât-ı kânuniyeye tevessül olunarak şiddetle te’dibleri ve me’mûrînden bu kâbil eşhâsın hemen azilleriyle Dîvân-ı Harblere teslimi ve isimlerinin enbâsı ve bu kâbil vekâyi’in tekerrüründen vilayet/livânın mes’ul tutulacağı beyan olunur.” (BOA, DH.ŞFR., 55/330)

Görüldüğü üzere bu tehcirin özellikle masum insanları yok etmek demek olmadığını bildiren Dâhiliye Nezareti, kabilelere yapılacak gasb ve ırz saldırılarına engel olunmasını istemiştir. Saldırı olması durumunda ise bunlara göz yuman memur ve jandarmaların Divan-ı Harb’e sevk edilip memurluktan atılması istenmiştir.

Osmanlı Devleti’nin aldığı bu tedbirlere rağmen Musa Dağı’nda bulunan Ermenilerin yaptığı -yukarıda da bahsettiğimiz- toplantı sonunda alınan karar şu şekilde olmuştur: *“Tam olarak sorun şu: Nasıl öleceksiniz? Buna siz karar verin.”* Rahibin çıkardığı bu sonuca karşılık köylülerden Gabriel Bagradian: *“Niçin ölüm? Eğer ölmek zorundaysak bırakın kadınlarımızı ve çocuklarımızı savunurken ölelim.”* dedi. Bunun sonucunda durum oylamaya sunuldu ve köylüler Musa Dağı’na sığınarak İtilaf Devletleri’nin gelmesini bekleme kararı aldılar. (Shrin, 2004: 11)

Musa Dağı’na sığınan Ermenilerin yanında 120 ateşli silah ve modern tüfek, 350 kadar da eski, küçük, tek atımlık barutlu silah vardı. (Shrin, 2004: 12) Dağa çıkan Ermenilerin anılarında dağda buldukları esnada Osmanlı askerleri ile savaştıkları mevcuttur. Ancak anılarla resmi belgeleri karşılaştığımız zaman bu anıların efsanevi hale getirildiklerini görmekteyiz. Bunlardan 1885 doğumlu olan Panosyan’ın anılarında bu çarpışmalardan şu şekilde bahsedilmektedir:

“Türkler dört defa üstümüze saldırdılar; ama, her defasında da onlara iyi bir cevap verdik. Bizim Musa Dağlı çocuklar iyi dövüşüyorlardı. Kadınlar, kızlar

onlara yardım ediyorlar, testilerle içme suyu taşıyorlardı. Birkaç kadın, fişeklikleri bağlamış bizimle birlikte çarpışıyordu. Onlardan birinin soyadı Naşalyan'dı; o çok cesurdu... Küçük çocuklar da bağlantı eri olmuşlardı; bir cepheden diğerine haber götürüp getiriyorlardı... Hepsi de iş başındaydı. Bir gün, bizi soymak için bir Türk dağa çıkmıştı; bizim kadınlar onu tutup, taşlarla ezerek öldürmüşlerdi. Aferin kadınlar! Bizim dağın tepesinde daima beyaz sis gibi bir bulut dururdu; sanki, düşmanın bizi görmemesi için onu oraya Tanrı özellikle koymuştu; ama, biz kendisini yukardan görüyorduk. Türklerden yukarı gelen ölüyordu; gelen ölüyordu: "Ya Allah! Ya Muhammed!, Ya Allah! Ya Muhammed!" diyor geleni öldürüyorduk. Türkler iki saat dayanamadan kaçtılar..." (Svazlian, 2000: 279-306)³⁶

Shrin'in hatıralarında ise bu saldırılar şu şekilde geçmekteydi: "*Musa Dağı'nda Ermenilere karşı toplam üç saldırı oldu. Ve Ermeniler tarafından başarılı bir savunmayla Türkler geri çekilmeye zorlandı. Fakat son atakta Ermeniler çok zayıf düştü ve artık Ermeniler için bütün kaçış noktaları kapanmış görünüyordu.*" (Shrin, 2004: 12) Bu hatıralara baktığımız zaman ilk hatıradaki Türklerle birebir temas olduğu ve dört saldırı olduğu anlatılmaktadır. İkinci hatıradaki baktığımızda ise üç saldırı olmasının yanında, Ermenilerin savunmada olduğu ve Türklerin sadece püskürtüldüğü anlatılmaktadır.

3.3. MUSA DAĞLI ERMENİLERİN İTİLAFA DEVLETLERİ İLE TEMASI

Musa Dağı'ndaki Kebûsiye Köyü'ne, daha önce de sahillere olduğu gibi 5 Eylül 1915 tarihinde İtilaf Devletleri, gemilerinden bombardıman yapmıştır. Kebûsiye'ye 6 Eylül'de de devam eden bu saldırıda altmışın üzerinde top mermisi atılmıştır. (BOA, DH.ŞFR., 55/330) Osmanlı Devleti bunun üzerine tehcir kararı vermiş ancak henüz tehcir edilmeyen Süveydiye'deki Ermenilerin can güvenliği için Antakya'ya sevk edilmesini uygun görmüştür. İtilaf Devletleri bu sevk yapılamadan, 10 Eylül'de de Kabaklı ve civar köylerini bombardıman etmişlerdir. Bu bombardıman üzerine dağa

³⁶ <http://ermeni.hayem.org/turkce/vkayutyun.php?tp=ea&lng=tr&nmb=157>

çıkılmayıp köylerinde kalan Ermenilerden üç kişi ölmüş ve dokuz kişi de yaralanmıştır. (BOA, DH.ŞFR., 55/330)

İtilaf Devletleri'nin Ermeni köylerine yaptığı saldırı üzerine bölgeye giden Osmanlı Askerleri Ermeni köylülerin dağa çıktıklarını öğrenmiştir. Ermenilerin Musa Dağı'na çıktığını 14 Eylül 1915 tarihinde öğrenen Osmanlı Devleti, bu Ermenilerin dağa çıkış tarihini 12 Eylül 1915³⁷ olarak bilmektedir. Ancak bahsettiğimiz gibi 12 Eylül gecesi, Ermenilerin dağdan gemilere indirildikleri tarihtir. Bunun üzerine bölgeye Halep Vilayeti'nde bulunan General Fahri Paşa komutasında bir müfreze gönderilmiştir. (ATASE, NU.1/1, KLS.13, DOS.63, FİH.11) Ancak bu müfrezeyi Panosyan, hatıralarında şu şekilde dile getirmiştir: *“Fransızlar artık bizi bulmuşlardı. Türkler son bir defa saldırdılar. Bu sefer, Fahri Paşa beş bin kişilik bir birlikle üstümüze gelmişti; ama biz daha önce deniz kıyısına inmiştik; onun gelmesi Türklere hiçbir yarar sağlamadı.”* (Svazlian, 2000: 279-306)³⁸ Görüldüğü üzere Panosyan hatıralarında, Osmanlı'nın bir müfrezesinin asker sayısını gerçek dışına çıkararak beş bin kişi demiştir. Buraya gelen yetkilinin general olması, yanında çok sayıda asker geldiği düşüncesini doğrular. Ancak yukarıda da bahsettiğimiz gibi arşiv belgelerine göre General'in bölgeye geldiği esnada Musa Dağı'nda bulunan Ermenilerin gemilere taşınmış olması gerekmektedir. Dolayısıyla bu Ermenilerin bölgeye gelen askerin sayısına kadar ince bir detayı doğru verebilmesi mümkün görünmemektedir.

³⁷ Genelkurmay Başkanlığı ATASE Arşivi'nde “Nu. 1/1, Kls.13, Dos.63, Fih.11” fon kodunda bulunan bu belgede Rûmî olarak verilen tarih 30 Ağustos 1331'dir. Bu tarih de Miladi olarak 12 Eylül 1915 tarihine tekâbül etmektedir. Ancak (Süslü, 1990: 93; Süslü, 1999: 96; Süslü, Kırzioğlu, Yinanç, Hallaçoğlu, 1995: 186) isimli üç eserde bu tarih 12 Ağustos 1915 olarak verilmiştir.

³⁸ <http://ermeni.hayem.org/turkce/vkayutyun.php?tp=ea&lng=tr&nmb=156>

Osmanlı Arşiv Belgelerine baktığımızda ise bu dağa çıkış sürecinde Ermeniler ile Osmanlı Askerleri arasında bir sıcak temas bulunmamaktadır. Sadece General Fahrettin Türkan'ın anılarında şu bilgiler mevcuttur:

“... hükümet emirlerine uymaları için asilere memurlar gönderilmişse de Ermeniler, bunları dinlememiş ve silahla karşı koymuşlardır. Başka bir çıkar yol bulamayan bölge komutanı Albay Galip, jandarma alayıyla Musa Dağı'ndan inen yolları kontrol altına aldırılmış ve bizzat kendisi Musa Dağı'na çıkarak son bir defa isyancılarla konuşmak istemişse de dağ üzerinde hiçbir kimsenin kalmadığını görmüştür.” (ATASE, 1992: 248)

Kitap içerisinde ve kaynakçada bu anıların nereden alındığı bilgisi mevcut değildir. Dolayısıyla özellikle o dönemde taşrada yapılan küçük bir resmi işlemin Dâhiliye Nezareti'ne bildirildiğini dikkate almamız gerekirse “Belgelerle Ermeni Sorunu” kitabındaki bu anılarda anlatıldığı şekilde bir yazışma söz konusu değildir. Arşiv belgelerinden anlaşıldığı üzere yukarıda da bahsettiğimiz gibi Osmanlı Devleti'nin bu olayı öğrenmesi 14 Eylül 1915 tarihindir. (ATASE, NU.1/1, KLS.13, DOS.63, FİH.11) 22 Eylül 1915 tarihli Fransız Bildirisi ile de Osmanlı Devleti, Ermenilerin temmuzun ortalarında Musa Dağı'na çıkmış olduklarını öğrenecektir. (ATASE, NU.1/1, DOS.1049, FİH.16) Ancak General Fahrettin Türkan'ın bahsettiği Albay Galip'in yolları tutması, Ermenilerin anılarında da mevcuttur.

3.3.1. Musa Dağlı Ermenilerin Port Said'e Taşınmaları ve Osmanlı'nın Tepkisi

Musa Dağı'ndaki Ermeniler 12 Eylül'e kadar dağda kalarak Sevk ve İskân Kanunu'nu protesto etmişlerdir. Bu sürede Ermeniler Akdeniz'de devriye gezen İtilaf Devletlerine ait gemilerin kendilerini görebilmeleri için dağda büyük bir ateş yakmışlardı. Bir süre bekledikten sonra Ermenilerin rahibi ve lideri Dikran Antreassian³⁹, beyaz bir bezin üzerine büyük harflerle Fransızca “Sauvez Nous” yani

³⁹ Dikran Antreassian'ın fotoğrafı için bkz. Resim 1.

“Bizi Kurtarın” yazdırıp kırmızı bir haç çizdirerek dağın üzerine astırmıştı. (Shrin, 2004: 12; Svazlian, 2000: 279-306⁴⁰) General Fahrettin Türkkan’ın anılarında, Fransızların Süveydiye sahiline bir kayık göndererek Musa Dağı’ndaki Ermenilerle temasa geçtikleri anlatılmaktadır. (ATASE, 1992: 248) Zira Ermenilerin anılarına baktığımızda tüm anılarda bu olay, şu şekilde bütünlük teşkil etmektedir. Avrupalı devletler Süveydiye sahillerinin güvenliği için Fransız gemilerini görevlendirmişlerdi⁴¹. Akdeniz’de Fransız gemileri gezerken Musa Dağı’nın tepesini görmeleri mümkündür. Ancak Osmanlı askerleri dağın dibinde olduğundan, dağın tepesinde olan bir şeyi görmeleri mümkün olmayabilirdi. Uzaktan Fransız bayraklı bir gemi gören Ermeniler iyi bir yüzücü olan Movses Kırıkyan’ın yüzerek gemiye gitmesini kararlaştırmışlardır. Kırıkyan, boğazına teneke bir zarfın içerisinde Rahip Dikran Antreassian’ın yazdığı mektubu asarak sahile inip yüzerek Guichene isimli gemiye ulaşmayı başarmıştır. (Shrin, 2004: 12; Svazlian, 2000: 279-306⁴²) Musa Dağlı Ermeniler anılarında tarih belirtmemişlerdir. Ancak belgelerden yola çıkarak edindiğimiz bilgilere göre Ermeniler, Fransızlarla 11 Eylül 1915 tarihinde irtibata geçmişlerdir.

Fransız Guichen gemisine çıkan Movses Kırıkyan, boynundaki mektubu Fransız Amiral’e vermiştir. Bu mektubun içeriği hakkında yine Musa Dağlı Ermenilerin anıları birbiriyle çelişmektedir. 1885 doğumlu Panosyan’ın anılarında yardım ve silah istemelerine karşılık Fransız komutanın şöyle dediği anlatılmaktadır: “*Ya size silah veririz, ya da gelir sizi kurtarırız. Silah getirmedi; ama bizi kurtarmak için zırhlılarla*

⁴⁰ <http://ermeni.hayem.org/turkce/vkayutyun.php?tp=ea&lng=tr&nmb=156> (15 Eylül 2011)

⁴¹ 18 Temmuz 1918 tarihinde Halep’teki Amerikan Konsolosu bu konuda ülkesine bir rapor yazmıştır. Bu raporda konsolos, gecikmiş bir haberi iletceğini bildirerek, 1915 yılının başlangıcında kendisine Musa Dağlı bir kadının geldiğini ve oradaki durumu anlattığını, bunun üzerine de kendisi Fransız gemileri ile irtibata geçerek Musa Dağı’na çıkan Ermenileri oradan almalarını rica ettiğini bildirmiştir. Bu tarihi ise 1915 Aralık ayı olarak vermiştir. Öyle görünüyor ki Amerikan Konsolosu bu olaydan 3 yıl sonra haberdar olmuş ve ülkesi nezdindeki itibarını yükseltmek için de böyle bir yola başvurmuştur. Çünkü bir ülkenin konsolosu olarak 4000’in üzerinde insan taşıma işine uluslararası öncülük etmeye çalışıp da ülkesine bu konuda bilgi vermemesi düşünülemez. (NARA, 867.4016/386) Belge için Bkz. Ek: 9

⁴² <http://ermeni.hayem.org/turkce/vkayutyun.php?tp=ea&lng=tr&nmb=156> (15 Eylül 2011)

geldiler.” 1891 doğumlu Balabanyan’ın anılarında ise bu olay şöyle geçmektedir: *“Hiçbir şey yapamam; fazla silahım yok ki, size vereyim. Gemiden dışarı asker çıkarıp size veremem;⁴³ ama amiralim Port Said’de; ona bir telgraf çekerim; o ne cevap verirse, ona göre hareket ederim.*” Ancak Fransa’nın Mısır Orta Elçisi olan Defrance, 22 Eylül 1915 tarihinde Fransa Dışişleri Bakanlığı’na bu konu ile ilgili detaylı raporunu sunmuştur. Defrance’nin bu raporuna göre, Musa Dağı’ndaki Ermeniler Fransız amiralden Türklere karşı savaşmak üzere cephane istemişlerdir. Amiral’in bunu kabul etmemesi sonucunda Musa Dağı’ndaki Ermeniler, Fransız gemisine binmeye mecbur kalmışlardır. (Dilan C.4, 2005: 23)

Ermenilerin isyan ederek Musa Dağı’na çıkışını Dâhiliye Nezareti’nin 14 Eylül’de öğrendiğini, Dâhiliye Nezareti’nden Halep Vilayeti’ne gelen şu şifre telgrafla öğrenmekteyiz.

“31 Ağustos 331 (13 Eylül 1915) Antakya’da ğaybûbet itdikleri bildirilmiş Ermeniler kaç kişidir? Ve nere ahâlîsindedir? Ne münasebetle dağda bulunuyorlardı? Antakya’dan şimdiye kadar Ermeni sevk olunmamıştır. Bunlardan başka kazada başkaca Ermeni var mıdır? Varsa mikdârı ve esâse-i kazadaki Ermeni nüfûsu ne kadardır? Bildirilsin...Fî 1 Eylül 331” (BOA, DH.ŞFR., 488/76)

Belgenin günümüz Türkçesi şu şekildedir: 13 Eylül 1915 tarihinde Antakya’dan kayboldukları bildirilen Ermeniler kaç kişidir, nerelidirler, dağa çıkmalarının sebebi neydi? Antakya’dan şimdiye kadar Ermeni sevkiyatı yapılmadı. Bunların haricinde başka kazalarda Ermeni var mı? Varsa sayıları kaçtır ve Antakya Kazası merkezindeki Ermeni nüfusu kaçtır? Bildirin. 14 Eylül 1915.

Halep Vilayeti, bu telgraf üzerine aynı gün Dâhiliye Nezareti’ne, kaybolan Ermenilerin Süveydiye ahalisinden olduğunu, bunların sevki için görevlendirilen askerlere silahla karşılık vererek askerlerin yaralanma ve ölmelerine sebebiyet

⁴³ Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi (AEF) Belgelerinde Ermenilerin Türklere karşı savaşmak için asker değil, silah istedikleri kayıtlara geçmiştir. (Dilan, 2005: 23)

verdiklerini bildirmiştir. (BOA, DH.ŞFR., 489/103) 19 Eylül 1915 tarihinde bu Musa Dağı'ndaki Ermenilerin nüfusunu bildiren Halep Vilayeti toplam 5286 kişiden 2009 kişinin tehcire tabii tutulduğunu bildirmiştir. Musa Dağı'ndaki Ermenilerden toplam 87 nüfus olan 29 hane de köyü terk etmemiştir. (BOA, DH.ŞFR., 489/103)

Dâhiliye Nezareti, Halep Vilayeti'nden Musa Dağı'nda bulunan Ermenilerin sayılarını öğrenmeye çalışırken Fransa'nın Mısır Orta Elçisi Fransa Dışişleri Bakanlığı'na 13 Eylül'de ve 14 Eylül sabahı Musa Dağı'ndan Port Said'e 4500 Ermeni taşıdıklarını bildiriyordu. (Dilan C.2, 2005: 199)

12 Eylül gecesini Fransız gemileri Ermenileri Musa Dağı'ndan tahliye etti. Fransız gemilerine binenler hemen sağlık kontrolünden geçirildi. Tahliye tamamlandıktan sonra gemiler kıyıdan uzaklaşarak açıkta demirlemişti. (Shrin, 2004: 12; Svazlian, 2000: 279-306⁴⁴) Bu gemiler beş Fransız gemisiydi. Açıkta bombardıman vaziyeti olarak sabahı bekleyen gemileri gören Halep Vilayeti Ermenilerin saklandığı Damlat'a (Damlacık) sabaha karşı 41. Tümen'in iki alayı ile bir dağ topçu takımı göndermiştir. Ancak burada Osmanlı askerleri kimseye rastlayamadıklarından Musa Dağı'na çıkan Ermenilerin 12 Eylül'ü, 13 Eylül'e bağlayan gece Fransız gemilerine bindikleri anlaşılmıştır. (ATASE, NU.1/1, KLS.13, DOS.63, FİH.11)⁴⁵

Açıkta bombardıman vaziyeti olarak sabahı bekleyen gemilere 13 Eylül sabahına karşı Süveydiye sahillerinden Osmanlı askerleri ateş açmışlar ve gemilerin direklerine isabet eden mermiler gemilerde hasar oluşturmamıştır. Gemideki Musa Dağlı Ermenilerin de yardımıyla Osmanlı askerlerinin mevzilerini tahmini hesaplayan Fransızlar (Shrin, 2004: 12; Svazlian, 2000: 279-306⁴⁶) bombardımana başlamıştı

⁴⁴ <http://ermeni.hayem.org/turkce/vkayutyun.php?tp=ea&lng=tr&nmb=156> (15 Eylül 2011)

⁴⁵ Belge ve transkribi için bkz. Ek: 10-11

⁴⁶ <http://ermeni.hayem.org/turkce/vkayutyun.php?tp=ea&lng=tr&nmb=156> (15 Eylül 2011)

(Shrin, 2004: 12; Svazlian, 2000: 279-306⁴⁷; BOA, DH.ŞFR. 489/6). Bu bombardıman neticesinde Süveydiye’de üç kişi ölmüş dokuz kişi de yaralanmıştı. (BOA, DH.ŞFR. 489/6)

Dördüncü Ordu Komutanı ve Bahriye Nazırı Cemal Paşa, Musa Dağı’ndaki Ermenilerin kaçtıklarının anlaşılması üzerine Kudüs’ten Başkomutanlık Vekâleti’ne bilgi telgrafı çekmiştir. Cemal Paşa bu telgrafta Ermenilerin dağa çıkmalarına ve kaçmalarına göz yuman yerel yöneticilere gerekli, ağır cezanın verileceğini bildirmiştir. (ATASE, NU.1/1, KLS.13, DOS.63, FİH.11) Bunun yanında düşman gemilerinin saldırması üzerine gerekli özeni göstermeyerek boş yere kayıp verilmesine sebep olanların da cezalandırılmasını bildiren (ATASE, NU.1/1, KLS.13, DOS.63, FİH.11) Cemal Paşa, aşağıda da bahsedeceğimiz gibi Osmanlı askeri mevzilerinin gemiye binen Ermeniler tarafından gösterileceği ihtimalini düşünmemiştir.

Osmanlı’ya karşı kin ve nefretle dolan Musa Dağı Ermenileri, tebaası oldukları Osmanlı Devleti’nin askeri mevzilerini göstererek onların bombardıman altında kalmalarını izlemişlerdir. Musa Dağı Ermenileri özellikle Levşiye Kışlası’nın yerini Fransızlara bildirerek buranın bombardımana tutulmasını istemişlerdir. (Svazlian, 2000: 279-306)⁴⁸ Askeri kışlaya isabet etmeyen bombardıman yine de Osmanlı askerinin ölmesine ve yaralanmasına yol açmıştı. (BOA, DH.ŞFR., 489/6) Bombardıman’a devam eden “*Viktor Hugo ve Dördüncü Hanri gemileri Kabaklı ve civarındaki birlikleri ordugâhını bombardımanlarında asker ve ahâliden sekiz şehit, iki yandı, yirmi hayvan ölmüş ve yaralanmış olup Kabaklı köyü tahrip edilmiştir.*” (ATASE, NU.1/1, KLS.13, DOS.63, FİH.11) Bombardıman sonrası hareket eden Fransız gemileri ilk etapta tahmini olarak 4500 Musa Dağlı Ermeni (Dilan C.2, 2005: 199) taşıdıklarını belirleseler de Port

⁴⁷ <http://ermeni.hayem.org/turkce/vkayutyun.php?tp=ea&lng=tr&nmb=156> (15 Eylül 2011)

⁴⁸ <http://ermeni.hayem.org/turkce/vkayutyun.php?tp=ea&lng=tr&nmb=156> (15 Eylül 2011)

Said'deki sayımdan sonra bu sayının 4083 olduğu ortaya çıkmıştır. (Dilan C.4, 2005: 23) Outlook Gazetesi'ndeki Ermeni Rahip Dikran Antreassian 'ın anılarında bu sayı 4046 olarak verilmiştir. Ülkemizde Ermeni Meselesi ile ilgili yazılan eserlerin çoğunda 4046 sayısı esas alınmıştır. Ancak aşağıda da bahsedeceğimiz gibi Fransa'nın Ermeni kamplarındaki insan gücüne önem vermesinden dolayı, bu sayımda yanlışlık yapma olasılığının daha düşük olacağını düşünmekteyiz. Bu 4083 kişilik nüfusun ayrıntısı Tablo 3'teki şekildedir⁴⁹.

Erkek	Kadın	Genç Erkek	Genç Kız	Çocuk	Toplam
912	1296	697	547	631	4083

Tablo 3: Fransızlar tarafından Musa Dağı'ndan Port Said'e taşınan Ermeniler (Dilan C.4, 2005: 23)

3.4. MUSA DAĞI ERMENİLERİ VE PORT SAİD

3.4.1. Musa Dağı Ermenilerinin Port Said'e Ulaşması

Osmanlı Devleti, 1915 yılında Birinci Dünya Savaşı'nın ortasında bulunduğundan, Fransızların Port Said'e götürdüğü Musa Dağı Ermenilerinin peşine düşmemiştir. Zaten Osmanlı Devleti İttifak Devletleri bloğunda olduğundan, Fransa da Osmanlı Devleti'nin düşmanı konumundaydı. Bunun için Musa Dağı Ermenileri ile ilgili Osmanlı-Fransa arasında diplomatik bir yazışma söz konusu olmamıştır.

Musa Dağı Ermenileri, kendilerini Süveydiye'den kaçırın Fransız gemilerinin Amiral D'Artige Fournier'den⁵⁰, (Tilkian, 1992: 25) kendilerini Kıbrıs gibi güvenli bir yere götürmelerini istemiştir. Ancak İtilaf Devletleri, Osmanlı Devleti'nin unsuru bulunan Ermenileri kendilerine asker olarak gördükleri için bir devlet, başka devlete bir

⁴⁹ Geniş bilgi ve belge için bkz. Ek: 12-13

⁵⁰ Amiral D'Artige Fournier'in fotoğrafı için bkz. Resim 2.

Ermeni bile kaptırmak istemiyordu. Kıbrıs'taki yönetimin o dönemde tamamen İngilizlerin elinde bulunması sebebiyle Fransa bu teklifi kabul etmeyerek onları İngilizlerle Fransızların ortak kullandığı Port Said'e götürmüştür. Nitekim aşağıda da bahsedeceğimiz gibi Musa Dağı Ermenileri Port Said'de İngiltere ve Fransa arasında gizli çekişmelere sebep olmuştur.

Fransa, Port Said'deki Ermenilerin sığınma ve iâşe ihtiyaçları için sıkıntı çekmekteydi. 14 Eylül'de Port Said'e getirilen Musa Dağı Ermenileri için de sıkıntı doğacağını bilen Fransa, bu Ermenileri barındıracak yer aramıştır. Fransa, Musa Dağı Ermenilerini taşımayı kabul etmiştir. Ancak bu Ermenileri nereye yerleştireceğini bilmeyen Fransa, Ermenilerin tahliyesinden önce 11 Eylül'de Ermenilerin Rodos Adası'na geçici olarak yerleştirilebilmeleri için Fransa'nın Roma Elçisi Barrere'nin hükümetle bu konuda görüşmesini istemiştir. Fransa elçisi bu konuda görüşmeler yapmıştır. Görüşmeler sırasında bu durum Rodos Ada Komutanı'na sorulmuştur. Komutan, adada İngilizlerin getirdiği mültecilerin sığınmacı olarak kabul edildiğini ve bunun için de Ermeni mültecileri kabul edemeyeceğini bildirmiştir. (Dilan C.2, 2005: 202, 205)

Mısır'da da bu Ermenilerin kabul edilemeyeceğini düşünen Fransa Denizcilik Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı'na bu konuda acil çalışmalar yapılması gerektiğini bildirmiştir. (Dilan C.4, 2005: 3) Fransa Dışişleri Bakanlığı, İngiltere Büyükelçisi Edward Grey ile görüşerek Musa Dağlı Ermeni mültecileri Kıbrıs'a ve Mısır'a yerleştirmeleri konusunda yardımcı olmalarını istemiştir. Ancak İngiltere elçisi Ermenileri Mısır'a siyasi nedenlerden dolayı kabul edemeyeceklerini bildirmiştir. İngiltere, Mısır'a Ermeni mültecilerin yerleştirilmesi durumunda Senûsi Tarikatı'nın fanatik üyelerinin ciddi yürüyüşler yapacağını ve bunun da iç karışıklığa sebep

olacağını bildirmiştir. Dolayısıyla bu durumda İngiltere'nin Mısır'daki hâkimiyeti zarar görecektir. Musa Dağı Ermenilerinin Kıbrıs ve Mısır'a yerleştirilmesi için çalışmalar yapan Fransa Denizcilik Bakanlığı buralarda da yeterli yer olmadığı kanısına varmıştır. (Dilan C.4, 2005: 10)

Fransa Hükümeti Musa Dağı'ndan gelen Ermenileri Fas ve Cezayir'e yerleştirme ihtimalini de göz önünde bulundurmuştur. Ancak Fas ve Cezayir halkının Müslüman olması dolayısıyla Ermenilere karşı çıkmaları durumunda Hıristiyanların Müslümanlara karşı yenilmesi gerçeğinden kaçılmayacağından bu ihtimalden de vazgeçmiştir. (Dilan C.2, 2005: 203)

Fransa, bu çabalarından sonuç çıkmaması sebebiyle 18 Eylül 1915 tarihinde Tunus Hükümeti ile istişare ederek Musa Dağlı Ermenileri oraya yerleştirmeye karar vermiştir. Ancak Tunus Hükümeti, ülkede Ermeniler ile yerli halkın arasında bir sorun olmadığını bildirmiştir. Bir sorun olduğu takdirde ülkenin karışacağını bildiren Tunus Hükümeti bu Ermenileri askeri bir yönetim altında kamplara almak gerektiğini bildirmiştir. Fransa, bu fikirden sonra kararından dönerek Ermenileri Korsika ve Fransa'nın ortalarına yerleştirme kararı almışken (Dilan C.4, 2005: 17) İngiltere geçici bir süre bu Ermenilerin Port Said'de kalabileceklerini bildirmiştir. Dolayısıyla Fransa'nın Musa Dağlı Ermeniler sorunu geçici olarak çözülmüştür. (Dilan C.2, 2005: 206) Savaş kruvazörleri ile Port Said'e götürülen Ermenilerin ilk kısmı 3450 kişidir. (Dilan C.4, 2005: 5) Ancak arkadan gelen diğer gemideki Musa Dağlı Ermeniler ile bu sayı 4083'e çıkmıştır. (Dilan C.4, 2005: 23) Musa Dağlı Ermeniler Mısır'da kızgın kumların üzerine kurulan çadırlarda yaşamaya başlamışlardır. (Svazlian, 2000: 279-306)⁵¹

⁵¹ <http://ermeni.hayem.org/turkce/vkayutyun.php?tp=ea&lng=tr&nmb=156> (15 Eylül 2011)

İngiltere'nin Mısır temsilcisi General Maxwell, Port Said'e gelen Musa Dağlı Ermenilerin liderini Kahire'ye çağırıştır. Yaşları 15 ile 60 arasında değişen 869 Musa Dağlı Ermeni'nin silâh altına alınabileceğini bildirmiştir. General, 869 kişinin içinden 500 tanesinin güçlü savaşçılar olduğunu ve bunların istekleri dâhilinde Amerikalı Ermenilerin de desteğiyle Ermeni Lejyonu'na alınabileceklerini teklif etmiştir.

Ermeni lider kendilerini Fransız gemilerinin kurtarmasından dolayı Fransızlara karşı minnet duygusu beslemektedir. Bunun için de yapılan bu teklifi İngilizlerle değil Fransızlarla savaşmak istediklerini bildirerek geri çevirmiştir. Bu arada işlerinden dolayı İskenderiye'de bulunan Fransa Orta Elçisi Defrance, Kahire'deki elçilik memurlarından bu durumu öğrenmiştir. Port Said'e yerleştirilen Ermenileri İngilizlere kaptırmak istemeyen Defrance hemen Port Said'e giderek Musa Dağlı Ermenilerinin durumunu gözlemleyeceğini Dışişleri Bakanlığı'na bildirmiştir. (Dilan C.4, 2005: 18)

22 Eylül sabahında Port Said'deki Musa Dağlı Ermenilerinin çadırlarını ziyaret eden Defrance, bu çadırların komutasının İngiliz bir komutanda olduğunu ve ihtiyaçlarını tamamen bu komutanın karşıladığını bildirmiştir. Fransa'nın Deniz Bakanlığı bu konudan ellerini tamamen çekmiştir. Defrance yukarıda da belirttiğimiz gibi bu Ermenilerin toplam nüfusunun 4083 olduğunu belirterek ayrıntılarını vermiştir⁵². (Dilan C.4, 2005: 23) Defrance bu Musa Dağlı Ermenilerin nüfusunu çıkardıktan sonra bunların içerisinde çalışabilecekleri, asker olabilecekleri ve yaşlıları şu şekilde bildirmiştir:

“Erkeklerden 500 tanesi silâh altına alınabilecek ve savaşabilecek durumdadır. 300 tanesi de çalışabilecek durumdadır. Kalanları da yaşlılardır. Erkeklerden 300 tanesinin gücü çalışmaya yetiyor. Bunun kadar da kadınlardan var. Bunları halı dokumada, kemikten ve ağaçtan imâl edilen tarak ve kaşık fabrikalarında çalıştırabiliriz. Genç kızları da yine bu fabrikalarda veya ev temizliklerinde çalıştırabiliriz. Genç erkekleri ise bazı zirai işlerde veya Ermeni tütün fabrikalarında çalıştırabiliriz.” (Dilan C.4, 2005: 23)

⁵² Geniş bilgi ve belge için bkz. Ek: 12-13

Görüldüğü üzere İtilaf Devletleri, Devletler Hukuku'na aykırı olarak (ATASE, 1992: 252) Osmanlı Devleti'nden, Musa Dağı'ndaki Ermenileri taşıırken bu Ermenileri kendi emelleri doğrultusunda kullanmak üzere fiziki güç olarak düşünmelerdir. Bunun için de sayım yapan Defrance, bu Ermenileri hangi işlerde çalıştırabileceğini bile belirlemiş durumdadır. Günümüzde Osmanlı'nın Ermeni soykırımı yaptığını iddia eden kişiler Fransa'nın Port Said'de Ermenileri ne şartlarda kullandığını bilmemekte veya idrak edememektedirler.

3.4.2. İtilaf Devletlerinin Musa Dağı Ermenileri Kullanma Çabaları

Port Said'de Fransa ve İngiltere arasında çekişmelere sebep olan Musa Dağı Ermenilerin bölge yönetimi İngiltere'nin; Musa Dağlılar hakkındaki tasarruf yetkisi de Fransa tarafından Port Said'e getirildikleri için Fransa'nın yetkisi dâhilindedir. Zira Ermeniler de Fransızlarla savaşmak istemektedirler. Port Said'in komutası İngilizlerde olduğundan ve Fransa'nın buradaki Ermeniler ile ilgilenmesinin zor olmasından dolayı İngiliz komutanlar bu Ermenilere silah ve komutan vermekteydiler. Hatta İngiliz General Maxwell, Musa Dağı Ermenilerin lideri ile görüşükten sonra onu İstihbarat Dairesi'ne teslim ederek gerekli yerlerde bu Ermenileri kullanmalarını istemiştir. (Dilan C.4, 2005: 24)

İngiltere'nin Mısır İstihbarat Dairesi Komutanı, Musa Dağı Ermenilerin liderini alarak ona, geldikleri topraklara -Anadolu'ya- tekrar dönerek Osmanlı'ya karşı savaşmalarını önermiştir. İngiliz Komutanlar Osmanlı Devleti'ne karşı Ermenileri İskenderun ile Toprakkale arasında bulunan Asi Nehri geçidinin tahrip edilmesinde kullanacaklardı. Bunun yanında Ermenilerin Bahçe Tüneli'ni de imha etmelerini istiyorlardı. (Dilan C.4, 2005: 24) Öyle ki bu tünel Toros Dağlarının altından Halep ve

Adana'yı birbirine bağlayan en önemli geçitti. Bu tünel imha edildiği takdirde Halep ile Adana arasındaki bağlantı kesilecekti. Dolayısıyla İtilaf Devletleri Akdeniz'de Süveydiye ve İskenderun'a çıkarma yaptıklarında Adana'dan yardımcı kuvvetler gelene kadar Halep Vilayeti işgal edilmiş olacaktı. Bunun yanında Bahçe civarındaki elektrik santralleri de tahrip edilerek Halep Vilayeti'nin Dersaadet'le ve çevre illerle haberleşmesi tamamen kesilecekti. Yukarıda bahsettiğimiz gibi bu da İtilaf Devletlerinin Halep'i işgalini kolaylaştıracaktı.

İngiliz komutanlar Ermenilerin bu komplo hareketlerini İtilaf Devletlerinin bir çabası olmadan yapacaklarını ve zaten buna gönüllü olduklarını bildirmiştir. Musa Dağlı Ermenilerin lideri ise bu sırada Fransa Orta Elçisi Defrance ile görüşerek İngilizlerin kendilerine silah ve komutan verdiklerini, bunları geri çevirmelerinin zor olduğunu bildirmiştir. Bunun yanında İngilizlerle değil Fransızlarla savaşmak istediklerini, bunun için de hemen kendilerine yardım edilmesi gerektiğini söylemişti. Defrance ise İngiliz ve Fransız Hükümetlerinin bu konuda muhakkak anlaşmaya varacaklarını söylemiş ve kendilerinin de sabırla beklemelerini istemiştir. (Dilan C.4, 2005: 25)

Defrance, Fransa Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı raporunda Ermenileri asker olarak nasıl kullanabileceklerini de şu şekilde dile getirmiştir:

“Bu Ermeniler dağlılar, güçlüler, savaşçılar ve kararlılar. Bunun için de ben onların düzenli bir askeri birlik olabileceklerini düşünüyorum. Biraz silah ve subaylarımız ile onları kullanarak alınması zor olan yerleri alabiliriz. İşe yaramayan Ermenilerin çoğunu da bu şekilde tahrik edip çalıştırabiliriz. O işe yaramayan Ermenileri kötülük yapmadan güzellikle sizin emrinize âmâde etmeye çalışıyoruz. Özellikle Ermenilerin, İngilizlerle birlikte savaşmamaları için böyle davranıyoruz. Eğer bu şekilde kullanmamız uygun olursa bir anlaşma yapılması lazım geliyor.” (Dilan C.4, 2005: 25)

Fransa Orta Elçisi'nin raporunda yazdığı bu satırlar Ermenilerin ne amaçla toplandığı ve ne şekilde kullanılacaklarını açık bir şekilde anlatmaktadır. Fransa ve

İngiltere'nin de 23 Eylül'de Musa Dağı Ermenileri hakkında henüz anlamamış olmalarından dolayı İngiliz General Maxwell Fransa Orta Elçisi'ne Musa Dağlı Ermenilerin geçim masraflarını kimin karşılayacağını sormuş ve Fransa Orta Elçisi de bilmediğini söylemiştir. (Dilan C.4, 2005: 27)

İtilaf Devletleri Musa Dağlı Ermenilerin içindeki 500 güçlü Ermeni'yi Osmanlı'ya karşı kullanmak için fırsat kollamaktadırlar. İngiliz General Maxwell, 500 Musa Dağlı Ermeni'den oluşturulacak birliğin Fransa tarafından kullanılıp kullanılmayacağını öğrenmeye çalışmaktadır. Fransa Orta Elçisi ise iyi bir plan yapıp Ermenileri Akdeniz kıyılarında gizlice bırakacak yer bulunmadan Osmanlı'ya gönderilmesi durumunda bu 500 "adamının" yok olacağını düşünmektedir. Bir plan yapıldığı takdirde Osmanlı kıyılarında Musa Dağlı Ermeniler sayesinde kazançlı çıkacaklarını bildirmiştir. (Dilan C.4, 2005: 27)

İngiliz General Maxwell, İngiltere Hükümeti'ne Musa Dağlı 500 Ermeni'yi silahlandırarak Amanoslar'da kalan Ermenileri Osmanlı'ya karşı kışkırtmaları için Hatay bölgesine göndermeyi teklif etmiştir. Fransa Orta Elçisi ise dağlarda Osmanlı'ya karşı Ermenilerin toplanması halinde Osmanlı Devleti Ermenilere karşı daha da sertleşecek ve bu durumun Ermenilerin haklı duruma geçmesine yardımcı olacağını düşünmektedir. (Dilan C.4, 2005: 27)

Fransa, Musa Dağlı Ermenilere Toprakkale'ye çıkarma yaptıрма düşüncesine sıcak bakmamaktadır. Çünkü İskenderun ve Toprakkale'ye çıkarma yapıldığı takdirde Türkler galeyana gelecektir. Ermenilerin kaçamaması durumunda da 500 Musa Dağlı Ermeni yok olacak ve Fransa'nın burada askeri gücü kalmayacaktır. (Dilan C.4, 2005: 28) Bunun için Ermenileri Akdeniz kıyısında kullanma düşüncesini kabul etmemektedir.

İtilaf Devletleri Port Said’de tutulan 500 savaşçı Ermeni’nin Kıbrıs’taki Ermeni Lejyonu’na katılmalarına karar vermişlerdir. Nitekim Ermeniler de ileride kurulacak bir Ermenistan Devleti’nin ordusu olarak düşünölen ve eğitilen Kıbrıs Ermeni Lejyonu’na gönüllü olarak gitmişlerdir. (Yazıcı, 2006: 263)

İngiltere ile Fransa arasında çözüme kavuşmamış olan Musa Dağlı Ermenilerin iaeş masrafları İngiliz komutanlar tarafından Fransa Orta Elçisi’nin önüne getirilmiştir. Bu listede çay, tuz, ekmeğ gibi temel gıdaların tutarları yazmaktadır. Fransa Orta Elçisi bu masrafların listesini Dışışleri Bakanlığı’na göndererek ödenmesini istemiştir. (Dilan C.2, 2005: 214)

Port Said’deki İngiliz komutanlar Fransa Hükümeti’nin bir sorun çıkarmaması halinde Musa Dağlı Ermenileri kullanmak istemektedirler. 11 Ekim 1915 tarihinde Fransa Orta Elçisi ise Ermenilerin bu durumu öğrenmeleri durumunda huzursuzluk çıkarabileceklerini Fransa Hükümeti’ne bildirmiştir. (Dilan, 2005: 42) İngiltere ise Musa Dağlıları Mondros’ta liman yapımında kullanmak istemektedir. Fransa’nın izni üzerine İngiltere, Musa Dağlı Ermenilerden dayanıklı olanları Mondros’ta liman inşaatında kullanmıştır. (Dilan C.4, 2005: 45,59) Musa Dağlı Ermeniler 13 Ekim’de bu çalışma teklifini istemeyerek de olsa kabul etmişlerdir. Bu durumu kabullenmelerinin sebebi ise Fransa Hükümeti’ne olan minnet duygusudur.

Musa Dağlı Ermenilerin güçlü olan ve işe yaramayanlarını kullanan Fransa işe yaramayanları Port Said’de bırakmıştır. Ve bu Ermeniler 1916 yılına gelindiğinde Fransa için sorun olmaya başlamıştır. Nitekim Fransız komutan Albay Bremond, Fransa Hükümeti’ne yazdığı mektupta: “Musa Dağlı Ermeniler savaş sonunda pahalıya mal olacaktır. Bunun için bunları ya tamamen terk etmeliyiz ya da tamamen üstlenmeliyiz.” demektedir. Ancak Musa Dağlı Ermeniler Port Said’de Fransa komutasında 1919 yılına

kadar kalmışlar (Svazlian, 2000: 279-306⁵³) ve Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı sonrasında tehcire tâbi tutulan Ermeniler için Geri Dönüş Kararnâmesi çıkarmasıyla (BOA, HR.SYS., 2569/1-2) bir kısmı Musa Dağı'na geri dönmüş ve bir kısmı da Mısır'da kalmıştır.

Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti'nde yaşayan Ermenileri Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklandırarak toprak ve bağımsızlık isteme meselesini Fransa, yukarıda da bahsettiğimiz gibi Birinci Dünya Savaşı döneminde düşünmektedir. (Dilan C.4, 2005: 27) Fransa bu düşüncedeyken kendisinin Port Said'de topladığı Ermenileri işçi olarak kullandığını göz ardı etmektedir. Günümüzde sözde Ermeni soykırımı iddiaları için en önde bayrak taşıyan ülke Fransa'dır. Fransa Berlin Antlaşması'ndan sonra Osmanlı Devleti'nin topraklarını parçalama hayali ile yaşamaya devam etmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra da Osmanlı Devleti'nin yaşadığı verimli topraklar olan Anadolu'yu parçalayamayan Fransa, sözde Ermeni soykırımı iddialarını gündemde tutmaya çalışmaktadır. Nitekim aynı Fransa'nın Sosyalist Partisi Milletvekili Didier Migaud tarafından 8 Haziran 2004 tarihinde Ermeni Soykırımı'nı kamuoyu önünde reddedenlere (bir konuşma yaparak, bir yazı yayınlayarak) 5 yıla kadar hapis ve 45.000 Euro para cezasına çarptırılması yönünde kanun teklifi hazırlamıştır. Bu kanun teklifi aynı partinin tüm üyelerinin kabulüyle meclise getirilmiştir. (Lütem, 2005) Ancak Fransız Parlamentosu'nda bu karar, ifade özgürlüğünü kısıtlayacak olması nedeniyle çoğunluğun oyunu alamamıştır. (Lütem, 2005) 2004 yılında NATO toplantısı sırasında Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı olan Abdullah Gül Fransa Dışişleri Bakanı Douste-Blazy'e "Böyle fikir özgürlüğü olur mu? Cumhurbaşkanı, Başbakan gelip görüşlerini ifade etse onları tutuklayacak mısınız?" diyerek tepkisini dile

⁵³<http://ermeni.hayem.org/turkce/vkayutyun.php?tp=ea&lng=tr&nmb=156,157> (15 Eylül 2011)

getirmiştir. Buna karşılık Blazy ise bu tasarımın Fransa Hükümeti'nin tutumunu yansıtmadığını söylemekle yetinmiştir. (Lütem, 2005)

Bu bölümde detaylı olarak işlediğimiz gibi Musa Dağı'nda, Fransızların ve Ermenilerin iddia ettikleri gibi Osmanlı Devleti'nin Ermenilere karşı bir soykırım tutumu iddiaları asılsızdır. Sözde Ermeni Soykırımı'nın çok fazla gündeme getirilmesinin sebebi ise yukarıda bahsettiğimiz gibi Fransa'dır. Sözde Ermeni Soykırımı'nın dünya kamuoyuna duyurulmasında önemli bir eser olan "Musa Dağ'da Kırk Gün" romanının içerisindeki bilgiler ise bizzat Ermeniler tarafından yalanlanmış ve romanın yazarına bir Ermeni rahip tarafından yanlış bilgiler verildiği ortaya çıkmıştır.

3.5. MUSA DAĞ'DA KIRK GÜN ROMANI, OPERASI VE FİLMİNE YURTİÇİ VE YURTDIŞINDA TEPKİLER

Osmanlı Devleti, Ermenilerin çıkarmış olduğu huzursuzluklardan dolayı bölgesel tedbirler almıştır. Avrupalı devletler Osmanlı'nın almış olduğu tehcir kararını sözde “katliam” olarak algılamışlardır. Osmanlı'nın kendini savunmak için yaptığı en küçük hareketi bile Ermenilerin lehine çevirmeyi planlayan Fransa ve diğer Avrupalı devletlerden Üçüncü Bölüm'de bahsetmiştik. Bunu en güzel, 1980'lerin başında Şinasi Orel ve Süreyya Yuca tarafından yazılan “Talat Paşa'nın Telgrafları – Tarihi Gerçekler veya Ermeni Kurgusu” adlı kitapta Ermenilerin iddialarını yalanlayan şu satırlar örnelemiştir:

“Yıllardır, I. Dünya Savaşı sırasında, Ermenilerin, Osmanlı hükümeti tarafından katledildiği yönünde, Türkiye aleyhine bir propaganda yürütülmektedir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra bu katliam lafına, Nazilerin Avrupalı Yahudilere yaptıkları soykırımı akla getiren Soykırım (Genocide) kelimesi de eklendi. Bunun amacı, Osmanlı sınırları içinde bir bölgenin Ermenilere bırakılmasını temin etmektir.” (Orel ve Yuca'da nakleden Feigl, 2007; 106)

Avrupalı devletler, Osmanlı'nın Ermenilere uyguladığı tehcir kararını Üçüncü bölümde de bahsettiğimiz gibi Avrupa kamuoyuna da aynı şekilde yansıtmayı başarmışlardır. İtilaf Devletlerinin bu uğraşları sonucunda, Almanya'da Yahudi soykırımından etkilenen Franz Werfel isimli bir yazar, Sevk ve İskân Kararı'nı Nazilerin yaptığı Yahudi soykırımı ile aynı tutmuş ve bu olayı romanlaştırmıştır. Aşağıda da bahsedeceğimiz gibi Franz Werfel, eserlerinde “İnsanlığa, insanlığını hatırlatmak” ve “insanlığı kardeşliğe çağırarak” temalarına yer vermeyi prensip edinmiştir. (Karakut, 2005: 130) Dolayısıyla bir milletin “etnik sebeplerden dolayı” yerlerinden sürüldüğü düşüncesi Werfel'i, Ermenilerin bu trajedisini romanlaştırmaya sürüklemiştir.

Franz Werfel, Musa Dağlı Ermenilerin maruz kaldığı tehcirden etkilenerek 1932 Temmuz'u ile 1933 Mart'ı arasında Musa Dağı Ermenileri ile ilgili bir roman yazmış ve bu romana *Die vierzig Tage des Musa Dagh* "Musa Dağ'da Kırk Gün" adını vermiştir. Werfel, Musa Dağ'da Kırk Gün romanında, çalışmamızın ikinci ve üçüncü bölümünde anlattığımız olayları sadece Fransız ve Ermeni kaynaklarından yararlanarak romanlaştırmıştır. Fransa başta olmak üzere İtilaf Devletleri, bu çalışmanın bir roman olduğunu unutarak bunu, Osmanlı Devleti'nin Sevk ve İskân Kararı'nı dünya kamuoyuna "katliam" olarak tanıtmaya aracı olarak kullanmışlardır. Nitekim bu roman daha basıldıktan üç yıl sonra 1936'da 18 dile çevrilmiş ve sadece Amerika'da 200.000 adet basılmıştır. (Karakut, 2005: 141) Dolayısıyla bu roman, Osmanlı'nın almış olduğu Sevk ve İskân Kararı'nı dünya kamuoyuna "katliam" olarak tanıtmada başarı sağlamış bir eserdir.

Çalışmamızın bu bölümünde Musa Dağ'da Kırk Gün romanını detaylı olarak tahlil etmeyi, bu romanın çoğunluğunun yanlış bilgi ve belgeler ışığında yazıldığını anlatmayı planlıyorduk. Ancak çalışmamızın ilk üç bölümünde farklı arşivlerin belgeleriyle anlatmış olduğumuz olayların bu romanın gerçeklik payını ortaya çıkarması ve çalışmalarımız esnasında bu konunun bir Yüksek Lisans Tezi olarak hazırlandığını⁵⁴ görmemiz dolayısıyla romanın bu uzun tahlilini yapmayacağız. Bu çalışmanın tekrarına düşmemek adına Musa Dağ'da Kırk Gün romanının yazarı, yazılış süreci ve içeriği hakkında bilgiler vererek yurtiçi ve yurtdışındaki tepkiler üzerinde duracağız.

⁵⁴ Feda Karakut, *Franz Werfel'in "Musa Dağ'da Kırk Gün" Adlı Eserinde Kurmaca ve Gerçeklik İlişkisi*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Alman Dili Ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 2005.

3.5.1. FRANZ WERFEL VE MUSA DAĞ'DA KIRK GÜN

3.5.1.1. Franz Werfel Kimdir?

Franz Werfel 1890 yılında Çek Cumhuriyeti'nin başkenti olan Prag'da doğdu. (Werfel, 2010: 1) Babası, Bohem Eldiven Yapım Şirketi'nin sahibi olan Yahudi asıllı Rudolf Werfel'dir. (Monson'dan nakleden Karakut, 2005: 130) İki kız kardeşi olan Franz Werfel, lise ve üniversite öğrenimini de Prag'da tamamlamıştır. Hitler döneminde Almanya'dan göç ettirilen Yahudilerin arasında bulunan Werfel aynı zamanda Çekoslovakya vatandaşlığı da almıştır. (PA-AA, R78488/232)

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Avusturya Silahlı Kuvvetleri'ne yazılan Werfel, ordunun düzenli sistemine alışmakta zorluk çekse de kısa sürede sivil olarak önemli bir subay haline gelmiştir. Avusturya Ordusu'ndaki boş zamanlarını şiir yazarak geçiren Werfel, Alman dilinde şiir yazan önemli şairlerden biri olmayı başarmıştır. Bundan dolayı halk arasına karışmak isteyen Werfel şiirlerine hayran olan bir üst rütbeli sayesinde Ordu Basın Dairesi'ne atanarak edebi çalışmalarına daha fazla zaman ayırmıştır. Savaş koşullarında olabileceği en iyi yerde bulunan Werfel bu vesileyle halka daha yakın olmayı başarmıştır. (Karakut, 2005: 130) Halka yakın olması Franz Werfel'in edebiyat literatürüne katkıda bulunmuştur.

Alman edebiyatını tanıma fırsatı bulan Werfel, babasının eldiven şirketini kendine devretme fikrini reddederek Leipzig'e gitmiş ve bir yayınevinde okutman olmuştur. Gittikçe üne kavuşan Werfel eserlerinde, "İnsanlığa insanlığını hatırlatmak" ve "insanlığı kardeşliğe çağırarak" temalarına yer vermeyi prensip edinmiştir. (Karakut, 2005: 130)

1929 yılında kendinden 11 yaş büyük olan Alma Mahler ile evlenen Werfel, 1938 Mart'ında Viyana dışındayken, Alman ordusunun Avusturya üzerine yürümesi

dolayısıyla artık Viyana'ya dönememiştir. Werfel bunun üzerine Fransa'ya gitme kararı alır ancak bu defa da Almanya Fransa'yı işgal etmiştir. Almanya'nın işgalinden dolayı Güney Fransa'da sürekli yer değiştirmek zorunda kalan Werfel 1940 yılında İspanya'ya, oradan da New York'a geçerek Amerika'ya yerleşmeye karar vermiştir. Bütün bu yaşananlar Werfel'in bünyesine ağır gelir. 1943 yılında ağır bir kalp krizi geçiren Werfel yatağa düşmüştür. 1945 yılı başlarında kendini biraz iyi hisseden Werfel Avrupa'ya bir seyahat planlamıştır. Ancak Werfel'in bu planına ölüm engel olmuştur. Werfel, 26 Ağustos 1945'te Kalifornia'da kendini ölümün kollarına bırakmıştır. (Karakut, 2005: 132-133)

3.5.1.2. Musa Dağ'da Kırk Gün Romanını Yazma Düşüncesi

Franz Werfel, Alma Mahler ile evlendikten sonra beraberce Yakındoğu gezisi yapmayı planlamışlardı. Bu planın içerisinde Kahire, Nil yolculuğu ve pramitlerde gezintiden sonra Mısır, Filistin, Kudüs, Şam, Baalbek, Lübnan Dağları ve Beyrut macerası vardı. (Karakut, 2005: 141)

Werfel'in Şam gezisi onun Musa Dağ'da Kırk Gün romanını yazmasına vesile olacaktır. Edebiyatçı yazar, Osmanlı Devleti'nin tehcire tabi tutarak Suriye topraklarına gönderdiği Ermeniler ile Şam'da karşılaşmıştı. Burada bir müddet kalarak Ermeni gençleri ile sohbet eden Werfel bu sohbetlerin sonucunda Ermenilerin Musa Dağı'nda 40 güne yakın direndikleri sonucunu çıkarmış ve kitabının adını belirlemiştir: "*Die Vierzig Tage Des Musa Dagh*" (Musa Dağ'da Kırk Gün). (Karakut, 2005: 141)

Franz Werfel, Yahudi olduğu için Avrupa'da Nazilerin Yahudi katliamından etkilenmişti. Yahudi katliamını gören Werfel, Osmanlı'nın uygulamış olduğu Sevk İskân Kararı'nı da soykırım olarak düşünmüştür. Nazilerin Yahudilere yaptığı zulüm ve

sistemli yok etme politikası ile Osmanlı'nın Ermenilere uygulamış olduğu yer değiştirme kararını bir tutan Werfel'in bu romanı 1933'te tamamlanmıştır.

Romanın yazılış amacı Osmanlı Ermenilerinin kaderi ile Yahudilerin Avrupa'da maruz kaldığı Nazi terörünü karşılaştırıp milliyetçilik fikrine tamamıyla karşı çıkmaktı. Kitabında arşiv ve görgü tanığı araştırmasına giden ünlü şair, kendi duygu ve düşüncelerinden kaynaklı kurguların yanı sıra kitabı, özünde duyumlardan yola çıkarak kurgulamıştır. (Karakut, 2005: 141)

3.5.1.3. Musa Dağ'da Kırk Gün

1933'te yazımı tamamlanan Musa Dağ'da Kırk Gün romanının hikâyesi Musa Dağ'da bulunan 1915'te Ermenilerin yaşadığı altı köyde⁵⁵ geçmektedir. Franz Werfel'in olağanüstü hayal gücü ile yazdığı bu roman, üç kitabın birleştirilmesi ile oluşmuştur.

Ünlü şair Suriye'de karşılaştığı Ermeni gençlerin anlattıklarını kurgulayarak ilk kitapta Osmanlı Devleti'nin Sevk ve İskân Kararı'na giden yolu işlemiştir. İlk kitapta yazar, Sevk ve İskân Kararı'nın alınmasından önce Osmanlı Devleti'nin, Ermenilerin ellerinde bulunan Dâhili ve Hârici Pasaportları topladığından ve Ermenilerin özgürlüklerinin kısıtlandığından bahsetmiştir. (Werfel, 2010: 22) Zeytun Ermenilerinin kökeni ve Zeytun olayları ile ilgili bilgiler veren yazar, Zeytun ve Musa Dağı'nda bulunan Ermeni köylerinin ezelden beri var olduğunu ve Ermenilere ait olduğunu iddia etmektedir. (Werfel, 2010: 74)

Zeytun'daki Ermenilerin sevk edilişinden sonra Zeytun'da kalan Ermeni Papaz⁵⁶, Musa Dağı'ndaki Ermeni köylerine gelerek buradaki ayaklanmaların başlamasına öncülük etmiştir.

⁵⁵ Bu köyler Yoğunluk, Bityas, Hacı Habibli, Hıdır Bey, Vakıf ve Kebûsiye'dir.

⁵⁶ Musa Dağı köylerinin papazı olan Dikran Antreassian'ın Zeytun kökenli olduğundan yukarıda bahsetmiştik.

Johannes Lepsius adında Protestan bir papaz⁵⁷ Osmanlı Devleti Başkomutan Vekili ve Hariciye Nazırı olan Enver Paşa ile görüşerek kendi hatırına henüz tehcire tabi tutulmamış olan bölgelerdeki Ermenilerin sevkini durdurulmasını istemiştir. Bu bölgelerin başında Kuzey Suriye, Halep, İskenderun, Antakya ve kıyı şeridi gelmektedir. (Werfel, 2010: 124) Enver Paşa'nın bu isteği kabul etmemesi üzerine Lepsius, sevk kararı alınmış ancak henüz uygulanmamış bölgelerin sorumluluğunun kendisine verilmesini istemiştir. Osmanlı Devleti'nden bir ücret talep etmeksizin Sevk ve İskân Kararı'nın uygulanmasının baş sorumlusu olmak isteyen Lepsius, Osmanlı Devleti'nin iç işlerine dış devletlerin karışmaması adına Enver Paşa'dan yine olumsuz cevap almıştır. (Werfel, 2010:125)

Osmanlı Devleti'nin almış olduğu Sevk ve İskân Kararı vali, kaymakam ve mutasarrıflar tarafından acımasız bir şekilde uygulanmaktadır. Hepsinin ağzından çıkan kelimeler aynıdır:

“Şu kadar zamanımız var. O zamana kadar bu pis domuz sürüsünün son ferdi de kazanın sınırları dışına çıkmış olacak. Bu iş olmalı. Sizler sorumlusunuz. Başaramayan hakkında soruşturma açtırırım. Başkalarının hatalarından dolayı emekliye ayrılmaya hiç niyetim yok.” (Werfel, 2010: 130-131)

Bu olayların çıkması üzerine 5000 kadar Ermeni, papaz Dikran Antreassian'ın evinde toplanarak Musa Dağı'na çıkmaya karar verir. Osmanlı Devleti 5000 Ermeni'ye

⁵⁷ Johannes Lepsius Alman vatandaşı iken Ermenilere daha fazla yardım etmek istemiş ancak Protestan kilisesinden gerekli izni alamayınca görevinden istifa ederek Berlin'de “Deustcher Hilfsbund für Armenien” (Ermenistan için Almanya Yardım Derneği)ni kurmuştur. Lepsius bu derneği kurarak 1896 yılından itibaren Türkler aleyhine kamuoyu oluşturmaya başlamıştır. 1896'dan sonra da Almanya'daki çeşitli Ermeni derneklerinde faaliyetlerini sürdüren Lepsius'un Osmanlı Devleti'ndeki Ermeni olaylarına bakış açısı şu şekildedir. “Türk olan her şeye karşı, vahşi körü körüne, insafsızca bir kin; Ermeni olana karşı ise patolojik bir şefkat, müsamaha ve çocuk saflığı ile Ermeni olaylarının politik, ahlaki ve sosyal sebeplerini kritik etmeyerek görmemezlikten gelme ve keyfi, sahte vahşet olayları ortaya koyma...” (Barth'dan nakille Çolak, 2003:971-972) Birinci Dünya Savaşı sırasında bir süreliğine Alman-Ermeni Derneği'nin başkanlığını yapan Lepsius Osmanlı Devleti'nin müttefiki olan Almanya'nın Ermeni meselesine kayıtsız kaldığını düşündüğünden Almanya'nın Osmanlı Devleti üzerinde baskı kurmasını istemiştir. Bu bağlamda Lepsius Almanya'da çıkan gazetelerin sahipleri ve Alman milletvekilleri ile görüşerek Ağustos 1915'te Enver Paşa'ya ulaşmayı başarmıştır. (Çolak, 2003: 972)

karşılık 100 asker göndermiş ve onları ne kadar küçümsediğini göstermiştir. (Werfel, 2010: 217)

Birinci kitapta Ermenilerin Musa Dağı'na çıkışına kadar olan süreci bu şekilde anlatan Werfel olağanüstü hayal gücü ile romanın hacmini artırmayı başarmıştır.

Franz Werfel, ikinci kitapta ise Musa Dağı'nda bulunan Ermenilerin Osmanlı askerlerine karşı verdiği savaşı anlatmaktadır. Osmanlı Devleti'nin almış olduğu Sevk ve İskân Kararı'na karşı gelen Ermeni köylüler mezarlıkta sakladıkları silahları çıkararak Musa Dağı'na çıkmaya karar verirler. Yanlarına yiyecek ve bazı hayvanlarını da alarak Musa Dağı'nda Damlacık olarak bilinen mevkiye çıkarlar. Dağdaki asker kaçakları da köylerden giden Ermeni isyancılara katılır.

Üçüncü kitapta ise yazar, Ermenilerin yiyecek sıkıntısının başlaması ve Avrupalı Devletler tarafından Musa Dağı'ndan götürülüşlerini kaleme almaktadır. Osmanlı askerleri Ermeni köylülerin dağa çıktıklarını anlayınca Ermeniler üzerine taarruza geçerler. Ermenilerin başarılı savunması ile Osmanlı askeri büyük kayıp vermiştir. Osmanlı askerleri Damlacık mevkesine toplamda altı baskın yapmış ancak dağda bulunan Ermenilere mağlup olarak büyük kayıplar vermiştir. Osmanlı Devleti bunun üzerine bölgedeki asker sayısını artırarak Musa Dağı'na topraklarla tırmanmış ve dağdaki Ermenileri top ateşine tutmuştur. Hatta Osmanlı Devleti'nin Ermenilere gücünün yetmemesinden dolayı Halep Vilayeti'nde halktan yardım toplanarak Ermeniler üzerine yürünmüştür.

Bu çarpışmalar sonucunda 500'ün üzerinde Ermeni ölmüş ve dağdaki yiyecek sıkıntısından dolayı da Ermeniler arasında sataşmalar başlamıştır. Bunun üzerine dağdaki Ermenilerin lideri olan Antreassian, stoktaki yiyecekler dağıtılırken kısıtlı dağıtılmamasını istemiştir. Çünkü az yiyecek verip insanların ömrünü uzatarak onların

daha fazla acı çekmesine sebep olmak istememektedir. Ancak dağda, Ermenilerin bayrak açması sonucu Ermenileri gören Fransız ve İngiliz gemilerinin gelmesi Ermenilerin yiyecek ve cephane sıkıntısını da sona erdirmiştir. Musa Dağlı Ermeniler, İngiliz ve Fransız gemilerine binerek Mısır'ın Port Said Limanı'na doğru yola çıkmışlardır.

Ermenilerin Mısır'a götürülmelerini, Osmanlı Devleti'nin tehcir kararı ile özdeşleştiren Werfel bunu, Ermenilerin yok edilmesi olarak algılamıştır. Dolayısıyla Werfel bu romanda ana tema olarak "Osmanlı Devleti'nin Ermenileri yok etmeye çalıştığını" işlemiştir. Osmanlı Devleti'nin almış olduğu Sevk ve İskân Kararı'nı Nazilerin Yahudi katliamı ile eş değerde gören Werfel, olayın geçtiği ülkenin kaynaklarından yararlanma fırsatı bulamamıştır. Buna rağmen yoğun bir duygu seli ve hayal gücü ile yazılan bu roman, yazarın olayları bizzat yaşadığı hissini uyandırmaktadır. Tarihî olaylarla bağlantısı olmasından dolayı edebiyat haricinde, tarihî olarak da değerlendirmek durumunda olduğumuz bu romanı, günümüzde tamamına yakını açık olan, romanı anlatan döneme ait resmi belgeler ve yazışmalar ikinci ve üçüncü bölümümüzde değerlendirilmiştir.

Musa Dağ'da Kırk Gün romanının tarihi olarak da doğruluk derecesini tartışmakla beraber, nihayetinde yapılan çalışmanın bir "roman" olduğu unutulmamalıdır. Nitekim romanlar, yazarın iç dünyasını ve hayal gücünü yansıtmasından dolayı gerçeklerle tamamen bağlantılı olmak zorunda değildir. Günümüzde, açılmış olan arşiv belgelerini incelediğimizde de bu romanın gerçeklikten ziyade, bir kurgu olduğu ortaya çıkmaktadır.

3.5.2. MUSA DAĞ'DA KIRK GÜN ROMANININ ALMANYA'DA YASAKLANMASI

Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına rağmen devletin son dönemdeki faaliyetleri, Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra Türkiye'nin önüne çıkarılmaya başlanmıştır. Bu durum Sevk ve İskân Kararı'nın alınması ve uygulanmasında kendini göstermektedir. Bu kararın sonuçlarının etkisi ile yazılan Musa Dağ'da Kırk Gün romanı da Türkiye Cumhuriyeti'ni Ermeni Meselesi konusunda huzursuz etmeye başlamıştır.

Almanya'da piyasaya sürülmüş olan Musa Dağ'da Kırk Gün romanı, Türkiye Cumhuriyeti aleyhine kullanılabilir nitelikteydi. Zira roman, sözde Ermeni Soykırımı iddialarını dünyaya duyurmada, yukarıda da bahsettiğimiz gibi daha 1934 yılında 18 dile çevrilerek başarı sağlamıştır. Türk diplomatlar, Osmanlı belgelerinde de doğruluk payının yüksek olmadığı görülen bu romanın Almanya'da yasaklanması için girişimlerde bulunmuşlardır.

Hitler döneminde Almanya'nın Propaganda Bakanlığı tarafından çok sayıda kitap meydanlarda toplatılarak yakılmıştır. Alman Propaganda Bakanlığı, Franz Werfel'in yazmış olduğu ve o dönemde iki cilt olarak çıkan bu kitabı da Werfel'in Yahudi olmasından dolayı, toplatılarak yakılacak kitaplar kapsamına almıştır. Bakanlık tarafından gerçeklikten daha çok macera romanı olarak değerlendirilen bu kitap, Türkiye Cumhuriyeti'nin yasaklatma teşebbüsünden önce toplatılıp yakılmıştır. (PA-AA, R78488/232)

Türkiye Cumhuriyeti'nde basılan gazetelerden Hâkimiyet-i Milliye ve Milliyet Gazeteleri, Almanya'nın müttefikimiz olmasından dolayı bu kitaba karşı verdiği tepkileri takip etmekteydi. Ancak Almanya'nın kitapları toplattık demesine rağmen bu

romanın Almanya'daki kitapçı vitrinlerinde serbestçe satılmakta olduğu haberini alan Hâkimiyet-i Milliye⁵⁸ ve Milliyet Gazeteleri bu durumu haber yapmışlar ve Dışışleri Bakanlığı'nın bu durumla ilgilenmesi için baskı yapmışlardır. (PA-AA, R78488/232, 311)

Almanya Dışışleri Bakanlığı Türkiye'deki gazetelerin tepkisini haber alınca Alman Devlet Bakanlığı'na bu kitabın yasaklanması için başvuruda bulunmuştur. Ancak Alman Devlet Bakanlığı bu kitabın neden yasaklanması gerektiğini araştırmaktadır. Alman Dışışleri Bakanlığı'nın özellikle bu kitabı yasaklamak istemesinin sebebini soran Devlet Bakanlığı, Dışışleri Bakanlığı ile bu konuda yazışmalar yapmıştır. Devlet Bakanlığı, 9 Ocak 1934 tarihinde kitabı yasaklama isteğinin sebebini Dışışleri Bakanlığı'na sormuştur. (PA-AA, R78488/230, 10 Ocak 1934)

Alman Dışışleri Bakanlığı, Devlet Bakanlığı'nın sorusu üzerine Türkiye Büyük Elçiliğinden ve Dışışleri Bakanlığı yetkililerinin katılımıyla bir toplantı düzenlemiştir. Toplantının konusu ise Franz Werfel'in 1933 yılında Paul Zsolnay Verlag Yayınevi'nde iki cilt olarak, "Musa Dağ'da Kırk Gün" romanının basılması idi. (PA-AA, R78488/234, 11 Ocak 1934)

Alman Dışışleri Bakanlığı'nda yapılan toplantıda, adı geçen kitabın Alman İmparatorluğu sınırları içerisinde satışının ve dağıtımının yasaklanmasının yanında kitabın Almanya'ya girişinin de yasaklanmasının sebepleri iki başlıkta ele alınmıştır. İlki dış politikadan dolayı, ikincisi de iç nedenlerden dolayıdır. (PA-AA, R78488/234, 11 Ocak 1934)

---

⁵⁸ Falih Rıfki'nın 25 Birinci Kanun 1933 tarihli Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi'ndeki köşe yazısı için bkz. Ek: 14.

Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi'nde 24 Aralık 1933'te çıkan bir makalede romanın Almanya'da satışı ile ilgili şu satırlar yer almaktadır: “Bizim Birinci Dünya Savaşı'ndaki müttefikimiz ve şu andaki dostumuz nasıl olur da böyle bir kitabı polemik konusu yapar. Kitabın içeriği Birinci Dünya Savaşı'nda yerlerinden sürülen Ermenileri konu ediyor. Türk subaylarının ve Türk resmi makamlarının Ermenileri bu sürgün döneminde katletme olayına girdiğinden bahsetmektedir.” (PA-AA, R78488/234, 11 Ocak 1934)

Almanya Hâkimiyet-i Milliye'de çıkan bu makaleyi ciddiye almış ve Türkiye ile ilişkilerin bozulmasını istememiştir. Romanın yasaklanması için ilk sebep olarak bunu gösteren Dışişleri Bakanlığı, o dönemde iyi giden Türk-Alman ilişkilerinin sekteye uğramasına mahal bırakılmamasını istemiştir. (PA-AA, R78488/234, 11 Ocak 1934)⁵⁹

Yapılan toplantıda, kitabın yasaklanmasındaki ikinci sebep olarak Almanya'da iç karışıklığa sebebiyet verebilecek nitelikte görülmesidir. Kitapta geçen Almanya'nın Osmanlı'daki Ermenilere sahip çıkmama meselesi, Almanya'yı kötü bir devlet olarak göstermektedir. Dolayısıyla Almanya'da Hitler'in ve Nasyonal Sosyalizm'in oluşturmaya çalıştığı milliyetçilik ve milliyetçiliğin özü olan mücadele ruhunu engellemeye öncülük edebilecek nitelikte görülmektedir. Bu kitabın, Almanya'da yayınlanmaya devam etmesi de Hitler'in otoritesine zarar verebilecektir. (PA-AA, R78488/234, 11 Ocak 1934)

Almanya, kamuoyu araştırmaları bu kitabın Yahudilerin elinde de dolaştığını ortaya çıkarmıştır. Berlin'de bulunan entelektüel Yahudi çevreleri ise Hitler'in Almanya'da Yahudilere yaptığı zulüm ile bu kitapta geçen Ermeni olayları arasında bağlantı kurmaktadırlar. Bu durum da Almanya'daki Yahudileri, Nazilerin yapmış

⁵⁹ Geniş bilgi ve belgenin orijinali için bkz. Ek: 15

olduğu Yahudi katliamına karşı tahrik edecektir. (PA-AA, R78488/230, 10 Ocak 1934)⁶⁰

Özellikle kitapta bir Türk askerinin Ermeni bir kızı alabilmek için kızın Ermeni nişanlısını öldürdüğünden ve bir ailenin çöküntüsünden bahsetmesi Alman diplomatlarını, Alman halkının ahlaki açıdan bozulabileceği düşüncesine sürüklemiştir. Almanya Dışişleri Bakanlığı, iç ve dış sebepleri göstererek kitabın Almanya'da yasaklanmasını istemiştir. (PA-AA, R78488/234, 11 Ocak 1934) Nitekim Dışişleri Bakanlığı'nın bu isteği üzerine Propaganda Bakanlığı Musa Dağ'da Kırk Gün romanını Almanya'da yasaklamıştır.

Almanya'nın kitabı yasaklaması üzerine 6 Şubat 1934 tarihinde Türkiye'nin Almanya Büyük Elçisi Korgeneral Kemalettin Sami Gökçen (<http://berlin.be.mfa.gov.tr/MissionChiefHistory.aspx>, 30 Eylül 2011), Almanya Propaganda Bakanı'nı arayarak teşekkürlerini iletmiştir. Almanya'nın almış olduğu bu kararı bir jest olarak değerlendiren Türk Büyükelçi, başbakanın da hususi teşekkürlerini iletmiştir. Büyükelçi, alınan bu kararın eski Türk-Alman dostluğunun ve gelecekte olan Türk-Alman dostluğunun bir nişanesi olarak görmektedir. Büyükelçinin bu teşekkürü üzerine Alman bakan da kendisine teşekkür ederek gerekli yerlere teşekkürlerini iletteceğini bildirmiştir. (PA-AA, R78488/241, 6 Şubat 1934)⁶¹

Osmanlı Devleti'nin kitabın Almanya'da dağıtımının durdurulmasını istemesi Almanya'da etkili olmuştur. 12 Şubat 1934 tarihinde Alman İçişleri Bakanlığı eyaletlere bu konuda bilgi vermiştir. Gönderdiği bilgide Berlin Eyalet Polisi'nin, Franz Werfel'in Musa Dağ'da Kırk Gün isimli romanını Berlin ve Prusya bölgesinde topladığını bildiren

⁶⁰ Belgenin orijinali için bkz. Ek 16

⁶¹ Belgenin orijinali için bkz. Ek 17

İçişleri Bakanlığı Almanya'nın diğer eyaletlerinde de aynı uygulamanın yapılması talimatını vermektedir. (PA-AA, R78488/245, 12 Şubat 1934)

Musa Dağ'da Kırk Gün Romanı, Türkiye Cumhuriyeti'nin uğraşları sonucu Almanya'da yasaklanmıştır. Ancak bu romanın Almanya'da yasaklanması Türkiye için bir son olmamıştır. Çünkü bir anda Franz Werfel'in de hiç beklemediği bir tiraja ulaşan kitap 18 dile de çevrilince önü alınmaz bir duruma gelmiştir.

3.5.3. MUSA DAĞ'DA KIRK GÜN FİLMİNİN AMERİKA'DA YASAKLANMASI

“Musa Dağ'da Kırk Gün” romanı 1934 yılında İngilizceye çevrilerek Amerika'da yayınlanmıştır. Kitabın Amerika'da yayınlanması üzerine bu kitaptan iyi bir film çıkabileceğini gündeme getiren Amerikan Metro-Goldwyn-Mayer (MGM) şirketi (Minasian, 1986-1987: 122) bu yönde kamuoyu oluşturmaya başlamıştır. Bu durumun Amerika'da Türkiye karşıtı bir çevre oluşturacağını öngören Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Münir Ertegün, bu durumu Türk Hariciye Vekâleti'ne yazmıştır. (Karakut, 2005: 157)

Türk Hükümeti Amerika'ya yaptığı resmi yazışmalarla bu filmin çekilmesine engel olunmasını istemiştir. 1934 yılında Türk Hükümeti'nin baskısı ile film çekimleri yapılmayan Musa Dağ'da Kırk Gün, 1936 yılında tekrar gündeme gelmiştir. (Karakut, 2005: 157) Türk Hükümeti'nin teşebbüsleri yine olumlu sonuç vermiş ve film çekilmemiştir. 1938 yılında filmi tekrar gündeme getiren Amerika, karşısında Türkiye'nin Washington Büyükelçisi'ni bulmuştur. Washington Büyükelçisi film hakkındaki son durumu öğrenerek 15 Aralık 1938 tarihinde Türkiye Hariciye Vekâleti'ne şu bilgi notunu göndermiştir:

“Bu filmin neşrinin tekrar mutasavvar olduğu hakkındaki haberlerin gazete dedikodularından ibaret ve yakışdırma şeyler olduğunun, böyle bir tasavvur mevcut olmadığı ve filmin neşrine bugün Türkiye Cumhuriyeti'nin evvelce olduğu kadar muhalif olduğunu bu hususda sebmeden teşebbüsatıma cevaben Birleşik Amerika Hariciye Nezareti'nden haber aldığımı derin saygılarımla arz ederim.” (CA, 69/04)⁶²

Türkiye Cumhuriyeti'nin uzun süre bu işin takipçisi olması dolayısıyla bu konuda 1982 yılına kadar bir film çıkmamıştır. Ancak film 1982 yılında High Investments isimli film şirketi tarafından piyasaya sürülmüştür.

3.5.4. BULGARİSTAN'DA MUSA DAĞ'DA KIRK GÜN ROMANI'NA TEPKİLER

Türkiye Cumhuriyeti, Birinci Dünya Savaşı'nın ve Kurtuluş Savaşı'nın etkilerinden kurtulmaya çalışırken komşu ülkeler ile de diplomatik ilişkileri bozmak istemiyordu. Bunun için de gönderdiği elçiler vasıtasıyla komşu milletlerin Türkiye aleyhine kışkırtılmasına engel olma amacındaydı.

Bulgaristan'ın Varna şehrinde yaşayan halkın arasında, Taşnaklar da mevcuttu. Varna'da bulunan Taşnaklar, Bulgaristan'ın Filibe kentinde Ermeni şairi olarak bilinen Garo Hazarosyan isimli bir şairi Varna'ya davet etmişlerdir. (CA, 65/2-41, 16.5.1936)

Varna'da Musevi kulübüne ait bir salonda balo düzenleyen Taşnaklar, halkı da bu baloya davet etmişlerdir. Ancak baloya birkaç Bulgar ile birkaç Taşnak'tan başka kimse katılmamıştır. Taşnaklar bu balonun açılışında bir Ermeni çocuğunu sahneye çıkartarak Bulgarların “De Umre Turçına” “Türk Ölsün” manzumesini Ermenilere uyarlayarak okutmuşlardır. (CA, 65/2-41, 16.5.1936)

Garo Hazarosyan, 15 Mart 1936 tarihinde yapılan balodan sonra biri gündüz biri de gece olmak üzere iki konferans vermiştir. Bu konferanslarında Ermenilerde heyecan

⁶² Belgenin orijinali için bkz. Ek 18

oluşturacak konuşmalar yapan Hazarosyan, konuyu Musa Dağ'da Kırk Gün romanı ile ilişkilendirmiştir. (CA, 65/2-41, 16.5.1936)

İstanbul'da bulunan Ermenilerin doğruluğuna inanmadıkları için bu romanı yakmaları Garo Hazarosyan'ı etkilemiştir. İstanbul'daki Ermenilerin bu kitabı yakmalarından dolayı Ermeni camiasından çıktıklarını anlatan Hazarosyan, bu durumun Bulgarları da ilgilendirdiğini dile getirmiştir. Bulgarların, en az Ermeniler kadar Osmanlı Devleti'nin eziyetine maruz kaldığını ve bu kitabın Bulgarca da basılması gerektiği telkininde bulunmuştur. (CA, 65/2-41, 16.5.1936)⁶³

Musa Dağ'da Kırk Gün romanının Bulgarca basılması için Bulgaristan Hükümeti'nin izin verdiğini iddia eden Hazarosyan Bulgarların da bu kitabı okumalarını tavsiye etmiştir. Bunun yanında çok yakında Musa Dağ'da Kırk Gün romanının filme uyarlandığını ve yakında filminin çıkacağını iddia eden Hazarosyan, (CA, 65/2-41, 16.5.1936) Bulgaristan'da bulunan Taşnakları ve Bulgarları, Türkiye Cumhuriyeti aleyhine kışkırtma amacıyla çalışmalar yapmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin Sofya Büyükelçisi Ali Şevki Berker Bey⁶⁴ bu durumu haber alınca Türkiye Cumhuriyeti Hariciye Vekaleti'ne durumu bildirmiştir. Bu durumun önüne geçilmediği takdirde Bulgaristan'da bulunan Taşnaklar ve Bulgarlar da Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı cephe alacaklardır.

Türkiye Cumhuriyeti, kitabın zaten birçok dile çevrilmesi ve çoğu ülkede yaygın olmasından dolayı bu durumu ciddiye almamıştır. Amerika'nın film yapmasına engel olması da Türkiye için bir güven teşkil ettiği için Filibe Şairi Hazarosyan'ın film yapımı iddiası da boşa çıkmıştır.

⁶³ Belgenin fotokopisi için bkz. Ek: 19

⁶⁴ Ali Şevki Berker Bey, 01.01.1934-01.01.1942 tarihleri arasında Türkiye'nin Bulgaristan Büyükelçiliğini yapmıştır. (<http://sofya.be.mfa.gov.tr/MissionChiefHistory.aspx>, 30 Eylül 2011)

3.5.5. MUSA DAĞ'DA KIRK GÜN OPERASI'NİN İTALYA'DA YASAKLANMASI

Franz Werfel'in kitabının birçok ülkeye yayılması, Türkiye Cumhuriyeti açısından olumsuzluklara neden oluyordu. Türkiye'nin çabalarına rağmen Avrupalı devletlerin içinde kamuoyu desteği eksik olmayan Musa Dağ'da Kırk Gün romanı son olarak İtalya'da gündeme gelmiştir. Lodo Vikorkko isimli İtalyan bestekâr bu romanı operaya uyarlayarak sergilemiştir.

Türkiye'nin İtalya Büyükelçisi Hüseyin Ragıb Baydur⁶⁵ İtalya'daki görevi esnasında Türkiye aleyhine cereyan eden bu olayı haber alarak Türkiye Dışişleri Bakanlığı'na durumu bildirmiştir. Hüseyin Ragıb Bey, İtalyan bestekâr Lodo Vikorkko tarafından bestelenen Musa Dağ'da Kırk Gün isimli operanın İtalya'nın Torino kentinde İtalya artistleri tarafından gösterime girdiğini bildirmiştir. Bu operanın İtalya'da, Türkiye'nin aleyhine kuvvetli bir şekilde kamuoyu oluşturduğunu bildiren Hüseyin Ragıb Bey, operanın yasaklanması için Türkiye Hariciye Vekâleti'ne teşebbüslerde bulunması gerektiğini bildirmiştir. (CA, Atatürk Arşivi, Dolap Nu: 16, Kutu Nu: 181, Dosya Nu: 3, Fihrist Nu:1)⁶⁶

Türkiye Cumhuriyeti, İtalya'da bu operanın yasaklanması için teşebbüslerde bulunmuştur. Ancak Türkiye'nin bu konudaki çalışmaları operanın İtalya'da yasaklanmasını sağlayamamıştır. Türkiye'nin Roma Büyükelçisi Hüseyin Ragıb Bey, 28 Mayıs'tan 15 Ağustos 1938 tarihine kadar, Musa Dağ'da Kırk Gün operasının İtalyan halkının Türkiye aleyhine kışkırtılmasına öncülük ettiğinden ve Türk-İtalyan dostluğuna zarar verdiğinden, yasaklanması için iki defa ilgili makamlara başvuruda

⁶⁵ Hüseyin Ragıb Baydur, 07.10.1934-16.08.1943 tarihleri arasında Türkiye'nin İtalya Büyükelçisi olarak görev yapmıştır. (<http://roma.be.mfa.gov.tr/MissionChiefHistory.aspx>, 30 Eylül 2011)

⁶⁶ Belgenin orijinali için bkz.Ek: 21

bulunmuştur. İtalya, Hüseyin Ragıb Bey'in ilk müracaatına cevap vermezken ikinci müracaatına Kültür Bakanlığı aracılığı ile cevap vermiştir. (CA, 65/41)

Türkiye'nin bütün çabalarına rağmen İtalyan Hükümeti Musa Dağ'da Kırk Gün operası ile ilgili çalışma yapmamıştır. Bu da romanın zaten birçok ülkede yaygın hale gelmesinden kaynaklanmaktadır. Nitekim yukarıda da bahsettiğimiz gibi bu kitap Franz Werfel'in Sevk ve İskân Kararı'nı soykırım olarak algılayarak yazdığı bir kitaptır. Ancak kitabın bir anda Ermeniler ve Avrupalı devletler tarafından, Sözde Ermeni Soykırımı'nı dünya kamuoyuna kabul ettirecek bir kaynak olarak kabul edilmiştir.

Franz Werfel, yazdığı romanın büyük bir kısmının kurgudan ibaret olduğunu bildiği için konuşmacı olarak katıldığı konferanslarda kitabın içerisinde doğruluk payı çok tartışılmayacak olan 1. Bölümün 5. Kısmını konu olarak seçmiştir⁶⁷. (Werfel, 2010: 711) Kitabın diğer kısımlarında Ermenilerin "Türkler tarafından katledilmesinin" anlatılmasına ve kitabın ana temasının bu olmasına rağmen konuşma metni olarak doğruluk payı fazla olan kısmı seçmesi manidardır. Werfel'in bu tutumuna rağmen Avrupalı devletlerin bu romanı, sözde Ermeni Soykırımı iddiaları için kullanmaları, Türkiye Cumhuriyeti topraklarında farklı emelleri olduğunu göstermektedir. Ancak yukarıda da bahsettiğimiz gibi bu çalışmanın bir roman olduğu ve bir romanın da sanat eseri olarak gerçeklerle bağdaşma zorunluluğunun olmadığı, bilim etiği açısından daima göz önünde bulundurulmalıdır.

---

⁶⁷ Musa Dağ'da Kırk Gün romanında 1. Kitabın 5. Bölümü, Tanrıların Ara Oyunu başlığı altında Osmanlı Devleti Başkomutan Vekili ve Hariciye Nazırı Enver Paşa ile Papaz Johannes Lepsius arasında geçen Ermenilerin sevk konusu işlenmiştir. Geniş bilgi için bkz. (Werfel, 2010: 108-129)

SONUÇ

Süveydiye’de Ermeni nüfusunun varlığı Bizans’ın Ermenilere uyguladığı tehcir politikası sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Doğu Anadolu’daki son Ermeni prenslikleri Bizans tarafından yıkılarak buradaki Ermeniler Kilikya bölgesine nakledilmişlerdir. Bu bölgenin Bizans’ın elinden çıkması birçok küçük prensliğin ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Bu prensliklerden biri olan Kilikya Ermeni Prenslığı’nin 1375 yılında Memlûkler tarafından ortadan kaldırılmasıyla bu Ermeniler Akdeniz sahilinde bulunan ve Toros Dağlarının devamında olan Musa Dağı’na yerleştirilmişlerdir.

Osmanlı Devleti’nin 24 Ağustos 1516’da Memlûklerle yaptığı Mercidabık Savaşı’ndan galip çıkması Halep’in de Osmanlı hâkimiyetine girmesi anlamına geliyordu. Osmanlı hâkimiyetinden sonra 1536 ve 1550 yıllarında yapılan tahrirlerde Kebûsiye, Hacı Habibli, Yoğunluk, Zeytuniye, Sürütme, ve Mişrakiye’de Ermeni nüfusu mevcuttur. Ancak tahrirlerde Hıdır Bey, Bityas ve Vakıf köylerinde 1882 yılına kadar Ermeni nüfusu görülmemektedir.

1867-1895 yılları arasında Süveydiye’deki altı Ermeni köyünde (Yoğunluk, Hacı Habibli, Bityas, Kebûsiye, Vakıf ve Hıdır Bey) Ermeni nüfusunun artması burada bir Ermeni hâkimiyeti düşüncesi meydana getirmiştir. Osmanlı Devleti’nin çeşitli sebeplerden zayıflaması burada da güvenlik zafiyeti oluşturmuştu. Bunun için ülkenin her tarafında olduğu gibi Süveydiye’de de Ermeni çeteler kendilerine ve halka zarar vermeye başlamışlardı. Osmanlı Devleti’nin bu konuda aldığı Meclis-i Mahsus kararlarının da Süveydiye’de uygulanamaması, Anadolu’nun Doğu Akdeniz’den giriş kapısı olması dolayısıyla Süveydiye’yi tehlikeye sokmuştur. Osmanlı Devleti bu tehlikeyi atlatabilmek için ülke içinde fesat hareketlerinde bulunan unsurları ve

dolayısıyla Süveydiye'deki Ermenileri, geçici olarak o dönemde Osmanlı sınırları içinde olan Suriye topraklarına Sevk ve İskân Kararı almıştır.

Osmanlı Devleti'nin almış olduğu Sevk ve İskân Kararı, Ermenilerin tepkisine sebep olmuştur. Nitekim bu tepki ile Ermeniler tehciri kabul etmemişler ve Musa Dağı'na çıkarak isyan etmişlerdir. Osmanlı Devleti 55 günlük bir sürede buradaki Ermenileri sevk edememiştir. Halep Vilayeti de Ermenilerin Musa Dağı'na çıkarak isyan ettiğini Bâb-ı Âlî'ye bildirmemiştir. Halep Vilayeti'nin bu ihmali 12 Eylül'ü 13 Eylül 1915'e bağlayan gece Ermenilerin İtilaf Devletleri gemileri ile Port Said'e kaçırmalarına sebebiyet vermiştir. Seraskerlik Makamı'nın bu konuyu öğrenmesi üzerine General Fahri Paşa olay yerine gönderilmiştir. Ancak Fahri Paşa'nın Süveydiye'ye gelişi 13 Eylül sabahındadır. Dolayısıyla Osmanlı Devleti bu olayı öğrenmekte gecikmiş ve hiçbir önlem alamamıştır.

14 Eylül 1915 sabahı Port Said Limanı'nda olan Ermeniler 1918'e kadar burada kalmış ve çeşitli işlerde çalıştırılmışlardır. İngilizler ve Fransızlar Musa Dağlı 500 genç Ermeni'yi Kıbrıs'ta kurdukları Ermeni Lejyonu'na almışlardır. Osmanlı Devleti'nin Geri Dönüş Kararnâmesi ile Ermenilerin bir kısmı Süveydiye'ye bir kısmı da Suriye'ye göçmeyi kararlaştırmıştır.

Almanya'daki Nasyonalist Sosyalist Parti'nin iktidarı döneminde Almanya'dan sürülen Franz Werfel'in Suriye'ye yaptığı gezi sırasında Musa Dağlı Ermeniler ile karşılaşması ve burada yaşadıkları trajediyi öğrenmesi, onun "Musa Dağ'da Kırk Gün" adlı bir roman yazmasına neden olmuştur. Franz Werfel'in insanlık adına romanlaştırarak büyük bir hayal gücü ile yaptığı bu çalışma, dış güçler tarafından sözde Ermeni soykırımının dünya kamuoyuna kabul ettirilmesi hususunda kullanılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nda aldığı tedbirler 1933 yılında yazılan bu roman ile Türkiye Cumhuriyeti'ne sıkıntı doğurmuştur. Yazıldıktan sonraki bir yıl içerisinde 18 dile çevrilen bu kitap, 1934 yılında Türkiye Hükümeti'nin girişimleri ile Almanya'da yasaklanmıştır. 1938 yılında MGM Film Şirketi tarafından Amerika'da filme uyarlanmaya çalışılırken Washington Türkiye Büyükelçisi Ahmet Münir Ertegün'ün girişimleri ile bu çalışma iptal edilmiştir. Ancak 1982 yılında Amerika'da film haline getirilmiştir. İtalya'da yine 1938 yılında operaya uyarlanarak sahnelenen bu kitap Türkiye'nin girişimlerine rağmen yasaklanmamış ve sahnelenmeye devam edilmiştir.

Türkiye'nin Musa Dağ'da Kırk Gün romanını yasaklama girişimleri, ülkeye zarar vermesinin yanında romanın büyük kısmının gerçeklerle bağdaşmamasından kaynaklanmaktadır. Osmanlı Devleti Tehcir Kararı ile beraber Sevk ve İskân esnasında uyulacak kurallar, Ermeni vatandaşların mallarının kayıt altına alınması ve geri dönüşte iade etmek üzere muhafaza edilmesi şeklinde kanunlar da çıkarmıştır. Bu da Osmanlı Devleti'nin Ermenileri yok etme gibi bir politika izlemediğini göstermektedir.

Nitekim bugünkü Musa Dağlı Ermenilerle yaptığımız bir sohbet esnasında bu roman hakkındaki görüşlerini sorduğumuzda bir Ermeni'nin "*En nihayetinde bu bir roman, gerçeklerle roman arasında ne kadar bağlantı olabilir ki!..*" cevabı, romanın Musa Dağı'nda yaşanan gerçeklerle ilişkisini gün yüzüne çıkarmaktadır. Dolayısıyla Türkiye'deki Ermeni olaylarını dünya kamuoyuna duyurmada başarı sağlamış unsurlardan biri olan bu çalışmanın, "*bir roman*" olduğu ve yoğun bir hayal gücü ile yazıldığı gerçeği akıldan çıkarılmamalıdır.

KAYNAKÇA**ARŞİVLER****BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (BOA)**

DÂHİLİYE NEZARETİ EMNİYET-İ UMÛMİYE DARİESİ 6. ŞUBE

DH.EUM.6.ŞB., nr.2/67

DÂHİLİYE MEKTÛB-İ KALEMİ

DH.MKT., nr. 2475/128

DÂHİLİYE MEKTÛB-İ MÛHİMME KALEMİ

DH.MKT.MHM., nr. 2852/17

DÂHİLİYE NEZARETİ ŞİFRE KALEMİ

DH.ŞFR., nr. 488/76

DH.ŞFR., nr. 489/103

DH.ŞFR., nr. 489/6

DH.ŞFR., nr. 55/330

DÂHİLİYE NEZARETİ TESRÎ'İ MUAMELÂT VE ISLAHAT KOMİSYONU/
MUAMELÂT

DH.TMİK.M., 3/23

DH.TMİK.M., 75/49

HARCİYE SİYASİ KALEMİ

HR.SYS., nr. 2569/1-2

İRÂDE DAHİLİYE TASNİFİ

İ.DH., nr. 120/18

İ.DH., nr. 1327/59

İ.DH., nr. 1327/60

İ.DH., nr. 1444/54

İRRADE HUSUSİ

İ.HUS.,nr. 41/110

İ.HUS., nr. 42/12

MECLİS-İ VÜKELÂ

MV., nr. 198/24

MV., nr. 86/75

SADÂRET KALEMİ MEKTUBİ MÜHİME TASNİFİ

A.MKT.MHM., nr. 536/28

A.MKT.MHM., nr. 646/3

A.MKT.MHM., nr.646/5

A.MKT.MHM., nr. 646/6

A.MKT.MHM., nr. 646/7

A.MKT.MHM., nr. 647/21

A.MKT.MHM., nr. 654/15-İ

TAPU TAHRİR DEFTERLERİ TASNİFİ

TD, nr. 397

TD, nr. 454

TD, nr. 493

TD, nr. 530

TD, nr. 544

TD, nr. 610

TD, nr. 786

TD, nr. 963

TD, nr. 1040

YILDIZ SADÂRET HUSUSÎ MA'RUZÂT EVRAKI

Y.A.HUS., nr. 329/57

Y.A.HUS., nr. 334/43

Y.A.HUS., nr. 357/37

YILDIZ MÛTENEVVÎ MA'RUZÂT EVRAKI

Y.MTV., nr. 121/105

Y.MTV., nr. 121/88

Y.MTV., nr. 139/68

YILDIZ PERÂKENDE ASKERÎ

Y.PRK. ASK., nr. 104/75

Y.PRK. ASK., nr. 104/76

Y.PRK.ASK., nr. 110/50

Y.PRK.ASK., nr. 111/50

Y.PRK.ASK., nr. 114/11

Y.PRK.ASK., nr. 119/80

Y.PRK.ASK., nr. 120/18

Y.PRK.ASK., nr. 133/9

Y.PRK.ASK., nr. 136/28

Y.PRK.ASK., nr. 144/86

Y.PRK.ASK., nr. 146/10

Y.PRK.ASK., nr. 164/33

Y.PRK.ASK., nr. 171/20

Y.PRK.ASK., nr. 219/96

Y.PRK.ASK., nr. 238/132

Y.PRK.ASK., nr. 8/64

YILDIZ PERÂKENDE MABEYN BAŞKİTABETİ

Y.PRK.BŞK., 50/99

YAVERAN VE MAİYET-İ SENİYYE ERKAN-I HARBİYE DAİRESİ

Y.PRK.MYD., 16/46

Y.PRK.MYD., 16/49

Y.PRK.MYD., 17/11

Y.PRK.MYD., 17/20

YILDIZ PERÂKENDE UMUM VİLAYETLER TAHRİRATI

Y.PRK.UM., 16/65

Y.PRK.UM., 32/34

CUMHURBAŞKANLIĞI ARŞİVİ (CA)

CA, nr. 69/04

CA, nr. 65/2-41, 16.5.1936

CA, Atatürk Arşivi, Dolap Nu: 16, Kutu Nu: 181, Dosya Nu: 3, Fihrist Nu:1

CA, nr. 65/41

**GENELKURMAY ASKERİ TARİH VE STRATEJİK ETÜT
BAŞKANLIĞI (ATASE) ARŞİVİ**

ATASE, NU.1/1, KLS.13, DOS.63, FİH.11

ATASE, NU.1/1, DOS.1049, FİH.16)

HALEP VİLAYETİ SALNAMELERİ

HVS, 1284

HVS, 1300

HVS, 1302

HVS, 1303

HVS, 1312

HVS, 1313

**NATIONAL ARCHİVES AND RESEARCH ADMINISTRATION OF
THE UNITED STATES OF AMERİCA (NARA)**

NARA, nr. 867.4016/386

POLİTİSCHES ARCHİV DES AUSWÄRTİGES AMT (PA-AA)

R78488, Nr. 230, Nr. 232, Nr. 233, Nr. 234, Nr. 311, Nr. 241

BASILİ EVRAK

ATASE (1992), *Belgelerle Ermeni Sorunu*, Ankara: Atase Yayınları

DİLAN, Hasan (2005), *Fransız Diplomatik Belgelerinde Ermeni Olayları (1914-1918)*, C.2, Ankara: TTK Yayınları

DİLAN, Hasan (2005), *Fransız Diplomatik Belgelerinde Ermeni Olayları (1914-1918)*, C.4, Ankara: TTK Yayınları

YAYINLANMIŞ ESERLER

AKYILDIZ, Ali (2004), *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İletişim Yayınları, İstanbul

BOYADJIAN, By Harotune P. (1981), *Musa Dagħ and My Personal Memoirs*, Rosekeer Press, New Jersey

M. Bahâeddin, “*Yeni Türkçe Lüğat*” İstanbul Evkâf-ı İslâmiye Matbaası, İstanbul

Muhammed Bin Ahmed El Mahallî, Abdurrahman Ebûbekir Es-Suyûtî, *Tesîr’ül Kur’ân’il ‘Azîm lil İmâmeyn El Celâleyn*, C.2, Matbaa-til İstikamet, Kahire

ÇOLAK, Mustafa (2003), “Kaynak Kritiği ve Tehcir Olayında Belge Tahrifatı - Johannes Lepsius Örneği-” *Belleten*, S.247 (LXVI), TTK Yayınları, Ankara

DEVELLİOĞLU, Ferit (2004), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara

DİNÇASLAN, A. Latif (2008), *Zeytin ve Çevresindeki Ermeni İsyanları (1895-1921)*, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş

FEİGL, Erich (2007), *Ermeni Mitomanyası*, Kendi Yayını

GÖYÜNÇ, Nejat (1983), *Osmanlı İdaresinde Ermeniler*, Gültepe Yayınları, İstanbul

HALAÇOĞLU, Yusuf (2001), *Ermeni Tehciri ve Gerçekler (1914-1918)*, TTK Yayınları, Ankara

HATİPOĞLU, Süleyman (1999), *Orta Toros Geçitlerinde Türk-Fransız Mücadelesi (1915-1919)*, MKÜ Yayınları, Antakya

KURTCEPHE, İsrail ve BEDEN, Aydın (2007), *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Alp Yayınevi, Ankara

Lütem, Ömer E. (2005), “Olaylar ve Yorumlar”, *İnsanlığa Karşı Suçlar Araştırma Enstitüsü Günlük Haber Bülteni*, ASAM Yayınları, İstanbul

Maarif Nezareti (1924), *İlaveli Lûgat*

MİNASIAN, Edward (1986-1987), “The Forty Years of Musa Dagħ: The Film That Was Denied”, *JOURNAL OF ARMENIAN STUDIES (VOL. III, NOS. 1-2)*, 1986-87

Naci, *Lûgat-i Nâcî*

ÖZDEMİR Hikmet, ÇİÇEK Kemal, TURAN, Ömer, ÇALIK, Ramazan, HALAÇOĞLU, Yusuf (2004), *Ermeniler: Sürgün ve Göç*, TTK Yayınları, Ankara

PARLATIR, İsmail, GÖZAYDIN, Nevzat, ZÜLFİKAR, Hamza, TEZCAN AKSU, Belgin, TÜRKMEN, Seyfullah, YILMAZ, Yaşar (1998) *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları,

SELVİ, Haluk (2006), “Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’nin Avrupa Macerası ve Ermeni Sorunu”, *Geçmişten Günümüze Ermeni Sorunu ve Avrupa* (Edt. Haluk Selvi), Sakarya Üniversitesi Türk-Ermeni İlişkileri Araştırma Merkezi Yayınları, Sakarya

SHRİN, Barry R. (2004), *The Sharbatjian’s of Musa Dagh What Flows Within*, Printed in the United States of America, Bloomington, Indiana

SÜSLÜ, Azmi (1990), *Ermeniler ve Tehcir Olayı*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Van

SÜSLÜ, Azmi (1999), *Armenians and the 1915 Event of Displacement*, Köksav Yayınevi, Ankara

SÜSLÜ, Azmi, KIRZIOĞLU, Fahrettin, YİNANÇ, Refet, HALAÇOĞLU, Yusuf (1995), *Türk Tarihinde Ermeniler*, Kars Kafkas Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Ankara

SVAZLIAN, Verjine (2000), *Ermeni Soykırım ve Tarihsel Hafıza*, EC UBA Gitutyun Basımevi, Erivan

TİLKİAN, Reverend Grabed S. (1992), *Musa Dahg Boy Story of Survival and Service*, Abril Printing, Los Angeles, California

WERFEL, Franz (2010), *Musa Dağ’da Kırk Gün*, Belge Yayınevi, İstanbul
Osmanlıca Lüğat (1318)

YAZICI, Serkan (2006), “Fransa’nın Birinci Dünya Savaşı’ndan Günümüze uzanan Ermeni Siyaseti”, *Geçmişten Günümüze Ermeni Sorunu ve Avrupa* (Edt. Haluk

Selvi), Sakarya Üniversitesi Türk-Ermeni İlişkileri Araştırma Merkezi Yayınları,
Sakarya

TEZLER

KARAKUT, Fedâ (2005), *Franz Werfel'in "Musa Dağ'da Kırk Gün" Adlı Eserinde Kurmaca Ve Gerçeklik İlişkisi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van

KARSANDIK, Özlem (2005), *Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Ermeni Hınçak Cemiyeti'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Siyasal Faaliyetleri (1887-1908)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi, Mersin

KOÇAK, Ender (2007), *Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Halep Vilayeti'nde Ermeni Ayaklanmaları (1895-1915)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi Mersin

ÖZER, Senem (2006), *Büyük İskender'in Doğu Seferinde Anadolu'nun Yeri Ve Önemi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya

PAMİR, Hatice (2001), *Seleuceia Pieria*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara

SHEMMASSIAN, Vahram Leon (1996), *The Armenain Villagers of Musa Dagh: A Historical-Ethnographic Study, 1840-1915*, Unpublished Master's Thesis, University of California, California

TEKEMEN, Eylem (2006), *Berlin Kongresi Ve Osmanlı Devleti (1878)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu

İNTERNET KAYNAKLARI

<http://berlin.be.mfa.gov.tr/MissionChiefHistory.aspx> (30 Eylül 2011)

<http://ermeni.hayem.org/turkce/vkayutyun.php?tp=ea&lng=tr&nmb=156> (15

Ekim 2011)

<http://ermeni.hayem.org/turkce/vkayutyun.php?tp=ea&lng=tr&nmb=157> (15

Ekim 2011)

<http://roma.be.mfa.gov.tr/MissionChiefHistory.aspx> (30 Eylül 2011)

<http://sofya.be.mfa.gov.tr/MissionChiefHistory.aspx> (30 Eylül 2011)

<http://www.ermenisorumu.gen.tr/turkce/yanitlar/yanit17.html> (20 Kasım 2011)

www.ermenisorumu.gen.tr (10 Temmuz 2011)

DİZİN

1

1877-78 Osmanlı-Rus Harbi, 32

A

Abdullah Gül, 87

Abdülcebbar bin Abdullah, 56

Âb-ı hayat, 9

Adana, 21, 26, 27, 48, 50, 52, 53, 57, 60, 66, 84, 147

Adana ve Halep Vilayeti Fevkalade Kumandanlığı, 50

Akdeniz, 3, 5, 48, 60, 65, 66, 67, 68, 76, 84, 85, 104

Alexander the Great, 11

Al-Gulluk, 8

Al-Hababliye, 8, 9

Alma Mahler, 91

Alman Devlet Bakanlığı, 96

Alman Dışişleri Bakanlığı, 3, 96, 97

Alman Dışişleri Bakanlığı Arşivi, 3

Alman İçişleri Bakanlığı, 98

Almanya, 51, 61, 62, 63, 65, 66, 89, 90, 91, 93, 95, 96, 97, 98, 99, 105, 149, 150, 151

Almanya, 95

Amerika, 3, 17, 19, 26, 46, 57, 58, 59, 72, 76, 90, 91, 99, 101, 105, 132, 133, 134, 135, 152

Amerika elçisi, 19

Amik Ovası, 11

Anadolu, 2, 5, 6, 62, 67, 84, 87, 103, 104, 113

Anadolu Selçuklu Devleti, 5

Antakya Almanya Konsolosluğu, 62

Antep, 27, 31, 34

Antioch, 11

Apollo, 11, 54

Arif bin Mehmed, 56

Arkadi Vapuru, 19, 25, 26, 34, 47

Armanak Efendi, 64

Arstakis Ketamâzi, 53

Arsuz, 19, 23, 25, 29, 67

Asâkir-i Şâhane, 21

Asi Nehri, 11, 60, 84, 147

Asliye Mahkemesi Başkanı Mustafa Bey, 19

Avrupalı devletler, 1, 6, 60, 72, 76, 89, 102

Avusturya, 51, 90, 91

B

Babülaye, 8, 11

Bahadırıyan Minas, 62

Bahçe Tüneli, 84

Bahriye Nazırı Cemal Paşa, 79

Baron Ağası, 37, 71, 126

Basit, 48, 49

Başkâtib Osman Bey, 33, 41

Batı Ayaz, 7, 8, 12

Berlin, 1, 6, 14, 15, 28, 29, 87, 93, 97, 98, 113

Berlin Antlaşması, 1, 6, 14, 28, 29, 87

Beşinci Ordu Komutanlığı, 23, 24, 25

Beyrut, 19, 46, 48, 54, 66, 91

Bidâyet Mahkemesi, 62, 63

Binbaşı Mehmed Ali Bey, 25

Birinci Dünya Savaşı, 1, 6, 17, 46, 71, 80, 86, 87, 90, 93, 97, 100, 105, 113

Bityas, 7, 8, 11, 12, 13, 14, 15, 37, 43, 55, 92, 104, 126

Bityas Köyü, 12

Bottie, 11

Bulgar Prenslığı, 28

Bulgarlar, 28, 101

C

Cabra, 56

California Üniversitesi, 2, 4

Cebel-i Akra, 36, 37, 125

Cebre, 53

Cenova, 61, 62

Ceyhan, 66

Cizye-i Gebrân, 8, 10, 12

Ç

Çekoslavakya, 90

D

D'Artige Fournier, 80, 156
 Dâhiliye Nezaretî, 18, 40, 55, 66, 68,
 69, 73, 76, 77, 78
 Damlacık, 78, 94
 Damlat, 78, 143
 Derviş, 35, 36, 37, 40, 41, 42, 54, 55,
 71, 123, 124, 125, 126, 127
 Didier Migaud, 87
 Die vierzig Tage des Musa Dagh, 89
 Dikran Antreassian, 76, 80, 93, 155
 Diyarbakır, 17, 53
 Doğu Akdeniz, 2, 5, 65, 104
 Doris, 66, 67, 68
 Douste-Blazy, 87

E

Enfiyeciyân, 53
 Enver Paşa, 93, 102
 Eriklikuyu, 7, 8, 9
 Ermeni çeteleri, 65
 Ermeni göçü, 5, 8, 17
 Ermeni köyleri ve nüfusları, 2
 Ermeni Krallığı, 5
 Ermeni Meselesi, 28, 80, 95, 105
 Ermeni Prenslükleri, 5
 Ermeni Protestan cemaati, 57
 Ermeni Soykırımı, 70, 87, 95, 102
 Ermeniler, 1, 2, 4, 5, 6, 7, 9, 10, 12, 13,
 17, 23, 27, 28, 29, 31, 33, 34, 42, 43,
 44, 46, 48, 49, 51, 52, 53, 54, 55, 56,
 58, 59, 60, 62, 65, 69, 70, 71, 72, 74,
 75, 76, 77, 78, 79, 80, 82, 83, 84, 85,
 86, 87, 91, 94, 100, 102, 103, 104,
 105, 111, 112, 121, 136, 143, 144,
 145, 146, 147, 148
 Ermenilerin kökeni, 2, 4, 6
 Ermenistan, 65, 70, 73, 86, 93
 Esterli Nizamiye Müfreze Taburu, 34

F

Ferik Ali Muhsin Bey, 52
 Fransa, 3, 17, 45, 46, 51, 65, 66, 70, 77,
 78, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 89,
 91, 113, 144, 145, 146, 147
 Fransa Dışişleri Bakanlığı, 77, 78, 81,
 84
 Fransa Orta Elçisi Defrance, 82, 84
 Fransız, 1, 17, 48, 49, 52, 65, 66, 67, 68,
 71, 72, 76, 77, 78, 80, 82, 84, 86, 87,
 89, 94, 111, 112, 148
 Fransız İhtilali, 1, 17
 Franz Werfel, 3, 89, 90, 91, 92, 94, 96,
 98, 99, 101, 102, 105, 113

G

Gabriel Bagradian, 73
 Garo Hazarosyan, 100
 Genç Sancağı, 61, 62, 63
 General Fahrettin Türkkan, 76
 General Fahri Paşa, 75, 104
 General Maxwell, 70, 82, 84, 85, 147,
 148
 Giridli Hüseyin, 69
 Girit, 51
 Gitutiun Yayınevi, 70
 Guichene, 77
 Güney Fransa, 91

H

Hacı Habîb, 8, 9
 Hacı Habîbli, 7, 8, 9, 13, 14, 15, 37, 43,
 53, 92, 104, 126
 Hacı Habîbli, 8, 9
 Haçin, 61, 62, 63
 Hâkimiyet-i Milliye, 96, 97
 Halep, 2, 4, 7, 12, 13, 15, 16, 17, 18, 19,
 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 29, 30, 31,
 32, 33, 34, 35, 36, 37, 39, 40, 41, 42,
 43, 44, 45, 46, 47, 48, 50, 51, 52, 53,
 54, 55, 60, 61, 66, 67, 68, 69, 70, 71,
 75, 76, 77, 78, 84, 93, 94, 104, 113,
 123, 124, 125, 147
 Halep Jandarma Kumandanı Derviş
 Bey, 35, 36, 37, 42, 123, 124, 125

- Halep Tapu Tahrir Defterleri, 2
Halep Valisi Hasan Hakkı Paşa, 17, 25, 29, 30
Halep ve Adana Fevkalâde Kumandanlığı, 60
Halep Vilayeti Salnameleri, 2
Hariciye Nazırı, 93, 102, 122, 130
Harput, 17
Hasan Hakkı Paşa, 17, 25, 27, 30
Hatay, 2, 37, 85
Hazreti Musa, 9
Hıdır, 7, 8, 9, 10, 12, 13, 14, 15, 43, 56, 71, 92, 104
Hıdır Bey, 7, 8, 9, 10, 12, 13, 14, 15, 43, 56, 71, 92, 104
Hıdır Bey Köyü, 10
Hınçak Cemiyeti, 31, 52, 57, 113
Hınçak Şirketi, 29
Hınçak Şirketi'nin, 31, 33, 34, 45, 50, 121, 129
Hınçaklar, 57, 58, 65, 135
High Investments, 99
Hitler, 90, 96, 97
Huzur, 8, 10
Hüseyin Ragıb Bey, 101, 102
- I**
- II. Abdülhamit, 1, 33, 38, 59, 61, 65, 132, 133, 134, 135
II. Adülhamit, 57
- i**
- İddeyr, 8, 10
İdlib, 21, 41
İngiliz, 20, 49, 52, 66, 67, 68, 69, 83, 84, 85, 86, 94, 147, 148
İngilizler, 20, 21, 69, 105, 148
İngiltere, 21, 26, 51, 60, 65, 66, 81, 82, 83, 84, 85, 86
İskenderun, 18, 19, 21, 23, 25, 48, 54, 55, 57, 61, 66, 67, 68, 69, 84, 85, 93, 143, 147
İskenderun Kaymakamlığı, 18, 68
İspanya, 91, 138
- İstefan Yarbuzluyan, 57, 58, 59, 135, 136, 139
İtalya, 51, 68, 101, 102, 105, 154
İtalyan Hükümeti, 102
İtilaf Devletleri, 3, 17, 65, 66, 67, 68, 69, 73, 74, 75, 80, 83, 84, 85, 86, 89, 104
İtilaf Devletlerinin, 65
- J**
- Johannes Lepsius, 93, 102, 111
Jön Türkler, 65
- K**
- Kaba, 28, 29
Kabaklı, 18, 27, 37, 42, 75, 79, 126, 143
Kabaklı Köyü, 27, 42
Kablak, 8, 9
Kahire, 82, 91, 111, 144, 145, 146, 147
Kapısuyu, 8
Karaksi Karyesi, 67
Karataş, 26, 49, 66
Katırlı Nizamiye Taburu, 32, 34
Katliam, 89
Kebsiye, 8
Kebûsiye, 8, 13, 14, 15, 28, 37, 92, 104, 126
Kebûsiye, 7, 8, 18, 29, 37, 43, 49, 50, 61, 74, 126
Kenise Karyesi, 18
Kheder Beg, 8
Kıbrıs, 17, 20, 27, 48, 56, 57, 58, 59, 80, 81, 86, 105, 135
Kighe, 8, 12
Kilikya, 5, 6, 103
Kilikya Ermeni Prenslığı, 5
Korgeneral Kemalettin Sami Gökçen, 98, 151
Korsika, 82
Kösedağ Savaşı, 6
Kurtuluş Savaşı, 100
- L**
- Lazkiye, 20, 21, 37, 46, 47, 66, 125, 126
Leipzig, 91

Lepsius,, 93
 Levşiyeye Kışlası, 79
 Lodo Vikorkko, 101
 Lübnan, 5, 65, 91

M

Ma'mûret-ül Aziz, 55
 Maraş Valisi, 5
 Meclis-i Mahsus, 1, 2, 33, 34, 35, 38,
 39, 40, 41, 42, 43, 47, 61, 62, 63, 104,
 119, 121, 128, 129
 Melikşah, 5
 Memluk Devleti, 6
 Memlûklar, 6
 Memlûkler, 103
 Memluklerin, 6
 Metro-Goldwyn-Mayer, 99
 MGM, 99, 105
 Mısır, 3, 61, 62, 70, 77, 78, 81, 82, 84,
 86, 91, 94, 95, 148
 Milliyet, 96
 Mişrâkiye, 14
 Movses Balabanyan, 71
 Movses Kırıkyan, 77
 Movses Panosyan, 71
 Musa Dağ'da Kırk Gün, 88, 90, 95, 99,
 100, 101
 Musa Dağ'da Kırk Gün romanı, 95,
 100, 101, 102
 Musa Dağı, 2, 3, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12,
 13, 16, 21, 24, 26, 27, 28, 29, 37, 38,
 40, 42, 44, 45, 47, 49, 50, 52, 54, 55,
 56, 57, 60, 66, 70, 71, 72, 73, 74, 75,
 76, 77, 78, 79, 80, 81, 83, 85, 86, 87,
 89, 92, 93, 94, 104, 106, 142, 143,
 147, 155
 Musa Dağı Olayı, 60, 65
 Musa Dağlı, 4, 71, 72, 74, 76, 77, 79,
 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 89, 94, 105,
 144, 145, 146, 147, 156
 Müslüman Köyleri, 28

N

Nazi, 92
 New York, 91, 137

O

Orontes, 11
 Orta Asya, 65
 Ortodoks Balkan milletlerini, 65
 Osmanlı, 1, 2, 3, 4, 6, 7, 9, 12, 14, 15,
 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 24, 26, 27,
 28, 29, 31, 32, 33, 39, 41, 42, 43, 44,
 46, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 56, 57,
 58, 59, 60, 61, 63, 64, 65, 66, 67, 68,
 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78,
 79, 80, 83, 84, 85, 86, 87, 89, 91, 92,
 93, 94, 95, 97, 98, 99, 100, 102, 104,
 105, 111, 112, 113, 138, 142, 143
 Osmanlı Devleti, 1, 2, 6, 7, 12, 15, 16,
 17, 18, 19, 20, 21, 22, 24, 28, 29, 32,
 33, 39, 41, 42, 43, 44, 46, 48, 49, 50,
 51, 52, 53, 54, 56, 57, 58, 59, 60, 61,
 63, 64, 65, 66, 67, 69, 70, 73, 74, 75,
 76, 79, 80, 83, 84, 85, 86, 87, 89, 91,
 92, 93, 94, 95, 98, 99, 100, 102, 104,
 105, 113, 142, 143
 Osmanlı Ermenileri, 1, 4

P

Paul Zsolnay Verlag Yayınevi, 96
 Payas, 53, 57, 58, 67, 136
 Pompeius, 5
 Port Said, 3, 70, 76, 77, 78, 80, 81, 82,
 83, 86, 87, 94, 104, 105, 147, 148,
 156
 Port Said Limanı, 3, 70, 94, 105
 Prag, 90
 Prusya, 98

R

Roma, 5, 81, 102
 Rudolf Werfel, 90
 Rusya, 51, 65, 66

S

Sadrazam Avlonyalı Mehmed Ferid
 Paşa, 63
 Sadrazam Küçük Mehmed Said Paşa,
 41

Sadrazam Mehmed Said Paşa, 30, 33, 46
 Samandağ, 2
 Selçuklu Sultanı, 5
 Seleukos Krallığı, 5
 Seleukos Nicator, 11
 Selevkit, 11
 Serasker Rıza Bey, 22, 24
 Sevk ve İskân Kanunu, 72, 76
 Sevk ve İskân Kararı, 22, 31, 89, 90, 92, 93, 94, 95, 102, 104
 Sosyalist Cemiyeti, 29, 30, 31, 34
 Suriye, 5, 41, 65, 70, 91, 92, 93, 104, 105
 Sürütme, 13, 14, 104
 Sürütme Köyü, 13
 Süvari Albayı Said Bey, 19
 Süveydiye, 2, 3, 4, 6, 7, 8, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 37, 38, 39, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 54, 55, 56, 57, 58, 60, 61, 62, 63, 64, 66, 67, 70, 74, 76, 78, 79, 84, 103, 104, 105, 121, 125, 129, 135, 143
 Süveydiye Ermenilerinin kökeni, 2
 Süveydiye Ermenilerinin Menşei, 5
 Süveydiye Kaymakamlığı, 23
 Süveydiye'de Ermeni nüfusu, 6
 Süveydiye'deki Ermenilerin Menşei, 4

Ş

Şark Meselesi, 1

T

Taşnaklar, 65, 100, 101
 Tatyus Veled-i Kigork, 55, 56
 Tigranes, 5
 Torino, 101

Tunus Hükümeti, 82
 Türk Hariciye Vekâleti, 99
 Türk Hükümeti, 99
 Türkiye Cumhuriyeti, 3, 87, 95, 96, 99, 100, 101, 102, 105, 112

V

Vahram, 4, 5, 113
 Vahram Leon Shemmassian, 4
 Vakf, 8
 Vakıf, 7, 8, 12, 13, 14, 15, 53, 92, 104
 Vakıf Köyü Muhtarı Bedirliya, 53
 Vakıflı, 7, 8, 15
 Varna, 100
 Viyana, 91

W

Washington Büyükelçisi, 99
 Werfel, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 102

Y

Yakapınar, 66
 Yaver-i Ekrem Derviş Bey, 35, 36, 37, 71, 123, 124, 125
 Yayladağı, 37
 Yoğunluk, 7, 8, 12, 13, 14, 15, 29, 37, 43, 54, 57, 58, 59, 92, 104, 126, 135

Z

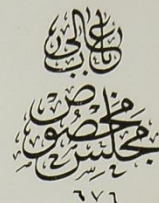
Zabtiye Nezareti, 43, 47
 Zeus Bottios, 11
 Zeytun, 24, 27, 28, 50, 56, 57, 58, 71, 92, 93, 111, 135
 Zeytun Ermenilerinden, 24
 Zeytun'a, 27
 Zeytûniye, 14

EKLER

Ek-1: 15 Eylül 1895 tarihli Meclis-i Mahsus Kararı (BOA, İ.DH., 1327/60)

۵

۶۷۶

سویالیست دره بارونان نام مستعاریم بار اولنا نه تحضرت بایستی و حیا و سکرنگ اداره سئالده سویدیه جنسی کی این فری ازین اوج سده دیری شکل بولنا نه صفت شاریه
حققت اولنا نه تحضرتک تجویس تبه اتیکه کوی افه که و هولیس اهل اسلام ایلد ارسنداره شی حدیث حصل اولس و عینایک و انما احد در قوتی لر مذهب اولوس
سویدیه در لر قوتی لر یک علم بر حالک بولس اولدغه نه خذکر عمه یانک بر فاج جنسی بر حال غیر رضی طورتی الده کی فونک کافی اولدغه بتجی اردوی همیوت
قوتی اندلغه نه حویا اسقا قلمسینه ستریک هلبه نه کل بر ساری بولنگ و ایدورم استر لوه بورینگ هلبه و و و زنی انک سویدیه سوئی اجوره نگور اردوی همیوت
قوتی اندلغه نه ماز و نیت و بر لسی استیانه در طرف ستریکه نه عصه و تقدیم اولنا نه تذکره نک فریه فاطسین سویم رفه لفا کوندر لیکن و اهلک معروضه حققت اولک بویک
مفاسدک اولی لونه و زره نه بالکله لازم کل هبلک جنسی کلام بزیم مذکره اولی قراریک با مضطه عصه غم عیا قانس تقضای امر والای سیه حصه بار هدم بولغن بلیغ
تذکره حصه میانه بلل زره قوتی و معصه لولدی سویدیه ده بولغن هلبه و لایند نه مقنا اسقا ایلد ایلد مقدر تجر بر حیلو مبالغه ایلس ایگه حویا ایدیه محاربات
و ترفقات تجویس و معصه لولدی نک اسقا ایلدغه قده رفونه سزا و نه حصه عیاق بر ستر زره قلیله ایدوی بلدی لیکنه و بر ماه قدر حویلی کی موزینی کمال
ایله هلبه عورتی ماول اولی استری نفعیه مفره نه بولینگ قوتی مفره نک منع حرکانه ماول ایلدی و انک و و دینه قدر سویدیه کی ایکی بلوکله بار هلم موزینی
یر لایه کولت اوزره هلبه نه کل بر ساری بولیکله قوتی لالی قدر ایدارم سواریس ترتیب و اعطای قانس مناسبت الهی مع مافیه بولای کی اسقا ستریکه نه جنه استو
چه بور و بلوکله اول مقدر ایدارم سواریسک رضی مرکز و نه ترتیب و اعطای ادا ای امور اعنا اولس و صایای ساره منسبت ایلد بولک ولایت نگویس حویا
یالین و تبلیغات واقعه اوزره هلبه ولایت نه تمییه و کله بر کوه اسقا و قوجولوس اولدغه نه بولای بقدر بر تیر اختیاره محل اولدغه نه ایلدغه نه دریا نه
اولس و ارباب سار و نه و نیلا اسقی حققت ولایتک بابه اولنا نه اسقا ایلدغه نظر قوه موجود معروضه کافی کور تیکینه انکله ایلدغه نه صلوت و دوام ایسین و حضوره
رقت اولس و اضا ایس جنه بین سز عایق رهیه منسب سویدیه اولد و بولد ولایت نگویس سزار و صایا ایفا و طرف ستریکه رضی معلومات اعصا ایدیه جنک محاط علم بولینگ
اولدغه و قاطبه اهلک امر و فرما نه حققت اولد و فرما کدر ایس بر اولد لایله و ایس لایله

صاحب	بیخ اسلام	عسکر	عبدی ناظم	بحری ناظم	راشد ناظم و ساری	روایت سس و کلی	خارج ناظم
							
طیغنا عیاد سیری	مال ناظم	اوقاف همیوت ناظم	معارف ناظم	تجاره و اذکار ناظم			صاحب منساره
							

**Ek-2: 15 Eylül 1895 tarihli Meclis-i Mahsus Kararı'nın transkribi (BOA, İ.DH.,
1327/60)**

Bâb-ı Âlî

Meclis-i Mahsus

676

Sosyalistlerden Baronasi nâm-ı müsteâriyle yâd olunan şahsın riyaseti ve Hınçak Şirketi'nin idaresi altında Süveydiye cihetindeki Ermeni Kaeyelerinde üç seneden berimüteşekkil bulunan cem'iyet-i fesadiye hakkında icrâ olunan tahkikâtın neticesinde teybin etdiğine göre Antakya ve havalisinde ehl-i İslam ile Ermeniler arasında durriyet hasıl olmuş ve Ayıntab'da ve emsâli mahallerde komiteler mevcûd olub Süveydiye'de ise komitelerin alenî bir halde bulunmuş olduğundan Hûdangerde aynı zamanda birkaç cihette bir hâl-i gayr-i murzî zuhurunda eldeki kuvvetin kâfi olmadığı Beşinci Ordu-yu Humayun Kumandanlığı'ndan cevaben iş'ar kılınmasıyla şimdilik Haleb'den mükemmel bir süvari bölüğünün ve ilerüde İsterlü taburunun Haleb'e vurûdunda, anın Süveydiye'ye sevki için mezkûr ordu-yu humayun kumandanlığına me'zuniyet verilmesi isti'zânına dair taraf-ı Seraskerî'den arz ve takdim olunan tezkirenin karîn-i lihâza-ı seniyye buyrularak leffen gönderildiğini ve ahvâl-i ma'rûza hakkında ve gerek bu gibi mefâsidin önü alınmak üzere ne yapılmak lazım geleceğinin meclis-i kemterânemizce müzakere ile kararının bâmazbata arz-ı atabe-i ulyâ kılınması mukteda-yı emr ve irade-i seniyye hazret-i padişâhîden bulunacağı meblağ tezkire-i hususiye meyyâne-i bendegânemizde kiraat ve mutâlaa edildi. Süveydiye'de bulunduğu Haleb

Vilayeti'nden mukaddimen iş'ar idilen müfsidlerin mikdarınca bir hayli mebâliğa ayrılmış iken cereyân iden muhâberât ve tedkîkât neticesinde ve hususiyle Vilayet-i mezkurenin iş'ar-ı âhirinde fesede-i merkûme sekiz on şahısdan ibaret bir şirzime-i kâlfle idüğü bildirildiğinden; ve bir mâh kadar çöldeki me'muriyetini ikmâl ile Haleb'e avdeti me'mûl olan İsterli Nizamiye Müfreze Taburu'nun fesede-i merkûmenin men'i hareketine me'mur idilmesi ve anın vürûduna kadar Süveydiye'deki yeni bölükle beraber hatm-i me'mûriyetlerinde yerlerine gitmek üzere Haleb'den mükemmel bir Süvari Bölüğüyle Kırk Elli kadar Jandarma Süvarisi tertib ve igrâm kılınması münâsib olub maamâfif bu babdaki iş'ar-ı Seraskerîden bahsle işbu tabur ve bölükle ve olmikdar Jandarma Süvarisinin dahi merkezden tertib ve igrâmiyle idâre-i umûra i'tinâ olunması vesâyâ-yı sâire-i münâsib ile birlikde vilayet-i mezkûreye cevâben yazılması ve tebliğât-ı vâkıa üzerine cânib-i vilayetten şimdiye değin bir güne iş'ar vuku' bulmamış olduğundan bu babda başka bir tedbir ittihâzına mahal olmadığı Dahiliye Nazırı Müşir tarafından dermiyân olunmasına ve erbâb-ı fesâddan denilen eşhâs hakkında vilayetin beyân olan iş'ar-ı âhîrine nazaran kuvve-i mevcûde-i ma'rûza kâfi görüldüğünden anınla idare-i maslahat ve devâm-ı âsayiş ve huzura dikkat olunmak iktiza ideceğine mebni nezd-i âlîde rehîn-i tensib buyrulur ise ol vechile vilayeti mezkûreye tekrar vesâyâ îfâ ve taraf-ı Seraskerî'ye dahi ma'lûmât i'tâ idileceği mâh-ı ta'lîm-i âlî buyruldukda olbabda ve kâtibe-i(cem'i) ahvâlde emr-ü ferman hazret-i veliyyül emr efendimizindir.

Fi 24 Rebi'ül Evvel 313

Ve

Fi 3 Eylül 311

Hariciye Nazırı Turhan 310

Dahiliye Nazırı ve Şûrâ-yı Devlet Reisi Vekili Halil bin İbrahim Rıfat 303

Bahriye Nazırı Hasan Hüseyin bin Hüseyin 301

Adliye Nazırı Hüseyin Rıza Es-seyyid

Serasker Ramazan Muhammed Ramazan bin Mustafa305

Şeyh-ül İslam Muhammed Cemâleddin 1291

Sadrazam Said Muhammed bin Ali Namık 301

Sadâret Müsteşarı Es-Seyyid Muahmmed Tevfik

Ticaret ve Nafia Nazırı Hüseyin Tevfik bin Hasan

Maarif Nazırı Ahmed Remzi Es-Seyyid 308

Evkâf-ı Hümayun Nazırı Es-Seyyid İbâdullah

Maliye Nazırı Nazif Ahmed 289

Tobhane-i Âmire Nazırı Mustafa Zeki bin Ali 301

Ek-3b: Yaver-i Ekrem Derviş Bey ile Halep Jandarma Kumandanı Derviş Bey arasında cereyan eden 18 Eylül 1895 tarihli telgraflaşmanın kopyası-2 (BOA, Y.PRK.MYD., 17/11)

۵

ج. جلد سوم کا ایف راز میں مندرجہ ذیل سے لیکھ بقاریح صحیحہ عبارہ سے باہر لیکھ اوتہ بزورہ طویل نامہ درل
سرگرم لی بارونہ اعاشی اسحق بریسیہ بدعوہ اولوہ قریہ سب اقامت ایسیور طویل بیسی قریہ سی ہوارح
برورہ ایچے در اورام رہ کوک بکری دفعہ تقیم ایسیور تفک و قہارہ ل جلد سوم بارونہ اعاشی محاطہ
انصیاب نعتہ ایسہ اورام کہ بدعوہ اولوہ بیسی حاجی بیسہ کابوسہ جلیک قریہ لری ایسہ لیکھ نہ کہ کرم
ایسکہ جلیورہ م تحقیقہ راور بقیع حقونہ بیسی کرم ایسکہ جلیورہ ل راسا ناور دفعہ کتہ بیسی ایسی کتہ سی و قاصدہ
سکا دلانہ عصبہ کتہ کرم عکدہ یہ فرور ملکہ فی رضدہ صفائے طب ایسکیم حاجی کتہ لیکھ واپس حقون
اوروری سب کا فصل لیکھ تقیم اولوہ فی ایسہ اعلیٰ لیکھ حقہ فریح
راندہ م قولانہ
درورہ

مصدقہ بیسہ ایسی نہ درورہ
دوم ایسکہ مصلحت لیکھ ایسہ لیکھ
راندہ م قولانہ
درورہ

بدعوہ اولوہ قریہ بیسی قریہ لری انھیکہ وجب ولایقہ قیام ساعتانہ در بیسہ ایسکیم تفک ایسکیم
حجاسی زہ م دنہ مقارہ در
مادر لیکھ صفائے کتہ لری
درورہ

بدعوہ اولوہ بیسی وجبہ جلیک و کوسہ و جلیک و قیام و سلیارہ جلیک سوسک انھیکہ قریہ لدر انھیکہ
ایسکہ ساعت و جلیک کرم ساعت ولایقہ م بوقریہ لہ ہوارح مقارہ مانی بیسہ مورم در سبہ لیکھ تفک و ایسکہ و ایسکہ
لدر انھیکہ قریہ لری کلمہ جلیک سوساد ایسکہ ایسکہ و کتہ قریہ طرف اولوہ مانی ایسکہ ایسکہ
درورہ م قولانہ
درورہ

Ek-4: Yaver-i Ekrem Derviş Bey ile Halep Jandarma Kumandanı Derviş Bey arasında cereyan eden 18 Eylül 1895 tarihli telgraflaşmanın transkribi (BOA, Y.PRK.MYD., 17/11)

Haleb'de Erzurum Jandarma Kumandanı Derviş Beg'e Fi 6 Eylül 311

Fi 6 Eylül 1311 tarihinde göndermiş olduğunuz telğrafnamede arz-ı atabe-i ülya kılınmak üzere ba'zı mühim ma'ruzatın olduğunu yazıyorsunuz. Sizinle muhabereye bâ-irade-i seniyye me'mur olduğumdan mühim ma'ruzâtınız neden ibaret ise bildiriniz.

Yaver-i Ekrem Hazret-i Şehr-i Yârî Derviş

Cevab:

İki bin dört yüz dokuz kelimeli bir telğraf vardır.

Jandarma Kumandanı Derviş

Yazacağınız telğrafname iki bin dört yüz dokuz kelime olduğunu anladık. Ancak telğrafnamede müsta'celiyyetiyle olunacak muhabere ğayet muhtasar olmak lazım gelir. Şu halde bir hafta evvel lâyiha kılıklı hazırlamış olduğunuz varakayı telğrafla muhabere sırasında yazmak îcab etmez. Şimdi mühim melfûfâtınız nedir? Bildiriniz.

Yaver-i Ekrem Hazret-i Şehr-iyârî Derviş

Antakya'ya civar, Cebel-i Musa'da bine karib eşkıyâ-yı muzırta mevcuddur. Üç top, dört bin Martini tûfengi iki yüz altmış kırmapâre etraf karyelerinde eşkiyalara tab'iyet eden iki bin nefer mevcuddur. Arkası da Cebel-i Akra'dır ki Nusayri karyelerine muttasıldır. Muhtasar arzım budur. Ve bendeniz de sadakatim yüzümden ketm idemedim. Erzurum'a tahvil olundum. Ferman

Jandarma Kumandanı Derviş. Fi 6 Eylül 311

Yaver-i Ekrem Hazret-i Şehr-iyârî Derviş

Bu Cebel-i Akra' neresidir?

Cevab: Cebel-i Akra' Süveydiye'den Lazkiye ve Trablus'a kadar cibâl-i müteselsildir. Jandarma Kumandanı Derviş.

Cebel-i Musa'da Bin'e karib eşkıya vardır diyorsunuz? Bu eşkıya hangi millettendir ve nerelidir? Sergerdeleri kimdir? Beyan ettiğiniz üç top ve dört bin tüfeng iki yüz altmış kırmapâre hangi karyelerde kimin taht-ı muhafazasındadır? Ve eşkiyaya tab'iyet iden iki bin nefer kadar ahâli hangi milletten ve hangi kaza ve kurâ ahalisindendir? Bunlar için hükûmet-i mahalliye ve cihet-i askeriyeden kimlere ma'lumat virdiniz bildiriniz.

Yaver-i Ekrem Hazret-i Şehr-iyârî Derviş

Cebel-i Musa'daki eşkiyalar Ermeni milletindedir. Ve elbiselerinin yakalarında Hınçak ibaresi yazılıdır. Öteden beriden toplanmadırlar. Sergerdeleri Baron Ağası isminde birisidir. Yoğunluk karyesinde ikamet ediyor. Toplar Bityas Karyesi civarında bir dere içindedir. Ve orada da günde yirmi defa ta'lim ediyorlar. Tüfenk ve kırmapâreler Cebeli Musa'da Baron Ağasın muhafazasındadır. Eşkiyaya tab'iyet edenler o civardaki Yoğunluk, Bityas, Hacı Habibli, Kebûsiye, Çevlik karyeleri Ermenileridir. Bendeniz ketm etmemeğe çabalıyordum. Tahkîka me'muru refikim hukûk reîsi ketm etmeğe çabalıyordu. Re'sen me'mur dahi kendisi idi. Kendisi ve Kaimakamla müştereken vilayete arz etmişdik. Cihet-i askeriye'ye haber verilmemiştir. Hatta bir sandık cebhane taleb eylediğim halde gönderilmesine Vali Paşa Hazretleri emr

vermedi. Yedimdeki mufassal layiha takdim olunmadıkça içe anlaşılamayacaktır efendim.

Jandarma Kumandanı Derviş

Reîsinin ismi nedir?

Yaver-i Ekrem Derviş

Rumeli ahalisinden Mustafa Nedim Efendidir.

Jandarma Kumandanı Derviş.

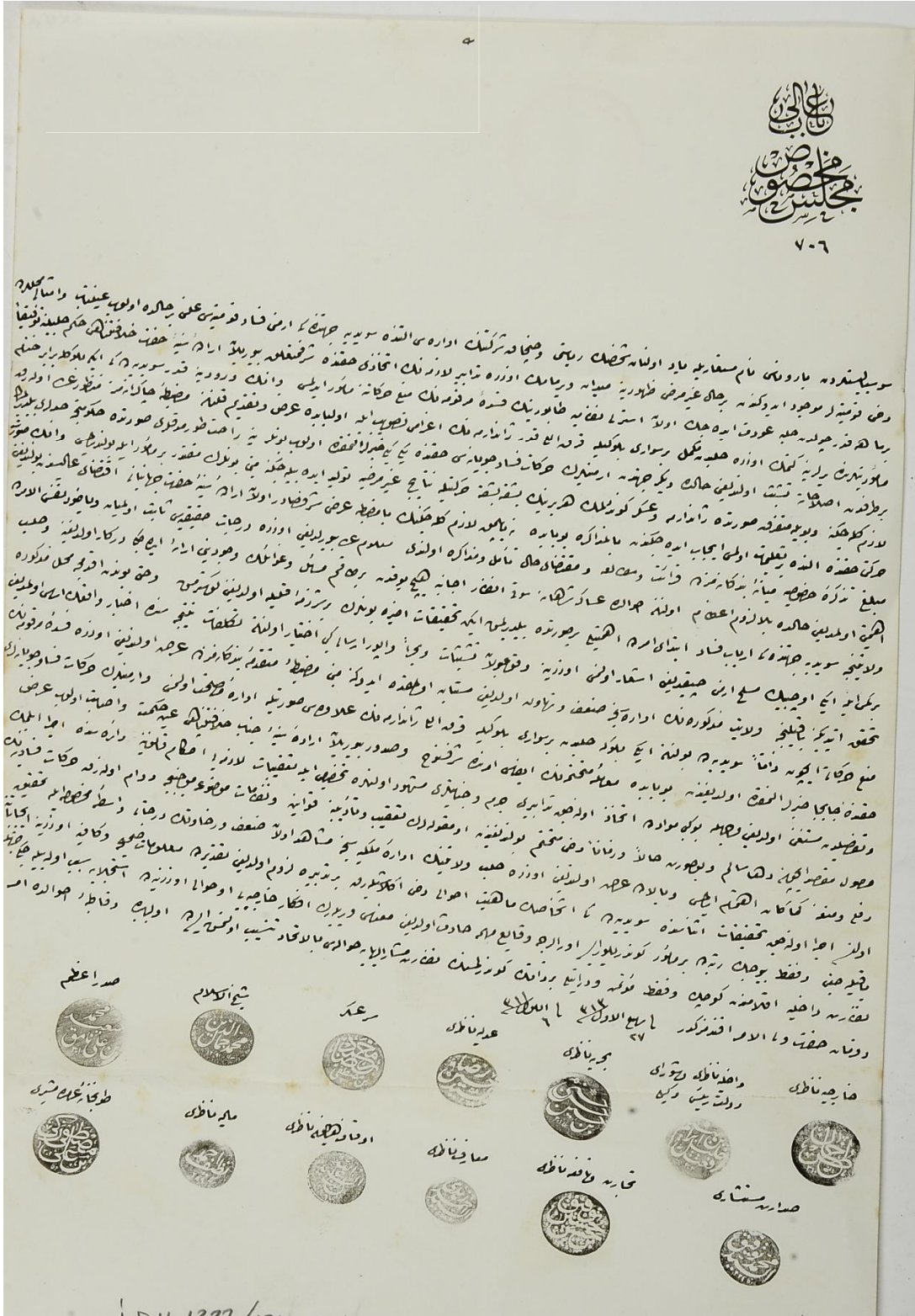
Yoğunluk karyesiyle Bityas karyeleri Antakya ve Haleb ve Lazkiye'ye kaç saat mesafedir? Beyan eylediğiniz tüfenkler ile topların cebhanesi nerede ve ne miktardadır?

Yaver-i Ekrem Hazret-i Şehriyâri Derviş

Yoğunluk ve Bityas ve Hacı Habibli Ve Kebûsiye ve Çevlik ve Kabaklı ve Seldiren, Cebel-i Musa'nın eteğindeki karyeleridir. Antakya'ya üç saat ve Haleb'e yirmi saat ve Lazkiye de bu karyelere civar ise de miktar-ı mesafesini bilemiyorum. Dört bin tüfenk ve üç top ve iki yüz altmış kırmapâre yani küllisi Cebel-i Musa'da ihfâ edilmiş ve lâkin hangi tarafda olduğunu temâmen tahkik idemedim.

Erzurum Jandarma Kumandanı Derviş

Ek-5: 18 Eylül 1895 tarihli Meclis-i Mahsus Kararı'nın kopyası (BOA, İ.DH., 1327/60)

Ek- 6: 18 Eylül 1895 tarihli Meclis-i Mahsus Kararı'nın transkribi (BOA, İ.DH., 1327/60)

Bab-ı Âlî

Meclis-i Mahsûs

706

Sosyalistlerden Baronasi nâm-ı müstariyle yâd olunan şahsın riyaseti ve Hınçak Şirketi'nin idaresialtında Süveydiye cihetindeki Ermeni Komitesi aleni bir halde olub Ayıntab ve emsâli mahallerde dahi komiteler mevcut idüğinden bir hâl-iğayrı murzî zuhuruna meydan virmemek üzere ted'abir-i lazımanın ittihazı hakkında şeref-i müteallikbuyrulan İrade-i Seniyye Hazret-i hilafetpenâhîde hükm-iceliline tevkifen bir maha kadar çölden Haleb'e avdet idecek olan İsterli Nizamiye Taburunun fesede-i merkûmenin men'i hareketine me'mur idilmesi ve anın vüruduna kadar Süveydiye'deki iki bölükle beraber hatm-i me'muriyetlerinde yerlerine gitmek üzere Haleb'den mükemmel bir süvari bölüğüyle kırk- elli kadar jandarmanın iğrâmı tasvib ile olbabda arz ve takdim kılınan mazbata-i çakiranemin manzur'an olarak bir taraftan ıslahata teşebbüs olunduğu halde diğer cihetden Ermenilerin harkât-ı fesadcûyânesi hakkında yeni yeni haber alınmakta olub bunlar yine rahat durmadıkları suretde hükümetce hadleri bildirilmesi lüzum geleceğine ve böyle müferrik bir suretde jandarma ve asker gönderilmek her birinin başka başka hareketiyle netâyic-i ğayr-ı murzıyye tevlid edebileceğine mebni bunların muktedir bir memur ile bulundurulması ve anın sureti hareketi hakkında elinde bir ta'limat olması icab ideceğinden bilmüzakere bu babda ne yapmak lazım geleceğinin bâ mazbata arz-ı şerefsâdır olan irade-i seniyye hazret-i cihanbâni iktiza-yı âliyesinden bulunduğu meblağ-ı tezkire-i marzusaya meyane-i

bendegânemize kıraat ve mutalaa ve mukteza-yı hal me'mul ve müzakere olundu. Ma'lum-u arz buyrulduğu üzere derecât-ı hakikasî sabit olmayan veyahud nefsül emmarede ehemmiyeti olmadığı halde bilâ lüzum a'zâm olunan havaleda asâkir-i şahane sevki inzâr-ı ecânibe hiç yokdan bir takım mesâil avâmilin vücudunu îrâd ideceği derkâr olduğuna; ve Haleb vilayetince Süveydiye cihetindeki erbab-ı fesad ibtidâi emrde ehemmiyetli bir suretde bildirilmiş iken tahkikat-ı Azir'de bunların bir şerzeme-i kalîle olduğunu göstermiş; ve hatta bundan akdemce mahalli mezkure bir gemi ile iki üç bin muslih Ermeni çıktığı iş'ar olunması üzerine vuku' bulan teşebbüsât ve bahren vapur irsâli gibi ihtiyar olunan tekâlifât neticesinde ihbar vâkıanın esâsı olmadığı tahkik itdiğine bakılınca vilayet-i mezkurenin idaresince zaif ve tehâvün olduğu mestnâbe olmakda idüğüne mebni mazbata-i mukaddime-i bendekârınızdan arz olduğu üzere fesede-i merkumenin men-i hareketi için daimen Süveydiye'de bulunan iki bölüğe Haleb'den bir süvari bölüğüyle kırk-elli jandarmanın ilavesi suretiyle idare-i maslahat olunması ve Ermenilerin harekât-ı fesadcûyâneleri hakkında nâcâizâ haberler alınmakta olduğundan bu babda muamele-i mütehattimenin izahı onda şerefnuh ve sudur buyrulan irade-i seniyye Cenab-ı Hilafetpenahî ayn-ı hükümet ve isabet olub arz ve tafdilden müstağni olduğu vechle bu gibi mevâdın ittihaz olunacak tedâbiri cürm ve cinayetleri meşhur olanlara tahsisi ile ta'kibat-ı lazıma ahkam-ı kanuniye dairesinde icra eylemek husûl-u maksad için daha salim ve bu suret halen zamanen dahi mütehattim bulunduğundan o makulelerin ta'kib ve te'dibine kavâniye ve nizâmât-ı mevzûa mucibince devam olunarak harekât-ı fesadiyenin def' ve men'ine kemâkân ehemmiyetle izah ve bâlâda arz olduğu üzere Haleb Vilayeti'nin idare mülkiyesince müşâhid olan zaif ve rehâvetin derecâtı vâsita-i mahsusa ile tahkik olunan icra olunacak tahkikat esnasında esnasında Süveydiye'deki eşhasın mahiyet-i ahvâli dahi anlaşılacak

bir tedbire lüzum olduğu takdirde ma'lumat-ı sahiha ve kâfiye üzerine icâbâtına bakılacağı ve fakat büyücek rütbeli bir me'mur gönderilür ise oralarca vekâyi-i mühim sadık olduğu manası virilerek efkâr-ı hariciyeye o havali üzerinde isticlâba Sebeb olabileceğihetle Nezâret-i Dahiliye aklâmından küçük ve fakat mü'temir ve dirayetli bir zâtın gönderilmesinin nezaret-i müşar-ü ileyhâya havalesi bil-ittihad tensib olunmuş ise de olbabda ve kâtibe-i ahvalde emr-ü ferman hazret-i veliyyül emr efendimizindir.

Fi 27 Rebiülevvel 313

Ve

Fi 6 Eylül 311

Hariciye Nazırı Turhan 310

Dahiliye Nazırı ve Şûrâ-yı Devlet Reisi Vekili Halil bin İbrahim Rıfat 303

Bahriye Nazırı Hasan Hüseyin bin Hüseyin 301

Adliye Nazırı Hüseyin Rıza Es-seyyid

Serasker Ramazan Muhammed Ramazan bin Mustafa305

Şeyh-ül İslam Muhammed Cemâleddin 1291

Sadrazam Said Muhammed bin Ali Namık 301

Sadâret Müsteşarı Es-Seyyid Muahmmed Tefvik

Ticaret ve Nafia Nazırı Hüseyin Tefvik bin Hasan

Maarif Nazırı Ahmed Remzi Es-Seyyid 308

Evkâf-ı Hümayun Nazırı Es-Seyyid İbâdullah

Maliye Nazırı Nazif Ahmed 289

Tobhane-i Âmire Nazırı Mustafa Zeki bin Ali 301

Ek-8: İstefan Yarbuzuyan'ın 15 Mart 1900 tarihinde II. Abdülhamit'e hitaben Amerika'dan yazdığı mektubun transkribi (BOA, Y.MTV., 213/90)

S.1 İstefan Yarbuzluyan imzasıyla vârid olan mektubun sûretidir.

Kulları, Devlet-i Aliye tebaasından ve Protestan Cemaati'nden olub Haleb Vilayeti dâhilinde Antakya Kazası'nda Süveydiye Nahiyesi'ne tabi Yoğunluk nâm-ı karyede Protestan cemaatinin ruhânî reîsi olub karye-i mezkûr ile hem civar diğer beş Ermeni karyeleri meyânesinde rûhânî hizmetle meşğul iken bundan altı sene mukaddem Hınçak nâm şirket-i fâsidesi tarafından Mürsel Ağa ser nâm sergerde çend nefer refikleriyle mezkûr karyelere gelüb safderûn ahâliyi, hükümet-i seniyye aleyhinde isyana tahrik itmekde iken bu kulları hayatını ölüme teslim iderek karye be karye gezüb ruhaniler ile maiyetde şifahen avam nâs-ı külliye la'niyen bu mefsedelerin gezilerinden aldanmayub kendi hükümetlerine sadık ve muti' bulunmaları için va'z iderek çalışmasıyla ahaliye kendileriyle metfun bulunmadıklarından bu tarafı terke mecbûr olub Zeytun'a gitmişlerdir. Âhiren Kıbrıs'dan gelen Yigirmi yeni Hınçaklar birkaç cahil gençlerden mââde ahâlîyi celb idemediklerinden bu neşt-i zıvân anarşistlerin itmediği fenalık kalmadı. Bir taraftan İslam komşuların hayvanat ve eşyalarını cebren alub zavallı yolcuları pek zalimâne bir suretde kulaklarını parmaklarını burunlarını keserek katliderek diğer taraftan kendülere karşı olan Hıristiyanların bağ ve bağçelerini harab, hânelerini ihrak kendülerini katlitdiler. Kullarını dahi katlitmek maksadiyle leylen hane-i âcizâneme gelmişler ise bulmadıklarından eşyâ-yı yetîmeme alub gitmişlerdir. Kulları ise bilâ futur daha ziyâde gayretle ahâliyi bu mefsedelerin tehdîdinden korkub fesâdlarına teslim olmasınlar deyû çalışarak şâyân-ı şâhânede muvaffak olmuş isem de hayatıma olan kasdları için Antakya'ya firâra mecbûr oldum. Birkaç hafta sonra

Asâkir-i Şâhâne gelüb bunlar kırk kadar refikleri ile teslîme mecbur olub bir müddet mahbûsiyetden sonra Ecnebî tebaası olanlar memleketden ihrâc olunub ahâli-i memleket, sâye-i şâhâne de âsâyişe nâil oldular. Bir sene sonra zevcemin vefatı üzerine dört senende olan kerîmemi beraber alub tahsil-i ilm maksadıyle Amrika'ya gelür iken Kıbrıs'da üç nefer hınçakların maksad-ı ihtilal için tekrar ol cânibe gitmiş olduklarını tahkikle vatani ve milleti ikinci bir beladan esirgemek maksadı hayriyesiyle Süveydiye Ermeni makberlerine beyan etdim. Anlar da Kaimakamlığa ve andan vilayete ihbar ile taraf-ı hükümetden bazı tahkikat icrâsıyla ahalinin sadâkatı görülmüşdür. Ve mezkûr anarşistler İskenderiye'de kalarak bir fesadın önü alınmış ise de bundan cümle Ermeniler ve bâ husus Hınçaklar ziyadesiyle gücenüb Atina'da tab' olunan İtkân nâm-ı Ermenice cerîdede şu bendeyi, ahâlîye neşr itmişlerdir: “Yoğunluk Protestan Rûhânîsi İstefan Yarbuzluyan nâm-ı millet haini memlektde iki hükümetden para alarak çok kimselerin sebab-i mahbûsi olmuş ve bu dinsiz, İslam olmağa karar itmiş Payas civarında Çokmerzemin'i kurtarmış olan şol millet kahramanı Şahin hakkında Kıbrıs'dan yazmasıyle Zeytun civarında üç bin Ermenileri kırmış olan şol zalim Kaimakam Ali Beg me'muriyetiyle gelüb çok ğadr ve zulmden sonra nice kimseleri mahbus ve kırk kadar Ermeniler dahi îdâma hükm olunmuşlardır. Şimdi bu millet hâini hükümetin bir câsusu hâlinde Amrika'ya gitmişdir. Bu mel'ûn ile li-zilli muâmele lazım idüğünü siz biliyorsunuz. Uyanık olunuz ve saire.” İş bu ilan üzerine her yerde ve alel-husus Amrika'da olan Ermeniler ve Hınçaklar bir an evvel katlimi karar ile icrâsında bulunanlara mükâfatlar va'd olunmuşdur. Kulları bu cümle şeylerden bîhaber olub Amrika'nın Connecticut vilayetinde elli kadar Hınçakların bulunduğu New Cuyuk(?) nam-ı şehre gelerek bir mah sonra kerîmem şehirden iki saat uzak ve iki Ermeni kızların bulunduğu bir S.2 eytemhâneye konuldu. On dördüsünde olan Ermeni kızının şehirde

sâkin olan vâlidini Adûv ve azim ideler. Bunların akrabası olub sonra Kıbrıs'dan kullarını katlîmek maksadıyla irsal olunmuş olan Lord nam Maraşlı genc gelüb berâber sakın olarak Ermenileri aleyhimde tahrik itmişdir. Diğer taraftan Ayıntablı Kazancıyan nam-ı Protestan rûhânîsi ve Hınçakların reîsi, dini İslam hükümetini ve anın nizamlarını ve millet haini olanlara karşı pek ednâ lisanla vaazlar iderek cemaatini aleyhimde son derece tahrik itmişdir. Çokdan berü kerîmemi görmemiş olub bir iki gün yanımda kalması için şehre götürdüm. Odam bir Amrikalının hanesinin üçüncü katında tavan arasında küçük kilitsiz ve ıssuz bi oda olub arka kapudan doğruca ana giriyor idi. Bir Pazar gicesi üç saat bir rûb kiliselerde bulunduğum bir vakit hane sahibinin oğlundan maâde (merkûm on üç senende olub ağrastır) kimesnenin olmadığı bir zamanda çend nefis vahşi kimseler odama gelerek yatakda uyumuş olan beş senende sabi kızımı terzil ve ihlal-i namuz idüb gitmişlerdir. Kilise der-avdetimde çocuğu uyur bulub uyandırmadım. Ertesi gün ne çocuk bir şey söyledi ne de bir şey bilerek, tekrar götürüb eytâmhâneye teslim itdim. Beş gün sonraki gecesini odama bir kimse gelerek işin var deyü kilidsiz odamı ve eşyalarımı açık bırakub kullarını doğruca polis dairesine götürüb bir karanlık odada mahbus itdiler. Niçün, kusurum nedir? suâlime olan cevabı anlamadığımdan el işaretiyle çocuğa fenalık etmişim deyü bildirmeleri üzerine birden bayıldım. Ferdâsı gün sual cevab için bir odaya götürüldüm. Gördüm ki katlim için Kıbrıs'dan gelen genç kendiliğinden tercüman olmak üzere oraya gelmiş idi. Me'mur çocuğuna olan fiilin âmili olub olmadığı sualine: "Haberim yokdur. Ol gece üç ve bir rûb saat kadar kiliselerde olduğumu beyan ile odamın açık ve hane sahibinin oğlundan maâde hânede kimsenin kalmamış olduğunu söyledim. Çend gün sonra bir kimseye mahkememi bir buçuk mah sonraya gün verecek ve çocuğum ve anın vak'asına dair bir doktor ile teknil bir ma'lûmât verecek şartı ile otuz iki lira iâşeti ile avukatım olmuşdu

ise de parayı aldığı gibi New York'a gidüb Ermenilerin tahrîkiyle hiçbir şey itmemiştir. Ve ne dâhi son güne kadar yüzümü görmüştür. Bundan sekiz gün sonra birden mahkemeye celb olundum. Tercüman halinde Ayıntablı Kazancıyan gelmiş idi. Hakkımda şehâdet edenlerden biri odur. Maraşlıyan eytemhânedede olan Ermeni kız Roza ve hâne sahibi Mises Kopur evvel oğlanın validesi idi. Tercümâna "bunlar ne söylüyor?" suâlime "sualle demek cevab virmeğe sanduksun(?) deyû nazar olundum. Me'mur, bazı sualden sonra çocuğuma idilen fiilin âmili olup olmadığını suâl eyledi. Hayır, haberim yokdur, mezkûr gece üç ve bir rûb saat kiliselerde olub odamın açık ve hanede Corc'dan maâde kimsenin kalmamış olduğunu beyan eyledim. Andan bir çarşaf gösterüb "bunun bazı kısımlarını yıkadın mı?" suâline, "Hayır eğer ben yıkamış olsaydım kısmen değil bütün yıkardım ve sonra üzerinde birkaç kandamlası olan bir gömlek gösterüb "buna ne dersin?" sordu. "Yüzde doksan beş ihtimaldir bu kan damlaları Mises Kopur tarafından yapılmıştır. Ricâ iderim bu kan damlalarını doktorlar keşfitsünler, insan kanı mı yoksa hayvan kanı mı, zirâ gömleğ kilidli sanduğumda olub sonradan yapılmıştır. Kızım mahkemede aleyhimde hiçbir şey söylemedi. Eğer çocuğum benim için söylemiş ise yanılmıştır. Lâkin ihtimaldir ki Roza, anın ağzına ismimi komuşdur. Zîra veledini belki addederler(?) ricâ ederim, mahkeme bu mes'elenin her santimini arîz ve amîk teftiş itsün. Ol zaman bîsuç olduğum zâhir olacaktır. Avukatım bir iki söz mırıldandı ise de, kimse işitmediğinden Kadı, "yüksek söyle kimse işitmiyor" deyû tekrar tekrar söyledi. Fakat o yine bir dakika mırıldanüb oturdu. Birkaç dakika sonra Kadı birden on beş sene için hüküm virdi. Bu kadar azîm ve mühim bir da'va için birkaç dakikalar kâfi oldu. Zîrâ hâricî hal ve keyfiyetler pek çok yardım itdiler. Açık odam ve eşyalarım Mises Kopur'un yedinde kalmış olub merkûme oğlunun hatırı için S.3 istediğini yapmağ fırsatı var idi. Ve yetîmim dâhi beş

senende olub hayır ve şerri bilemez olan çocuğum, hısımlarımın kızının elinde kalub gerek çocuğun ve gerek başkalarının fikri üzerinde aldığı ta'limâta göre işimi eskiki(?) on sekiz gün iyi bir kursanı(?) olmuş idi. Tercümanlarım azîm adüvvüm evlâdım lisân-ı nizâm usûl daire hakkında olan hacâletimden bin istifâde pek mühim sözlerimin ba'zılarını hiç tercüme itmemişler ve itdiklerini de maksadlarına yarar sûretde itmişlerdir. Meselen “bu kan damlaları, insan kanı mı hayvan kanı mı?” sözümü “karı kanı mı erkek kanı mı?” tercüme itmişlerdir. Avukatım dolandırmakdan maâde bir şey itmemişdir. Otuz iki lira yerine ilm ve habersiz kırk beş lira almışdır. Kulları ise lisansız dostsuz, sâhibsiz, yalnız büsbütün metrûk bir ğariban olarak kendimi muhafaza idemedim. Me'murlara hem şifâhen söyleyerek ve hem dahi hakkımda ittifâk-ı tam Atina'da neşrolunan cerîdede olan şol muzır bendi İngilizce tercüme idüb gösterüb kullarını Ermenilerin azim bir düşmanı, kırk kimselerin katili ve Osmanlı hükümetinin bir casusu deyû beyanla hâkime matlûb itmişlerdir. Sefârethâneye vesâir mektublarımı ğaybitmişlerdir vesaire vesaire. Vakt ise Amrikalılar için pek buhranlı bir zaman idi. 1898 Nisan olub İspanya ile muhârebenin başlanğıcı idi. Bu cümle şeylerden müteessir olan kadı ve a'zası yalnız düşmanların fenâ tavsiyelerine kanaatle bî sûi-zan üzerine bu memlekete geldikten beş gün mah sonra Milâdî 1898 Nisan 6'da on beş sene vilâyet mahbûsânesinde hüküm olundum. Ermeniler mesrûr olarak Amerika, Avrupa, İstanbul cerîdelerinde aleyhimde ğayet fena bendler neşr iderek menfûru ad' itmişlerdir. Âhiren Ermenilerin bu iftirâlarını kâmilen cerh ve tekzîb iden ve hükümet-i seniyye tarafından hiçbir kimsenin burnu bile kanamamış olduğunu ve İstefan Yarbuzluyan'ın Amerika'da olan düşmanlarının bir tuzağa düşmüş olması pek ihtimalli olub Adalet ve insâniyet nâmına olarak vakt-i azîmeyle mes'elenin teftîş idilmesini matlûb iden biri hükümete virilmek ve diğere cerîdelerde neşrolunmak üzere Antakya ile civâr altı pâre Ermeni

karyelerinin elli kadar rûhâniler, muhtar, a'za ve makberân tarafından mumdî ve Antakya Ermeni murahhası yediyle tasdik edilmiş iki aded pek güzel hatyâne irsâl olunmuş olub hükumete olanı Ermeniler ğaib idüb diğeri de ise Ermenilerin de nüfûsunu kırmışlardır. Kulları savt-ı zâhire de bir fiilin âmili deyû hakîkât halde ise Ermenilerin azîm bir düşmanı ve Hükümet-i Seniyye'nin bir câsusı derece-i zulme ve hakârete giriftâr olmuşum. Rızam olmayarak çocuğum, hiç yüzünü görmemek, mektub yazmamak ve nerede olduğunu bilmemek şartıyla diğeri birine evlâd olmak üzere virilmiştir. Bana âid olan cümle şeylerim idâremden çıkmıştır. Kollarım pek işkencelû tamûr zinciriyle rabt olunub mel'ûn habîs Türk deyû bervâde-i sürüklenmişim. Sabah sakal ve bıyığım tıraş edilmiştir. Elbisem üzerimden alınub hakâret elbisesi giyindirilmişim. Gayet hakîr ve ağır nizâmlar altında ezilmişim. Bir misâl kâfidir: Hiç kimsenin bakmayub hiç söylemeli değildir. Menfûrdan maâdâ şöyle ki: Üç seneden berû bir lûğat bile söylemiş değilim. Bütün gün fabrikanın ağır işlerinde çalışub giceleri de çifte kilidli bir ıssız odada göz yaşlarıyla karanlık saatlerimi geçiriyorum. İşimin ağırlığı sebebinden sol gözüm tekemmülen sekiz mâh akdem kör olmuş ve hiç görmez ay semâ sükût itmiş, ay zemin kanımızı ihfâ itmiş. Aman aman Cenâb-ı Hak hatırı için olsun Rasûlullah aşkı için kudretlû azîmetlû şefkatlû padîşâh-ı âlempenâh efendimiz hazretlerinin ism-i celîli ve şân ve şöhreti hatırı için olsun devlet ve vatan uğruna canını ölüme teslim iderek nice hizmet ve sadâkatde bulundukdan sonra şimdi ğarîb bir diyarda zulme kurban girmiş ve ağır zulüm altında ezilmekte olan şu bîkes, metrûk ve mağdûr kullarını şâyan-ı şâhânede lütfen ve merhameten şu halli mağdûriyetimin hakkımın ihkâfiyle tahlîs bâbında îcâb iden emirdârıde efendim hazretlerindedir.

Fî 2 Mart 1316

İstefan Yarbuzluyan

Müctemian Amrika Connecticut Vilâyeti Mahbushânesi

Lisan, yazı kağıd vesaire cümle kusurlarımın affını ricâ idüb merhametlü ellerinize düşerim. Kullarına şefkat idiniz efendim.

Mukabele olunmuşdur.

Ek-9a: National Archives and Research Administration of the United States of America (US ARCHIVES NARA, 867.4016/386) p.1.

1516

373
392

CONULAR BUREAU,
JUL 11 1918
DEPT. OF STATE.

Department of State
JUN 1 1918
DIVISION OF NEAR EASTERN AFFAIRS

AMERICAN CONSULATE
Aleppo, Syria, now in
Washington, D. C., May 27 1918.

SUBJECT: Armenian Atrocities.

INDEX BUREAU
MAY 23 1918

INDEX OF FOREIGN INTELLIGENCE
OCT 7 1918
DEPARTMENT OF STATE

INDEX RETURNED
867.4016/386

FILE - C. E.

JUL 18 1918

THE HONORABLE
THE SECRETARY OF STATE,
WASHINGTON.

SIR:

I have the honor to report, supplementary to my unnumbered despatch of March 4, 1918, subject, "Armenian Atrocities", the following incident that was overlooked in the compilation thereof, and which may be of interest in connection therewith:

Late in 1915, I think in December of that year, an Armenian presented to me a written communication to the effect that there were about 5,000 of his race, men, women and children, on Jebel Moussa (Mount Moses), a few miles South of Antioch, and between that city and Latakia, Syria, where they were being besieged by something like 1,500 Turkish soldiers. The bearer of the letter represented that he had escaped through the Turkish lines and had made his way to Aleppo afoot, a distance of over 100 miles. A great many of the party had been killed previous to his departure, and the rest were rapidly being brought to a hopeless state because of the lack of provisions and amunition, and I was implored to take urgent steps to have them relieved.

704

Knowing

Filed
JUL 19 1918

Ek-9b: National Archives and Research Administration of the United States of
America (US ARCHIVES NARA, 867.4016/386) p.2.

-2-

Knowing that any appeal to the authorities would not only be useless, but would without doubt bring redoubled efforts to exterminate the entire party, I determined, if possible, to bring the matter to the attention of the French fleet that was constantly cruising in the Eastern Mediterranean. To do this it was decided to select a prominent business man of Aleppo, and who was of Armenian origin but living under a semi-Arabic name, to go to Beyrouth to attempt to communicate to the fleet the plight of the besieged.

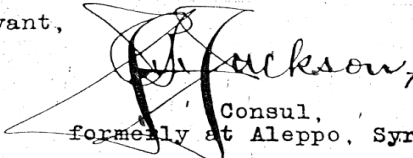
This man was able to secure permission from the Turkish authorities to go to Beyrouth on business, and a couple of weeks later the French fleet arrived on the coast near Jebel Moussa, communicated with the Armenians, and took off about 4,000 of the unfortunates who were taken to Egypt, as I was later informed.

It was rumoured in Aleppo that about 500 of the Turkish troops were killed and many more wounded in the attacks on the Armenians, which continued over a period of about five weeks. The writer saw personally many wagonloads of the wounded that were brought to Aleppo for treatment.

I have the honor to be, Sir,

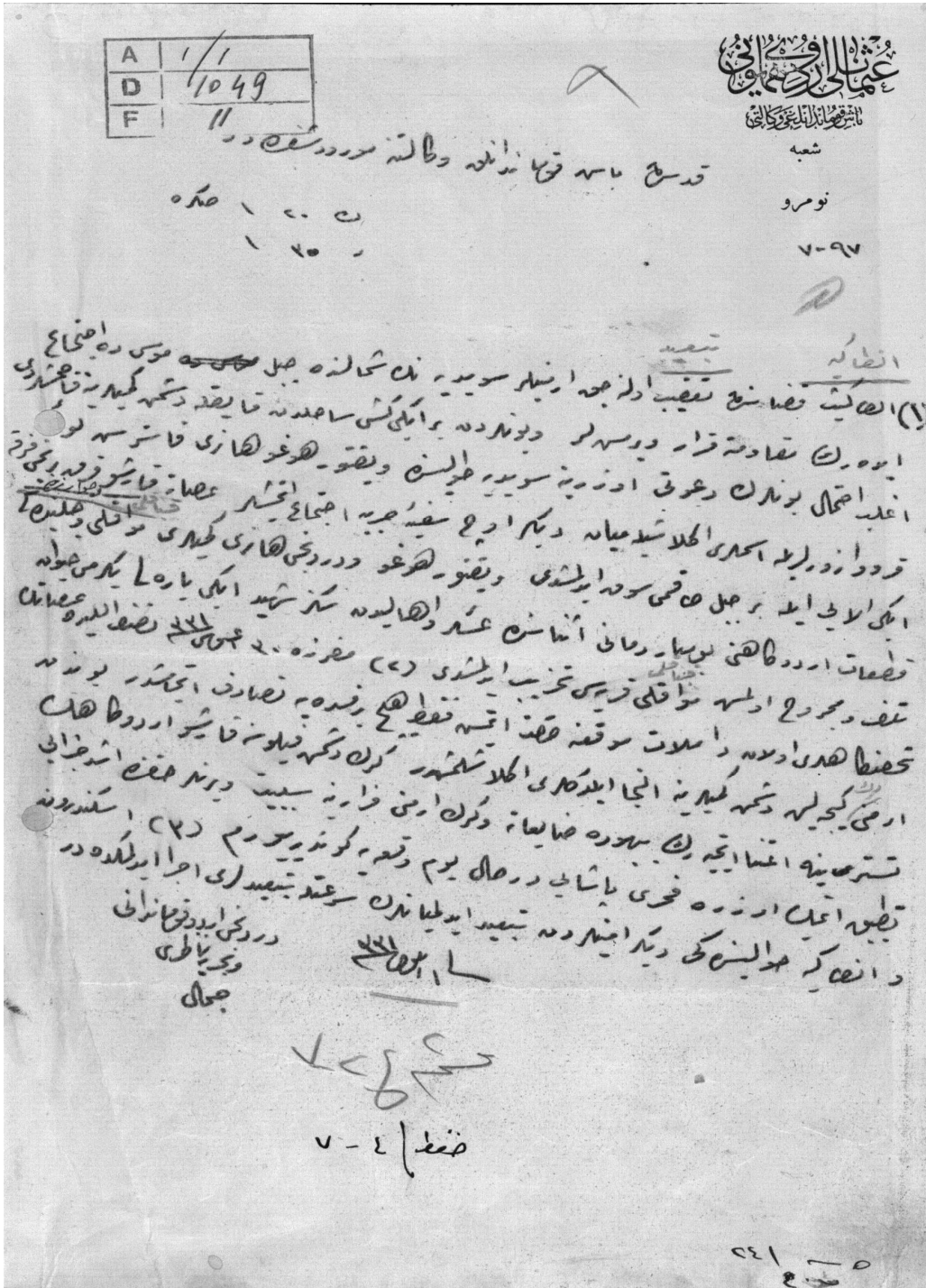
Your obedient servant,

705

Consul,
formerly at Aleppo, Syria.

(In duplicate.)

Ek-10: Genelkurmay Askerî Tarih Ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Arşivi, Osmanlı Devleti'nin Musa Dağı'ndaki isyanı öğrenmesi, orijinal belge (ATASE, NU.1/1, KLS.13, DOS.63, FİH.11)

**Ek-11: Genelkurmay Askerî Tarih Ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Arşivi,
Osmanlı Devleti'nin Musa Dağı'ndaki isyanı öğrenmesi, orijinal belgenin
transkribi (ATASE, NU.1/1, KLS.13, DOS.63, FİH.11)**

Osmanlı Ordu-yu Hümâyunu

Başkumandanlığı Vekaleti

Numro: 7097

Kudüs'ten Başkumandanlık Vekâletine mevрут şifredir.

G: 1.20 sonra

V: 1.35

1. Antakya kazasından ta'kîb (tebîd) olunacak Ermeniler Süveydiye'nin şimalinde Cebel-i Musa'da ictima' ederek mukavemete karar vermişler ve bunlardan bir iki kişi sahilden kayıkla düşman gemilerine kaçmışlardı. Ağleb-i ihtimal bunların daveti üzerine Süveydiye havalisinde Viktor Hugo Hanri Fastersin. Lüi... (?) kravazörleriyle isimleri anlaşılamayan diğer üç sefine-i harbiye ictima etmişler, usât'a karşı Kırk Birinci Fırka iki alayı ile bir cebel takımı sevk edilmişti. Viktor Hugo ve Dördüncü Hanri gemileri mevaklı (Kabaklı) ve canibindeki kıtaat ordugâhını bombardumanı esnasında asker ve ahaliden sekiz şehit iki yaralı yirmi hayvan telef ve mecrûh olmuş, Mevaklı (Kabaklı) karyesi tahrip edilmişti.

2. Müfreze 30 Ağustos 331 nısf-ül-leyl'de usâtın tahassüngahları olan Damlat mevkiine hareket etmiş fakat hiçbir fesedeye tesadüf itmemiştir. Bundan Ermenilerin

geceleyin düşman gemilerine iltica eyledikleri anlaşılmıştır. Gerek düşman filosuna karşı ordugâhın tesettürüne i'tina etmiyerek beyhûde zayiata ve gerek Ermeni firarına sebebiyet virenler hakkında eşedd cezayı tatbik itmek üzere Fahri Paşa'yı derhal yevm-i vaka'ya gönderiyorum.

3. İskenderun ve Antakya havalisindeki diğer Ermenilerden teb'îd idilmiyenlerin sür'atle teb'îleri icrâ edilmektedir. 3 Eylül 331

Dördüncü Ordu Kumandanı ve Bahriye Nazırı Cemal

Ek-12a: Fransa'nın Kahire Konsolosu Defrance tarafından ülkesine gönderilen Musa Dağlı Ermeniler ile ilgili detaylı raporun orijinali. Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi (AEF) (Dilan, C.4, 2005: 23-25) Dilan C.4, 2005: 23)

27 septembre 1915
 COPIE FAITE
 MINISTÈRE
 des
 AFFAIRES ÉTRANGÈRES
 21
 DUBLICATA
 Télégramme
 A 344 3
 Le Caire, le 22 Septembre 1915 - 4 h. 25
 reçu à 8 h. 10
 n. 226
 127/228
 J'ai visité hier matin à Port-Saïd le camp des Arméniens du Djebel Anatalés à la quarantaine sur la côte asiatique sous tentes fournies par l'autorité militaire britannique, c'est cette autorité qui les nourrit, le Commandant du camp est un major anglais; nos autorités navales ne s'en occupent plus.
 Leur nombre total est de 4083 se décomposant ainsi: 912 hommes, 1296 femmes 697 gars 547 filles 631 tout jeunes enfants; parmi les hommes 500 sont vigoureux et aptes à combattre; 300 peuvent travailler; les autres sont des vieillards. Les 300 hommes valides et un nombre égal de femmes peuvent être employés au tissage de la soie et à la fabrication des peignes et des cuillers en bois et en os. Des jeunes filles pourraient aider à ce travail ou être employées comme domestiques; les gars pourraient être employés dans la culture ou placés (dans) certaines manufactures arméniennes de tabac.
 Les combattants arméniens ont résisté pendant plus de 40 jours aux Turcs jusqu'à ce que un de nos croiseurs vint les sauver; ils voulaient des armes et des munitions pour continuer; l'amiral n'ayant pu leur en donner ils ont consenti à s'embarquer. J'ai vu et interrogé plusieurs de leurs chefs: tous demandent à être armés et à partir pour se venger des Turcs./ (à suivre)
 De France

Ek-12b: Fransa'nın Kahire Konsolosu DeFrance tarafından ülkesine gönderilen Musa Dağlı Ermeniler ile ilgili detaylı raporun orijinali. Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi (AEF) (Dilan, C.4, 2005: 23-25) Dilan C.4, 2005: 24)

22

27 septembre 1915

MINISTÈRE
des
AFFAIRES ÉTRANGÈRES

COPIE FAITE

Télégramme

D: DUPLICATA

A 394 8

Le Caire, le 22 Septembre 1915 - 4 h.25
reçu à 8 h.10

H. *Déchiffrement*

90227

Suite du N° précédent.

Le chef principal est intelligent et énergique.

Il m'a confirmé que le Général Maxwell après l'avoir reçu l'avait confié aux officiers de l'Intelligence Office, ceux-ci lui ont parlé d'une opération à tenter dans la région d'Alexandrette débarquer entre Totrak-Kalé et l'embouchure de l'Oronte et détruire le tunnel Bagtché destiné à faire communiquer la région d'Alep avec celle d'Adana et détruire également des usines électriques qui seraient établies en cet endroit.

Le commandant anglais de Port-Saïd m'a également et spontanément parlé de cette opération à faire effectuer par l'Arménien.

Etant donné en outre l'idée qu'a depuis longtemps le Général Maxwell qu'une action du côté d'Alexandrette serait le meilleur moyen d'assurer la sécurité de l'Égypte il n'est pas (douteux) que l'exécution de ce projet soit sérieusement envisagé par l'Etat-Major anglais.

Le Commandant de Port-Saïd qui est un homme de confiance du Général Maxwell m'a dit en outre qu'il allait étudier le plan de cette opération mais qu'il n'en saisirait pas le Général avant d'avoir causé avec l'Amiral Darriens lequel est absent et doit revenir à Port-Saïd le 28 Septembre./ (à suivre)

Ek-12c: Fransa'nın Kahire Konsolosu Defrance tarafından ülkesine gönderilen Musa Dağlı Ermeniler ile ilgili detaylı raporun orijinali. Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi (AEF) (Dilan, C.4, 2005: 23-25)Dilan C.4, 2005: 25)

27 septembre 1915
COPIE FAITE

MINISTÈRE
DES
AFFAIRES ÉTRANGÈRES

Telegramme

DUPLICATA

23

A 394 3

Le Caire, le 22 septembre 1915 - 4 h. 25
reçu le 22 à 8 h.

27. 228

Déchiffrement

Suite au N° précédent.

Le chef arménien m'a dit que le désir de tous était d'agir avec les Français mais que si les Anglais leur demandaient leur concours, leur donnaient des armes, des munitions et des officiers, ils ne pourraient pas refuser; le chef m'a même consulté sur ce qu'il devrait répondre à une demande ferme. Je lui ai dit que les gouvernements français et anglais se concertaient au sujet des Arméniens et je lui ai conseillé d'avoir de la patience et d'attendre ce qui serait décidé.

Ces Arméniens sont des pays montagneux; ils sont certainement d'excellents partisans; je doute qu'ils fassent de bons soldats réguliers; avec des armes et des officiers pour les diriger on pourrait faire des incursions hardies et soulever les populations arméniennes. Ce qui me paraît surtout à éviter et c'est ce à quoi je n'emploierai en attendant vos instructions c'est de ne pas paraître en rivalité avec les autorités militaires anglaises pour l'emploi exclusif de ces combattants arméniens. Si cet emploi est jugé opportun il devrait résulter d'un accord./.

De France.

Ek-13: Fransa'nın Kahire Konsolosu Defrance tarafından ülkesine gönderilen Musa Dağı Ermeniler ile ilgili detaylı raporun tercümesi. Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi (AEF) (Dilan, C.4, 2005: 23-25)

S.23

22 Eylül 1915, Kahire

Asya'daki Musa Dağı'ndan gelen Port Said'deki Ermenilerin çadırlarını bugün sabah ziyaret ettim. Gördüğüm kadarıyla o çadırların komutanı bir İngiliz'dir ve yetkili olan o'dur. Mültecilerin ihtiyaçlarıyla da o komutan ilgileniyor. Deniz kuvvetlerimiz bu konu üzerinden ellerini tamamen çekmişlerdir.

Mültecilerin toplam sayılar 4083'tür. Bunlardan 912'si erkek, 1296'sı kadın, 697'si genç erkek, 547'si genç kız, 631'i çocuktur. Erkeklerden 500 tanesi silah altına alınabilecek ve savaşabilecek durumdadır. 300 tanesi de çalışabilecek durumdadır. Kalanları da yaşlılardır. Erkeklerden 300 tanesinin gücü çalışmaya yetiyor. Bunun kadar da kadınlardan var. Bunları halı dokuma, kemikten ve ağaçtan îmâl edilen tarak ve kaşık fabrikalarında çalıştırabiliriz. Genç kızları da yine bu fabrikalarda veya ev temizliklerinde çalıştırabiliriz. Genç erkekleri se bazı zirai işlerde veya Ermeni tütün fabrikalarında çalıştırabiliriz.

Ermeni savaşçılar Musa Dağı'nda bizim gemileri görünceye kadar 40 gün Türklere mukavemet etmişler. Bizim gemileri görünce cephane istemişler ancak Amrial bu isteği kabl etmeyince gemilere binmeyi kabul etmişler.

S.24

Ermenilerin asıl liderleri zeki ve çalışkandır. General Maxwell bana şunları söyledi. Onunla görüştükten sonra onu İstihbarat Dairesi komutanlarına teslim etmiş. O komutanlar da İskenderun tarafında Asi Nehri'nin girişiyle Toprakkale'yi birbirine bağlayan Oronte geçidine yapılacak operasyonu anlatmışlar. Bahçe tünelini imha ederek Halep ve Adana bağlantısını kesmeyi ve o bölgedeki elektrik santrallerini tahrip etmeyi planladıklarını söylemişler. Ermenilerin bu şeyleri kendi kendilerine yapacaklarını söyledi. Onların İskenderun'da fikri açıdan bir çalışma yapacaklarını ve o bölgede karışıklık çıkaracaklarını söyledi.

Diğer yandan General Maxwell'in Mısır kıyı bölgelerini korumak için bir çalışma yapacağını söyledi. Bu yapılacak hareketlerin planlarının, İngiliz komutanlarının toplantısında planlandığı muhtemeldir.

Port Said'deki komutan, General Maxwell'in söylediklerine çok dikkat ediyor. O bana bu projeden General Maxwell'in haberi olmadığını ancak bu projeyi 28 Eylül'de Maxwell döndüğünde ona okuyacağını bildirdi.

S.25

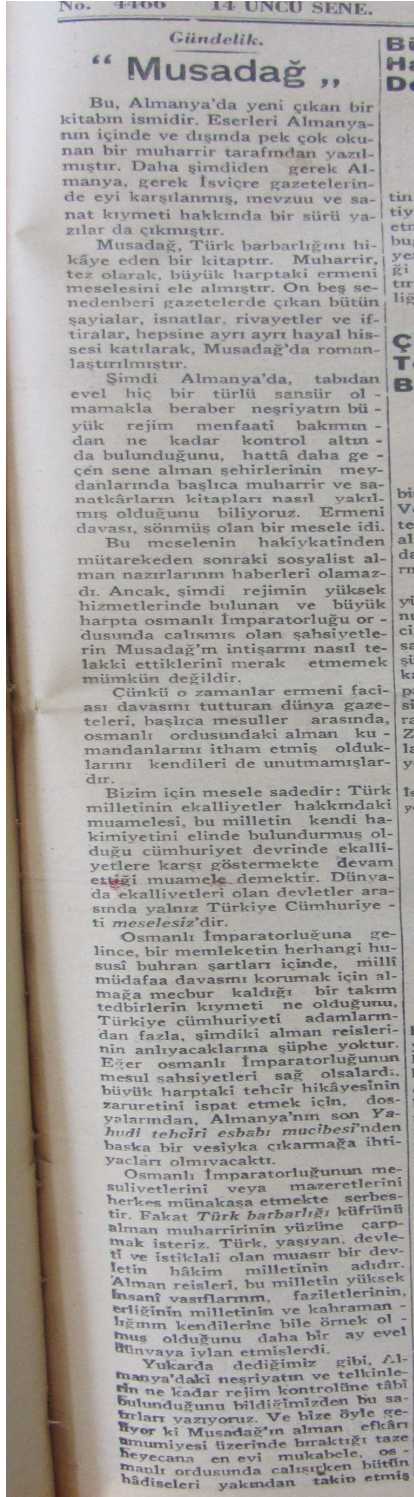
Ermeni lider bana niyetlerinin Fransızlarla beraber savaşmak olduğunu bildirdi. Ancak İngilizler onlara hem silah hem de onları yönetecek komutanlar veriyorlar ve onların da bunu reddetmeleri mümkün değildir. Benden de bununla ilgili kesin bir cevap istiyor. Ben de İngiliz ve Fransız hükümetlerinin bu konu üzerinde anlaşma yapmaya çalıştıklarını ve kesin karar çıkana kadar sabırla beklemelerini tavsiye ettim.

Bu Ermeniler dağlılar, gcller, savaşçılar ve kararlılar. Bunun için de ben onların düzenli bir askeri birlik olabileceklerini düşünüyorum. Biraz silah ve subaylarımız ile onları kullanarak alınması zor olan yerleri alabiliriz. İşe yaramayan Ermenilerin çoğunu da bu Şekilde tahrik edip çalıştırabiliriz. O işe yaramayan Ermenileri kötülük yapmadan gzellekle sizin emrinize âmâde etmeye çalışıyoruz. Özellikle Ermenilerin, İngilizlerle birlikte savaşmamaları için böyle davranıyoruz. Eğer bu Şekilde kullanmamız uygun olursa bir anlaşma yapılması lazım geliyor.

Defrance

Ek-14: Falih Rifki'nın 25 Birinci Kanun 1933 tarihli Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi'ndeki Köşe Yazısı

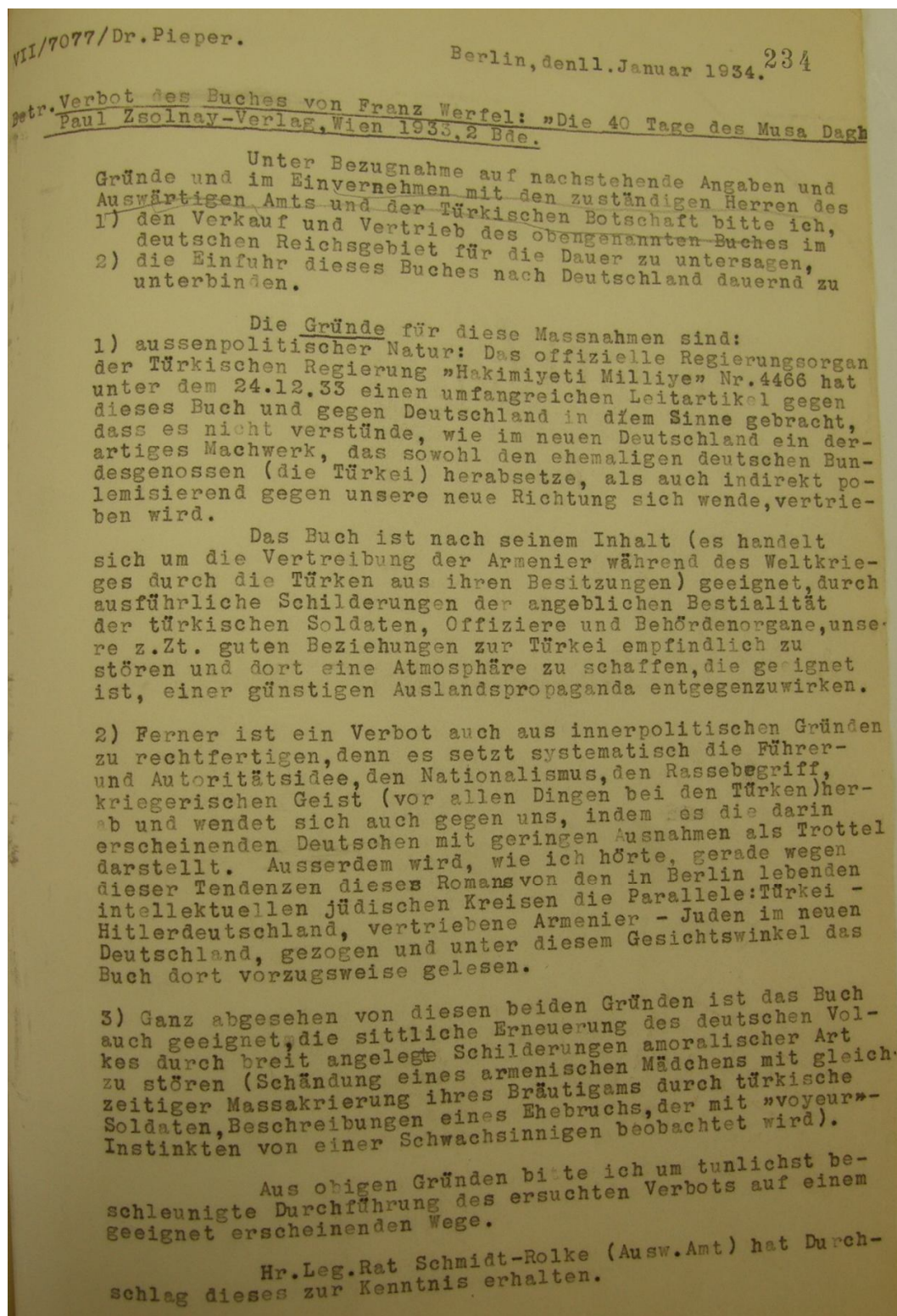

olan ve şimdi Almanya'nın Başvekilliğine yakın bir makamda bulunan dostumuz Fon Papen tarafından yapılabilir. Almanya'da idare başında bulunanların dahi böyle bir iddiayı nefretle karşılayacaklarına eminiz. Türkiye'de bir gazete köşesinde çıkan en küçük bir tenkide cevap verecek kadar hassas olan ve bu hassaslıkta şüphesiz pek haklı olan hareket adamlarının, kendi lisanlarında, dost ve asil bir millete topyekûn söğmek küstahlığında bulunan otorite sahibi bir muharririn, alman kütüphanesine girmiş olan bu kitabını kayıtsızlıkla karşılamalarına ihtimal veremeyiz.

FALİH RIFKI

Ek-15: Almanya'nın, Musa Dağ'da Kırk Gün Romanı'nı Yasaklama kararı (PAA, R78488, 234)

Ek-16: Almanya'daki Yahudilerin Musa Dağ'da Kırk Gün Romanı'nda kendini bulması (PA-AA, R78488, 230)

Der Reichsminister
Vorbereitung und Propaganda
VII/7077.
Zu der Antwort anzugeben)

Berlin W 8 230
Wilhelmplatz 8-9, den 10. Januar 1934.
Sensstr.: 21 34er 0014

Vertraulich!
E i l t !

das Auswärtige Amt
in B e r l i n .

Auswärtiges Amt
III O - 134 - 34
eing. 11 JAN 1934
Orig. Ant. Gupp. d. Eing. Ant.

betr. das Buch v. Franz Werfel: "Die 40 Tage des Musa Dagh", Verlag
Jul Zsolnay, Wien, 1933, 2 Bde.

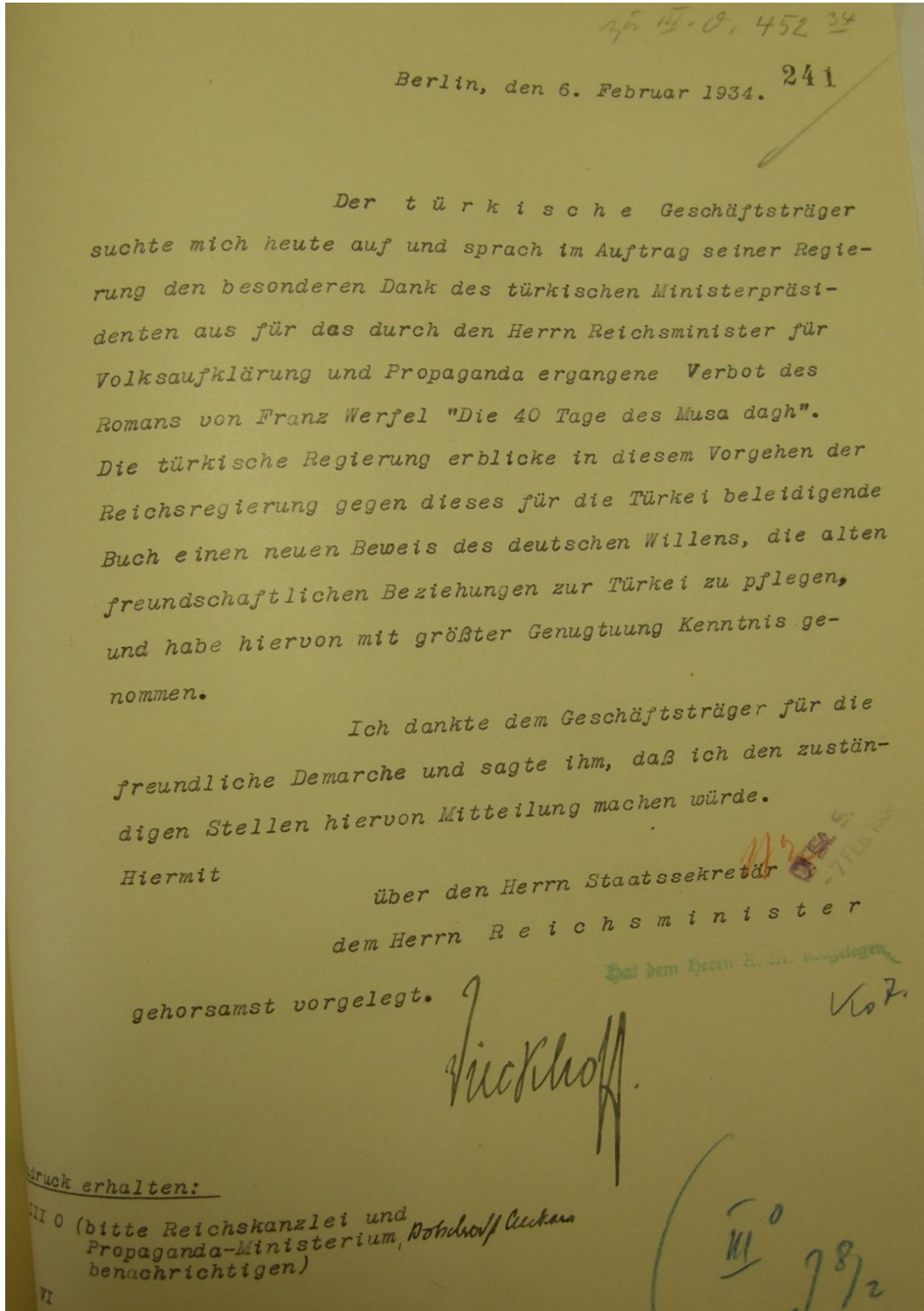
Die Tendenz des obigen Buches ist geeignet,
die aussenpolitischen Beziehungen zwischen Deutschland
und der Türkei zu belasten. Ich frage daher an, ob
bei den zuständigen Stellen im Auswärtigen Amt ein dies-
seits geplantes Verbot obigen Buches u.a. auch aus dem
vorstehend genannten Grunde erwünscht ist.

Um tunlichst baldige Stellungnahme und Rück-
äußerung wird gebeten.

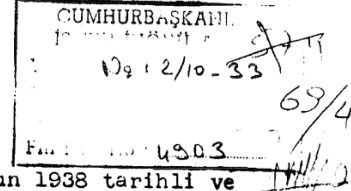
Im Auftrag
Kunze

M. J. Freyhoff
Graf. Prater
M. 1071

Ek-17: Türkiye'nin Almanya Büyükelçisi Korgeneral Kemalettin Sami Gökçen'in Musa Dağ'da Kırk Gün Romanının yasaklanmasından dolayı Alman Propaganda Bakanı'na teşekkür etmesi (PA-AA, R78488: 241)

**Ek-18: Musa Dağ'da Kırk Gün Romanının Amerika'da filme uyarlanmasına
Türkiye'nin tepkisi (CA, 69/04)**

Vaşington Büyükelçiliğinin 23 ilkkânun 1938 tarihli ve
1152/437 sayılı yazısı örneği.

Musa Dağı'nda Kırk gün filmi hakkındaki 15.12.1938
tarihli ve 1224/428 sayılı yazıya ekdir:

Bu filmin neşrinin tekrar mutasavver olduğu hakkındaki
haberlerin gazete dedikodularından ibaret ve yakışdırma şeyler
olduğunun, böyle bir tasavvur mevcut olmadığının ve filmin neş-
rine bu gün Türkiye Cumhuriyetinin evvelce olduğu kadar muhalif
bulduğu nazarı dikkate alınmış olduğunun şirketten öğrenilmiş
olduğunu bu hususda sebmeden teşebbüsatıma cevaben Birleşik
Amerika Hariciye Nezaretinden haber aldığımı, derin saygılarımla,
arzederim.

Aslı gibidir.

Ramazanoglu

Ek-19: Musa Dağ'da Kırk Gün Romanı'na Bulgaristan'daki tepkiden bir örnek
(CA, 65/2-41)

T. C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
Emniyet İşleri Umum Müdürüğü
Şubesi 1.G.S.
Umumi 5471
Hususi 10775

IV-16-b
65
2-41

10.5.1986

H: Musa Dağında 40 gün
adlı kitap ile Tagnak
faaliyeti hakkında

Riyaseticumhur Umumi Kâtipliğine

Varna Tagnakları, Filibede Ermeni şairi diye ge-
çinen Garo Hazarosyan adında birini Varna'da konferans ver-
mek üzere davet ettikleri ve bu adamın geliş, gidış bütün
masraflarını üzerlerine alarak ayın on dördünde Varna Müse-
vi kulübü salonunda bir bale vermişlerse de bir kaç Bulgar-
la üç, dört tagnaktan başka kimse gelmediği, balo açılırken
bir ermeni çocuğu Bulgarların (Da Umre Turçina) (Türk Öl-
sün) manzumesiⁿⁱ Ermenilere ve Ermeniliğe mal ederek okuduğu,
Garo Hazarosyan 15/3/86 günü tagnak kulübünde saat 15 ten
17ye ve akşamı saat 21 den 24 de kadar iki konferans vererek
savurduğu bir sürü hezeyanlar meyanında " Musa Dağında kırk-
gün" adlı kitabı yaktıklarından dolayı İstanbul Ermenleri-
nin Ermeni camiasından çıktıklarını, bu kitabın filimini ya-
kında herkesin görebileceğini, Bulgarlar da Ermeniler kadar
Türklerden ızdırıp çektiklerinden bu kitabın Bulgarca basıl-
masına Bulgar hükümetinin müsaade edeceğini ve yakında bunun
Bulgarcasını okumak mümkün olacağını söylediği haber alın-
mıştır.

Bilgileri için saygı ile arz ederim.

Başvekalete, Riyaseticumhur Umumi Kâtipliği-
ne, Maarif Vekâletine, Genel Kurmay Başkanlığına yazılmıştır.

Dahiliye Vekili

S. Kaya

Ek-20: Musa Dağ'da Kırk Gün Romanı'nın İtalya'da Opera'ya uyarlanması (CA,
Atatürk Arşivi, Dolap Nu: 16, KutuNu:181, Dos. Nu: 3, Fih. Nu:1)

T. C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
Emniyet İşleri Umum Müdürlüğü

Şube : I.G.7
Hususi :
Umumi : 26210

1022562
28. V. 1938

Özü: Musa Dağında Kı-
rık Gün adlı kitabın beş-
lendirildiği hakkında

R.C. Umumi Kâtipliğine

Franz Verfel'in yazdığı (Musa Dağında kırk gün) adlı kitabın
bu karre Lodo VIKOREKA adında bir İtalyan bestekârı tarafından bestele-
nerek opera şekline sokulduğu ve Torino'da İtalyan sanatçıları tarafından
sahneye konulduğu haber alınmış ve alayhında kuvvetli bir propaganda teş-
kil edecek olan bu temsilin oynatılmaması için gereken teşebbüslere giri-
şilmesi hakkında Hariciye Vekâletine yazılmıştır.

Bilgi olarak saygı ile arz ederim.

Başvekilere; R.C.U. Kâtipliğine; M.E.H. Reisliğine ve Matbuat Umum
Müdürlüğüne yazılmıştır.

Dahiliye Vekili

S. Kaya

ATATÜRK ARŞİVİ
Dolap No: 16
Kutu No: 181
Dosya No: 3
Fihrist No: 1

29. V. 38

1

0/2716

6/20

Karşılık yazılacak bitiyeye ait olduğu şubenin gün ve sayısının yazılması.

**Fotoğraf-1: Musa Dağı Ermenilerinin Zeytunlu Ruhani Lideri Dikran Antreassian
(Tilkian, 1992: 24)**

Fotoğraf-2: Musa Dağlı Ermenileri Port Said'e taşıyan İtilaf Devletlerine ait gemilerin Amirali D'Artige Fournier (Tilkian, 1992: 25)

ÖZGEÇMİŞ

1987 yılında Kahramanmaraş'ta doğdum. İlk ve orta öğrenimimi Kahramanmaraş'ta tamamladım. 2005 yılında başladığımı Mustafa Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden 2009 yılında mezun oldum. 2012 yılında Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans eğitimime başladım. Halen aynı Anabilim Dalı'ndaki Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı'nda Yüksek Lisans eğitimime devam etmekteyim.

